

Lidé *města* Urban People

Zuzana Terry Bar jako významné místo v migraci

Jakub Jahl Ďábel v zeleném.
Ekologické a environmentální rysy
českých satanistů

Zora Procházková Povstání z pokleku.
Jan David Pražské bohoslužby v šedesátých
letech 20. století III.

LIDÉ MĚSTA | URBAN PEOPLE

jsou nadnárodním recenzovaným časopisem v oblasti sociální a kulturní antropologie se specifickým zaměřením na témata spojená s urbánní antropologií. Cílem časopisu je podpořit vysoce kvalitní a eticky odpovědný akademický výzkum, šíření jeho výsledků a poznání v nejširším slova smyslu, a mezinárodní akademické diskuse. Vychází třikrát ročně, dvakrát v českém či slovenském jazyce a jednou v angličtině.

URBAN PEOPLE | LIDÉ MĚSTA

is an international peer-reviewed journal of social and cultural anthropology, with a specific focus on topics related to urban anthropology. The journal's goal is to foster high-standard and ethically responsible academic research, the dissemination of findings and knowledge, and academic discussions. It is issued three times per year: twice in Czech and/or Slovak language (issues 1 and 3) and once in English (issue 2).

VYDÁVÁ | PUBLISHED by Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

Adresa redakce | Address: Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 – Libeň

Internetové stránky: <http://www.lidemesta.cuni.cz>

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: **Zdeněk R. Nešpor** (FHS UK a SOU AV ČR Praha)

zdenek.nespor@soc.cas.cz

Redakční rada:

Lenka J. Budilová (FF UK Praha)

Milan Hanyš (FHS UK Praha)

Petr Janeček (FF UK Praha)

Jaroslav Miller (FF UP Olomouc)

Mirjam Moravcová (FHS UK Praha)

Olga Nešporová (VÚPSV Praha)

Marie Pětová (FHS UK Praha)

Jana Pospíšilová (EÚ AV ČR Brno)

Dan Ryšavý (FF UP Olomouc)

Franz Schindler (Justus-Liebig Universität Gießen)

ENGLISH EDITION

Editor-in-chief: **David Verbuč** (Faculty of Humanities, Charles University, Czech Republic)

david.verbuc@fhs.cuni.cz

Editorial board:

Alexandra Bitušíková (European University Association, Belgium)

Julian Brash (Montclair State University, USA)

Martin Fotta (Czech Academy of Sciences, Institute of Ethnology, Czech Republic)

Alena Heitlinger (Trent University Peterborough, Canada)

Zuzana Jurková (Charles University, Czech Republic)

Grażyna Ewa Karpińska (University of Lodz, Poland)

Miha Kozorog (University of Ljubljana, Slovenia)

Daniel Luther (Slovak Academy of Sciences, Slovakia)

Izabella Main (Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland)

Francisco Martinez (Tallinn University, Estonia)

Jeremy Morris (Aarhus University, Denmark)

Hedvika Novotná (Charles University, Czech Republic)

Maruška Svašek (Queen's University Belfast, Northern Ireland, UK)

Tatjana Thelen (University of Vienna, Austria)

OBSAH

STATI

- 389** Bar jako významné místo v migraci
Zuzana Terry

STUDENTI PÍŠÍ

- 419** Ďábel v zeleném.
Ekologické a environmentální rysy českých satanistů
Jakub Jahl

MATERIÁLY

- 443** Povstání z pokleku.
Pražské bohoslužby v šedesátých letech 20. století III.
Zora Procházková – Jan David

RECENZE

- 499** Nikolas Rose – Des Fitzgerald: The Urban Brain.
Mental Health in the Vital City (*Martin Novák*)
- 501** Lenka Jakoubková Budilová – Thomas Hylland Eriksen – Gunnar
Haaland – Miroslav Hroch – Marek Jakoubek: Etnické skupiny,
hranice a identity (*Kateřina Krupková*)
- 503** Legault-Laberge, Raphaël Mathieu : Quatre Essais
d'anthropologie des Religions (*Anežka Miková*)
- 508** Recenzenti statí v roce 2022

BAR JAKO VÝZNAMNÉ MÍSTO V MIGRACI

Zuzana Terry

Fakulta humanitních studií UK Praha

Bar as Meaningful Place in Migration

Abstract: *This paper presents the results of a six-month-long field research conducted in the capital of the Czech Republic in 2013. It is based on the research of a bar visited by Anglophone migrants. It aims to reveal how becoming a bar regular helped migrants to adapt to the new country and maintain their lives there. The studied group of migrants placed important practices into the space of the bar, through which they formed their meaning and memory in a new place, their new home. They domesticated the place to the extent that they had their own seats, glasses, and any newcomer, whether Czech or migrant, was observed and evaluated. The bar played the role of an intimate space; it was home-like and it was socially and materially changed by the migrants. The bar was a place where the migrants' social bonds were performed and materialised. It was a place in the time and space of real physical contact within a migratory network.*

Keywords: *Anglophone migration; drinking place; third place; expanding diaspora*

Když jsem poprvé vstoupila do baru *The Cat*, byla jsem překvapená, jak soukromé a domácké je to prostředí, jak familiárně se barmanka chová, a že zde není žádný nápojový lístek. Prostorem zněla angličtina, což naznačovalo, že jsou zde především cizinci. Když jsem pak s barmankou mluvila, až posléze jsem zjistila, že je Češka, přestože jsem ji zde česky promluvit neslyšela, poslouchala jsem její postřehy a bar mě začal víc zajímat. Ve svých studentských letech jsem navštěvovala podnik s podobnou domáckou atmosférou, zajímalo mě, jaké

praktiky k takové atmosféře přispívají a co způsobilo, že je tento bar anglofonním ostrůvkem uprostřed české kotliny.

Bar jako místo, kde se pije, je specifickým místem odpočinku, relaxace, ale také rituálů (Fox 2004; Douglas 2003; Altman 2003; Oldenburg 1999). Místa, kde se pije, mají liminální funkci, dochází zde ke sblížení, stmelování, vytváří se zde specifické praktiky a ustanovují vztahy na bázi liminality. Pravidelný host si k místu své pravidelné návštěvy vytváří sociální vazby a získává tak sociálně významné místo, které Oldenburg (1999) označuje jako *třetí místo*. Místo, které je otevřené a vždy připravené svého štamgasta uvítat, zároveň se jedná o místo s pravidly ustanovovanými právě pravidelnými návštěvníky (štamgasty) (Fox 2004; Oldenburg 1999). Jedná se o místo veřejné, jehož míra veřejnosti je neustále vyjednávána a ustanovována (Pospěch 2015). Pro migranty je pak bar důležitou sociální tepnou, která jim po dlouholetém pobytu v ČR již neslouží jako informační uzel (Tilki 2006; Kandert 2004), ale jako důležitý prostor pro relaxaci a sdílení. Podobně jako festivity představuje pro migranty prostor pro formování a vyjednávání migračních vazeb a identit (Bittnerová, Moravcová 2019). Bar *The Cat* promýšlím v kontextu privilegované migrace (Light 2010; Mair 2003; Benson – O'Reilly 2009), rozšiřujícího kruhu třetí diaspory anglofonní migrace (Ho 2008), jako místo, kde se pije (Fox 2004). Promýšlím socialitu i materialitu antropologického místa dle Augé (1995), plného významů. Díky výzkumu v čase transformace baru jsem měla možnost promýšlet význam strategií aktérů pro zachování jejich baru.

Globalizace a anglofonní migrační vazby

Globalizaci zrychluje nejen rozvoj komunikačních prostředků a techniky, ale také rychle se rozšiřující anglický jazyk, který se stává globální lingua franca (Light 2010; Mair 2003). Díky této skutečnosti migranti z anglicky mluvících zemí nejen snadno navazují a udržují transnacionální vazby napříč různými státy světa, ale navíc jsou zvýhodněni při adaptaci a integraci v cílové zemi, k tomu těží i ze svého relativního ekonomického bohatství (Benson – O'Reilly 2009) vyplývajícího z převahy prosperujících, technologicky vyspělých zemí. Anglofonní migranti jsou tedy v kontextu globálních migračních toků privilegovaní, což se promítá do jejich postmigračních procesů. Tlak na ovládnutí jazyka cílové země je pro ně menší, protože služby, respektive komunikace v jejich rodném jazyku, angličtině, jsou dostupnější. Migrační sítě, které jsou často u anglofonních migrantů budovány na základě znalosti anglického

jazyka, jsou významné nejen při rozhodování o trajektoriích migrace, ale také při (re)imaginaci a (znovu)vyjednávání sociálních vazeb a při ustanovování pocitu *přináležení* (*belonging*) (Bilecen – Lubbers 2021). Migrační síť pak ovlivňuje proces integrace, jež je klíčová pro sociální a ekonomický úspěch migrantů. Integrace je zjevně ovlivněna přítomností a využitím sociálních vazeb v migrační síti (Poros 2011).

V souvislosti s privilegovaností migrantů z vyspělých zemí je zajímavý emický pohled aktérů na vlastní migrační zkušenost. Název *expat* tedy *expatriant* či *expatriot* je migrant, který přichází do České republiky z vyspělých západních zemí na omezenou dobu, zpravidla vyslán mateřskou zahraniční firmou do dceřiné firmy v České republice, a to do vyššího, případně středního managementu (Drbohlav – Gärtner 2012; Hanzlíková 2012). Toto označení, které používají sami aktéři, je posouvá do ekonomicky a statusově vyšší roviny, spojené s migrací z vyspělých zemí, nicméně nemá nebo nemusí mít opodstatnění. Toto označení tak může přispívat k hegemonii migrace z vyspělých zemí, a proto je ve své studii používám v kurzívě, jako emický název vlastní skupiny.

Do anglofonní migrační sítě se zapojují migranti z různých zemí původu, kteří ovládají anglický jazyk na dobré komunikační úrovni a používají jej jako lingua franca. Ho (2008) hovoří o rozšiřujícím se kruhu anglické diaspory, uvažuje o třech typech diaspor, které vytvářejí anglofonní migranti. Prvním jsou diaspory, jejichž členové pocházejí ze zemí, kde je angličtina rodným/mateřským jazykem. „Druhou“ diasporu pak tvoří lidé z původně kolonizovaných zemí, kteří používají angličtinu vedle místních jazyků. Tuto klasifikaci rozšiřuje Ho o „třetí“ diasporu, tak zvaný *expanding circle*, kterou tvoří ti, kdo se anglicky naučili v rámci sekundární socializace, tedy v rámci vzdělávání. Skrze tento vzdělávací model si vytvářejí kulturní povědomí o anglicky hovořících zemích, budují si vztah k anglofonním prostorům a znají a uznávají jejich normy a hodnoty. Často se jedná o osoby s migrační zkušeností získanou v anglofonní zemi. Tímto způsobem se do migračních sítí „třetí anglofonní diaspory“ zapojují lidé z majoritních neanglofonních společností, kteří se naučili anglicky, disponují věděním o anglofonních kulturách a většinou mají migrační zkušenost či jinou silnou spojitost s anglicky hovořící zemí. Přestože tedy anglofonní diaspora často není homogenní z hlediska etnických, národních a občanských identit, jedná se o společnost, která disponuje společným a kulturním povědomím podpořeným kosmopolitními identitami, kdy jazyk komunikace hraje významnou, nikoliv však jedinou roli při navazování a udržování sociálních vazeb (Ho 2008). Anglofonní migrace v majoritní společnosti obývá a vytváří specifická místa,

místa setkávání a vytváření migračních sítí. Právě takové místo je předmětem této případové studie. V následující části tedy definuji pojetí místa a prostoru a dostávám se ke stěžejnímu pojmu této studie – *třetímu prostoru*.

Místo a veřejný prostor

Cresswellův koncept definuje místa jako významné prostory, se kterými jsou lidé spojeni. Místa musí být na straně jedné prostorově, fyzicky ukotvená, musí mít vizuálně materiální formu, na straně druhé musí mít také nějaký vztah s lidmi, být intimním/důvěrným prostorem, s nímž se pojí nějaká intenzivní zkušenost jedince či skupiny (Cresswell 2004: 63). Podobně i Barker popisuje místo jako fyzicky ukotvené „v určitém prostoru, jehož smysl představují a vytvářejí sociální vazby a jenž se vyznačuje identifikacemi nebo emocemi s ním spojenými“ (Barker 2006 v Okénková 2015: 516). Augé (1995) nabízí koncept antropologického místa. Místo v jeho konceptu je relační, člověk si k němu vytváří vztah. Podle autora je definováno třemi rysy – vztah člověka k místu je dán jednak sociálními vztahy, které zde člověk navazuje a realizuje, jednak historií, ke které se může vztahovat, a jednak určitou identitou. Místa, která výše uvedenými rysy neoplývají, Augé nazývá „nemísta“, prázdné prostory, které jsou podle něj v supermoderním světě čím dál tím častější. Low (1996) mluví o vzájemně se doplňujících perspektivách vtěleného, sociálně produkovaného a sociálně konstruovaného prostoru. Vtělený prostor znamená, že je utvářen těly a praktikami lidí. Sociálně produkovaný pak znamená, že jsou zde agenti, kteří prostor utvářejí (například počet obyvatel, dostupnost materiálu, stávající technologie, ekonomická zdatnost populace). Sociálně konstruovaný prostor značí způsoby jednání a významy, které se v prostoru realizují a skrze které je prostor nějak chápán a nějak se užívá.

O místech lze dále uvažovat skrze koncept veřejného versus soukromého prostoru. Veřejný prostor je dle Pospěcha prostor, do něhož můžeme vejít, je zde fyzická možnost vkročení do prostoru, stejně jako se jedná o symbolicky otevřený prostor, do něhož smíme vstoupit. Jedná se o prostor, do kterého mají všichni zákonný přístup (Pospěch 2015: 20–21). Typickým veřejným prostorem se rozumí například náměstí, ulice nebo veřejné parky, ale jako veřejný prostor je možno v určitém smyslu chápat i bar, do kterého má ze zákona přístup kdokoliv. Ve veřejném prostoru se setkávají lidé, kteří se osobně neznají, jsou si navzájem cizinci, kteří v tomto prostoru svoji přítomnost akceptují. Prostor, který by byl zcela univerzálně přístupný všem a bez rozdílů, ovšem neexistuje.

Pospěch proto uvažuje, že veřejný prostor, respektive jeho veřejnost je neustále vyjednávána, přičemž ono napětí je mezi otevřeností a neomezeným přístupem na straně jedné a požadavkem provádět kontrolu těch, kdo vstupují, na straně druhé. Veřejnost prostoru ve smyslu přístupu je tak možno chápat jako škálu mezi otevřeným přístupem a kontrolou.

Stejně jako u obchodních center, která sleduje Pospěch (2015), je i u baru potřeba vypořádat se s pojmy veřejný a soukromý prostor. Veřejný prostor by měl být v opozici proti soukromému prostoru, který je definován vlastnictvím soukromou osobou. Bary, stejně jako nákupní centra, jsou vlastněny soukromými vlastníky, přesto jsou ve smyslu otevřeného přístupu prostorem veřejným. Nissen (2008) pro to navrhuje termíny jako pseudoveřejný nebo semiveřejný/poloveřejný.

Veřejnost nebo uzavřenost prostoru je ovšem vždy vyjednávána. Uživatelé veřejného prostoru jsou aktivními aktéry, kteří zde záměrně vytyčují svá teritoria a tím mohou prostor činit méně veřejným. Lidé s nežádoucím chováním nemusí mít do prostoru přístup přímo zakázán, nicméně prostor může mít takové podmínky, ve kterých se určití jedinci nebudou cítit dobře. Výsledkem může být změna ve vnímání veřejného prostoru, neboť určité jeho části tak mohou být kolektivně vnímány jako soukromé (Karrholm 2007). Pravidla jsou reprodukována v rámci vnějšího regulativu, tedy zákonem, vyhláškami, psanými pravidly. Nicméně každé místo se svými vztahy, identitou a historií má také implicitní pravidla, která jsou konstruována a vyjednávána v interakci osob (Pospěch 2015). Bar jako místo, kde se pije, může být pak v důsledku společenského vyjednávání i silně exkluzivní.

Třetí místo

Výše bylo uvažováno o barech a hospodách jako o veřejném či poloveřejném prostoru. Sociolog Ray Oldenburg tato místa vymezuje nikoliv ve vztahu k veřejnému prostoru, ale k prostorům domova a práce. Ve své knize *The Great Good Place* (1999) popisuje *třetí místo*, které situuje do barů, hospůdek, kaváren či vináren, ale také knihoven nebo prádelen a kadeřnictví. Všimá si, že kromě domova (první místo) a práce (druhé místo) existuje další společensky významné místo: nezávazné neformální veřejné místo, kde se lidé mohou scházet a družít bez zjevných důvodů. Aby se jakýkoli prostor mohl stát takovým místem, musí mít určité znaky. Oldenburg je popisuje takto: musí být na neutrální půdě, kde se lidé scházejí dobrovolně; musí to být rovnostářské místo, kde se

mohou setkávat různí jedinci, kteří musí mít možnost zanechat svůj status přede dveřmi; nálada zde bývá pozitivní a především nevázaná, žertovná; *třetí místo* si vytváří svou společnost pravidelných návštěvníků – štamgastů; důležitou činností zde je konverzace.

Třetí místo je „domov mimo domov“, kde se neznámí lidé stávají známými a přáteli. Jedná se o příjemné nezávazné setkávání, bez zjevného důvodu. Oldenburg ale tvrdí, že se zároveň jedná o velmi důležitou činnost, kterou nelze vykonávat v žádné jiné instituci. Pro zdravý veřejný život ve funkční společnosti je takové neformální místo setkávání důležité. Vyplňuje lidskou potřebu komunikace, je lékem na stres, osamění a odcizení. Dle Oldenburga je na těchto místech setkávání společnost nejživější a lidé jsou zde nejvíce sami sebou. Při pravidelných návštěvách *třetího místa* jde o mnohem víc než o odpočinek a úlevu od stresu (Oldenburg 1999).

Jedná se o rovnostářské místo, je to čistá sociabilita (Simmel 1997), znamená příležitost, kdy se lidé setkávají z jediného důvodu – pro potěšení, tedy radost a uvolnění, aby se setkali, bez kontextu, bez účelu, povinnosti nebo role. Jsou zde akceptováni pouze pro sebe samé, zde nepodléhají podmínkám politického či ekonomického života. Na *třetím místě* je nálada pozitivní, účelem je užít si společnost ostatních v jejich rozmanitosti a neutápět se v neštěstí či smutku (Oldenburg 1999).

Konverzace je hlavním bodem programu, jedna z nejdůležitějších charakteristik *třetího místa* je boдрá, vtipná až dobíravá atmosféra. Ve srovnání s diskuzí na jiných místech je vtipnější, dramatičtější a procvičuje důvtip. Ta nejlepší *třetí místa* jsou ta, kam může člověk přijít téměř kdykoliv během dne a být si jist, že tam bude někdo známý. Tato místa jsou připravena, kdykoli člověk přepadne samota nebo potřeba si popovídat, *třetí místo* je zdroj relaxace. Tato místa potvrzují a zintenzivňují vazby mezi lidmi a tvoří komunity. To, co přitahuje stále návštěvníky, jsou ostatní návštěvníci, nikoli management. V případě, že tam nejsou ti správní návštěvníci, pravidelní návštěvníci, kteří je utváří, dávají mu charakter a dominují mu, je *třetí místo* jen prostor. Je ale důležité akceptovat i nové tváře, každý pravidelný návštěvník byl někdy nováčkem (Oldenburg 1999).

Třetí místa jsou nevýrazná, neokázalá, nebývají inzerována, nejsou elegantní, pro nezasvěcené nedělají zvláštní dojem. Musí vyzářovat určitý pocit domáckosti, obvykle je to starší místo, které není okázalé, novotou nepřitahuje příliš nových lidí a chrání před nimi domáckou atmosféru (Oldenburg 1999).

Místa, kde se pije, bar

Na úvod svého uvažování o místech, kde se pije, bych se ráda vymezila vůči studiím, které interpretují pití alkoholu v kontextu sociálně patologického chování (studie z oblasti zdraví). Překvapivě není mnoho ani antropologických studií o sociálním aspektu pití alkoholu a jeho roli v sdílení a sblížení. Nicméně, pití alkoholu je do značné míry neproblematická společenská aktivita (např. Heath 1987; Fox 1998; Douglas 2003; Altman 2003). Pití bylo vždy součástí společenského života a patří ke společenským událostem. Pití je součástí sdružování a oslav. Dle Douglasové je pití v zásadě společenský akt, prováděný v určitém sociálním kontextu (Douglas 2003: 4). Obecná antropologická perspektiva je, že ve většině kultur je pití alkoholu běžnou součástí oslav a oslavy jsou z emické i etické perspektivy interpretovány nejen jako normální, ba dokonce závazné (Sokol 2004). Pití (nejen alkoholu) se podílí na konstrukci osobní identity a má inkluzivní i exkluzivní funkci (Douglas 2003: 8) – například připít si s někým znamená přijmout jej mezi sebe (podobně mluví i o společném jídle).

Bary jako místa pití se jeví jako společensky jednotící, rovnostářská sociální prostředí, anebo přinejmenším místa, kde je rozlišování společenského postavení založeno na jiných měřítkách než v okolním světě. Hlavní úlohou těchto míst je napomáhání společenskému sblížení (Fox 2004), respektive navazování a utužování sociálních vazeb. Přestože místo, kde se pije, je významnou součástí určité kultury, lze je uvažovat jako „společenské mikroprostředí“. Jedná se o chaotický, mezní, hraniční stav, ve kterém člověk najde určitý stupeň „kulturního odpuštění“ (místo, kde není nutné striktně dodržovat všechny běžné normy okolního světa), krátkodobý odpočinek nebo také pozastavení společenské kontroly (Fox 2004).

Roli pohostinství, tedy místa, kde se konzumuje alkohol a jídlo, popisuje také Haukanesová, která zkoumala český venkov v období postsocialistické transformace (Haukanes 2004). Popisuje pohostinství jako místa setkávání, která plní důležité společenské funkce, podporují pocit sounáležitosti ve společnosti a jsou centrem předávání informací. Mohou být i místem řešení mnohých obecních rozhodnutí a místem, které příslušník dané komunity musí občas navštívit, aby z této komunity nebyl vyloučen. Dle Haukanesové je tedy pohostinství sociálním pojítkem. Josef Kandert si také všimá role pohostinství, respektive vesnické hospody, a vyzdvihuje důležitost těchto míst v životě lokální společnosti, když je označuje za informační uzly. Je místem, kde se scházejí informace a členové dané lokální společnosti si je zde vyměňují (Kandert 2004).

Karel Altman (např. 1993; 2003) se věnuje situaci brněnských a pražských hospod v 19. a 20. století. Všimá si jejich významu pro společenský život. V autorově pojetí je hospoda „magické místo“. Uvažuje o něm ale i jako o alternativním domovu (Altman 1993). V mnohém potvrzuje Oldenburgovo pojetí *třetího prostoru*. V této souvislosti uvažuje i o povaze návštěvníků. Zatímco pro náhodné příchozí hospoda oním alternativním domovem není, jinak to je u pravidelných hostů – štamgastů. Autor přitom naznačuje, že stávání se štamgastem je založeno na vyjednávání místa v prostoru hospody a spočívá v naučených odlišných způsobech jednání, respektive praxí.

Autoři, kteří se zabývají bary a jinými místy, kde se pije, si všimají i určitých praktik, které jsou s těmito prostory spojené (Altman 1993; 2003; Douglas; 2003; Kandert 2004; Haukanes 2004; Fox 2004). Kromě pití alkoholu se jedná o specifické formy komunikace. Foxová ve svém popisu anglických hospod vyzdvihuje štamgastské pravidlo vítání. Když štamgast vstoupí do hospody, často ho uvítá sbor přátelských pozdravů přítomných štamgastů i obsluhy. Vítací pravidlo vyžaduje od obsluhy a štamgastů, aby uvítali každého ze štamgastů sborem (Fox 2004). Hostinský a obsluha vždy oslovují štamgasty jménem a ti vždy oslovují obsluhu, hostinského a jeden druhého také jménem. Stmelování mezi štamgasty je dále posilováno používáním přezdívek. Říkat někomu přezdívkou obecně znamená velký stupeň důvěrnosti. Běžně používá přezdívky pouze rodina a blízcí přátelé. Časté používání přezdívek mezi štamgasty a obsluhujícími dodává pocit sounáležitosti. Hospodská přezdívka často není používána přáteli a rodinou mimo danou hospodu, ba dokonce ji ani nemusí znát. Hospodské přezdívky jsou často ironické: třeba velmi malý štamgast může být znám jako Dlouhán (Fox 2004). Štamgasti mluví v kódech daných sdílenou historií. Soukromý jazyk zdůrazňuje a posiluje společenské vazby mezi lidmi, zároveň to mezi nimi zdůrazňuje a posiluje smysl rovnosti (Fox 2004).

Význam pohostinských zařízení pro migranty tematizovala Mary Tilkiová (2006). Byť se primárně zabývala otázkou zdraví migrantů a článek pojednává především o vysoké konzumaci alkoholu irskými imigranty v Británii, definuje zároveň irskou hospodu v Anglii jako místo, které migrantům zprostředkovává řadu funkcí a významů. Především zde nacházejí své migrační sítě a vytvářejí a udržují diasporické vztahy (Tilki 2006). Irská hospoda v Londýně je tedy místem pro udržování, popřípadě reprodukci kulturních hodnot země původu. Autorka upozorňuje na společenský přínos, který irské hospody v Británii pro Iry, kteří zde žijí daleko od domova, představují (Tilki 2006).

Tilkiová (2006: 21) uvádí: „dále se dá irská hospoda chápat jako alternativa kostela a krajanských spolků. Nabízí kontakt s diasporou pro ty, kteří nemají zájem se setkávat v kostelech nebo irském centru, kteří neinklinují ani k hodnotě víry, ani k udržování a posilování etnické identity. Mladí Irové se neradi identifikují s tradiční irskou společností 50. let minulého století. Proto irská hospoda, ať už autentická, nebo taková hospoda, z které si Irové zkrátka udělali místo pro setkávání, pro ně lépe zprostředkuje soudobou irskou kulturu, hudbu a prostředí, kde je bezpečné být Irem“.

Autorka navíc interpretuje i nadměrné pití alkoholu. Uvažuje, že to odráží širší struktury společenského života Irů v migraci. Vzhledem k přetrvávajícímu stresu určité části irské komunity, potenciálnímu kulturnímu šoku, stesku po domově a vnímání vlastní „jinakosti“ je zde alkohol prostředníkem, který posiluje hledání pocitů familiárnosti společnosti, požitek a uvolnění. To vše podle Tilkiové nabízí irským migrantům irská hospoda (Tilki 2006).

O roli baru ve vztahu k anglofonní migraci v ČR píše také Hrdličková (2008). Autorka uvádí, že migranti z USA v průběhu devadesátých let 20. století konstituovali svoje migrační síť v ČR jak na bázi interpersonálních vztahů, tak i ustanovením institucionalizovaných forem. Mezi tyto instituce zařazuje i tak zvané *expat* bary, jako jednu z nejviditelnějších institucí, která se etablovala a kontinuálně funguje v rámci migrační sítě. Podoba *expat* barů v Praze je různá a jejich historie sahá až do počátku devadesátých let, jeden z nejstarších a nejtradičnějších *expat* podniků, *The Globe Bookstore and Café*, v roce 2022 oslavil 29 let své existence. V této práci se budu věnovat jedné z těchto institucí *expat* baru, který ovšem vznikl o něco později.

Ve své studii navazují na výše uvedené úvahy o anglofonní migraci, veřejném prostoru, *třetím místě* a roli pohostinství v utváření a vyjednávání sociálních vazeb migrantů, respektive migračních sítí. Mým cílem je uvažovat o roli *expat* baru jako významného místa, místa s významem ve vztahu k migraci. Na základě případové studie jednoho *expat* baru budu hledat odpovědi na následující otázky: Jaké významy *expat* baru připisují jeho pravidelní návštěvníci? Kdo jsou aktéři, kteří vyjednávají režim *expat* baru? Jak toto místo vyjednávají, tedy skrze jaké praktiky utvářejí jeho povahu? Na pozadí příběhu baru se mi daří rozkrývat strategie, které rozehrávali anglofonní štamgasti, aby udrželi „svůj“ *expat* bar.

Metody

V předkládané studii představuji data získaná na základě zúčastněného pozorování, které jsem prováděla od července 2013 do ledna 2014, a osmi polostrukturovaných rozhovorů se štamgasty a provozovatelkou/barmankou v *expat* baru v rezidenční části širšího centra města. Do společnosti *expat* baru mě uvedla barmanka a otevřela mi tak prostor, kterého jsem se na šest měsíců stala součástí. Měla jsem tak možnost, vedle zmíněných polostrukturovaných rozhovorů s jádrem anglofonních štamgastů (s osmi nejčastějšími hosty), pozorovat ustanovování a udržování povahy tohoto místa a jeho pravidel. Všichni štamgasti byli v době mého výzkumu v České republice přes deset let, kromě jedné ženy, která zde byla necelé tři roky. Štamgasti byli ve věku 40 až 55 let, většinou muži žijící v partnerském vztahu. Více o aktérech v kapitole Migrační síť vytvářená kolem *expat* baru *The Cat*.

Zajímaly mě významy, které štamgasti s barem spojovali, a pravidla jednání, která jsem vyvozovala z jednotlivých interakcí mezi různými aktéry (štamgasty, personálem, dalšími hosty a objekty). Snažila jsem se navštěvovat *expat* bar v různých časech a v kontextu různých událostí (oslavy, rozloučení s původní majitelkou, vernisáž, koncert, Vánoce, Silvestr), abych zaznamenala každodennost i svátečnost, respektive život baru v jeho různých modalitách, a vyloučila tak podmíněnost danou aktuálním složením a chováním návštěvníků i materialitou místa.

Na anglofonní diasporu jsem dlouhodobě osobně navázána: manžel je migrant z Velké Británie. Instituci *expat* barů jsem znala z předchozí osobní zkušenosti. Konkrétní *expat* bar, kde jsem prováděla výzkum, jsem ovšem začala navštěvovat až v rámci svého bakalářského projektu. Přesto byli v baru lidé, které jsem znala již z minulosti. Byla jsem zde tedy v pozici částečného insidera. Mojí „gatekeeperkou“ se stala Olga, barmanka a provozovatelka v jednom, se kterou jsem se spřátelila, což mi zajistilo přijetí ze strany štamgastů a usnadnilo organizaci rozhovorů. Při domlouvání rozhovorů mi byla nápomocná a díky ní mi během jednoho dne osm významných aktérů baru přislíbilo rozhovor. Tyto rozhovory jsem pak během následujících dvou týdnů realizovala. Rozhovory se týkaly především vztahu k danému baru a lidem v něm, vztahů mezi štamgasty a pravidelnosti návštěv baru. Ke komunikaci o vztazích k baru a lidem v něm byla díky koupi baru jinými provozovateli vhodná příležitost, aktéři byli v této době debatě o baru příznivě nakloněni a konverzace vznikala velmi spontánně.

Expat bary, respektive podniky nejsou oficiální kategorií, která by tento typ pohostinství mapovala ve statistikách či jiných oficiálních dokumentech. Jejich seznam si nemůžete nikde přečíst. Možná nepřekvapivě (s ohledem na text níže) je nelze najít ani na www.expat.cz, ani na jiných stránkách cílených k anglofonním migrantům. Jediný, poněkud zvláštní seznam byl v době výzkumu uveden na nelso.com (místní vyhledávač v anglickém jazyce, nyní již neexistující), jednalo se ovšem o přehled prestižních, luxusních podniků, které demonstrovaly svou mezinárodní klientelu, a to i směrem k majoritní společnosti. Seznam lákal k návštěvě nejen anglofonní diasporu, ale širokou veřejnost a turisty se zájmem o setkávání s kosmopolitní společností. Zatímco podniky důležité pro běžné anglofonní migranty s atmosférou „*třetího místa* pro anglofonní migranty“ (jako zkoumaný bar) byly tomuto přehledu neznámé.

Bar, který jsem sledovala, byl v době výzkumu dobře etablovaný podnik se stálou skupinou štamgastů (viz kapitola Migrační skupina kolem *expat* baru *The Cat*). Bar se nacházel nedaleko centra v charismatické rezidentní čtvrti, ke které přiléhaly rozsáhlé a s oblibou navštěvované městské parky. Vlastní umístění baru bylo ve zvýšeném přízemí činžovního domu na rušné ulici. Podnik byl nenápadný, pouze u okna byl podlouhlý vývěsní štít s vyobrazením muže v brýlích a názvem *The Cat*. Vchod bylo obtížné nalézt, při své první návštěvě jsem měla pocit, že se jedná o soukromý klub pro uzavřenou společnost. Do baru člověk vcházel hlavním domovním vchodem, po pár schodech vzhůru vzal za kliku neoznačených dveří a vstoupil. Ani uvnitř nebyl bar nijak okázalý, byl zjevně upravený z původního třípokojového bytu. Dveře vedly rovnou do hlavní místnosti baru, od dveří napravo byla chodba a další dvě menší místnosti. Celkem pojal bar cca 30–40 sedících návštěvníků, při větších událostech zde byla obsazenost vyšší, ale ne všichni mohli sedět.

Migrační síť vytvářená kolem *expat* baru *The Cat*

Vznik anglofonní diaspory (v kontextu konceptu Ho 2008) lze spojit s migračními proudy, které do ČR přicházejí po roce 1990 z různých ekonomicky vyspělých zemí globálního severu. V jejím rámci můžeme identifikovat jednotlivé vlny, které přiváděly odlišné skupiny migrantů v rámci jejich motivací i zapojení do struktur společnosti českého státu (Topinka a kol. 2018). Anglofonní diasporu tedy tvořili lidé na pozicích vysokých manažerů (Hrdličková 2008), specialisté pracující v oborech, jež vystudovali, jako řadoví zaměstnanci, lektori, kteří v rámci pracovního trhu uplatňují svoji znalost angličtiny, ale i lifestyloví migranti (Slavková

2007), pro něž se pobyt v ČR stal dočasnými „prázdninami“. Protože anglický jazyk je výchozím pojítkem, jsou součástí anglofonní diaspory i místní lidé, velmi často partnerky či blízcí přátelé, kteří své členství zde potvrzují plynulou angličtinou i kulturními znalostmi anglofonních zemí (srov. Ho 2008).

Sledovaná skupina štamgastů a jejich přátel kolem *expat* baru *The Cat* v letech 2013–14 náležela k anglofonní diaspoře. Dali se zde dohromady lidé nejrůznějších sociálních statusů, jejich poutem byl kromě anglického jazyka i věk a doba příchodu do ČR, což se nutně podílelo na podobné migrační zkušenosti, kterou mohli sdílet. Sdílení podobných zkušeností mezi třetí diasporou se ukazuje jako důležitý faktor pro sblížování (Terry 2022). Významy, které *expat* baru připisovali aktéři, je možno, vzhledem k jejich dlouholeté a časté návštěvnosti podniku, dobře analyzovat. V nejužším jádru migrační sítě anglofonních štamgastů *expat* baru se nacházelo pět až osm osob: tři muži – blízcí kamarádi, dva z USA a jeden z Velké Británie, kteří do baru chodili každý nebo téměř každý den, dále jedna žena z USA a jeden o něco starší muž z USA, kteří navštěvovali bar několikrát týdně a strávili zde několik hodin. Patřili k nim i tři další muži z USA, kteří chodili do baru několikrát do týdne a Q z USA, který zde některé dny pracoval jako barman. Všichni štamgasti přišli do Čech na přelomu milénia (kromě ženy z USA, která byla v tu dobu v ČR pouze dva a půl roku), všichni byli ve věku mezi 40 a 55 lety. Vazby v rámci jádra označovali za velice blízké, přátelské, založené na velké důvěře.

Thomas (USA, 11 let v ČR): „Je to úzká skupina, ale je spousta ... jako jádro je úzké...“¹

Adam (Velká Británie, 13 let v ČR): „Q mi byl i svědkem na svatbě. Takže jsme hodně blízká, těsná skupina. Jsou to lidi, které znám hodně dlouho. ... I když se známe z různých míst...“²

Kromě jádra tvořilo štamgastskou anglofonní migrační síť kolem *expat* baru mnoho dalších lidí, kteří navštěvovali bar nepravidelně, nicméně se společně znali a patřili do společné sítě přátel, kteří spolu podnikali i jiné aktivity. Síť se skládala z anglofonních migrantů s podobnou migrační zkušeností, která souvisela s dobou příchodu ve stejném období, v dynamickém období tranzice

¹ „... *It's a tight group but there is a lot of... like the core is tight...*“

² „*Q was also the best man on my wedding. So you can see it's a very close, neat group. It's people who've known each other for a very long time. ... Although we've all known each other from different areas...*“

České republiky v rámci postsocialistického vývoje. V této době zde byly již vytvořeny migrační instituce (na rozdíl od neorganizovaných devadesátých let v období příchodu dobrodružné, lifestylové migrace) a po anglofonních migrantech byla silná poptávka pro jejich kulturní kapitál (anglický jazyk). Jednalo se o velký boom tzv. rodilých mluvčích jako lektorů jazyka, ale zároveň byla už značná poptávka i po anglofonním managementu v nadnárodních firmách, které komunikují v anglickém jazyce. Český management na přelomu milénia tuto lingua franca ještě v takové míře neovládal. Anglofonní migranti tak měli výhodné podmínky pro institucionální přijetí a ekonomické zajištění.

Kromě migrantů z anglofonních zemí do této sítě patřilo i několik málo Čechů, Italka a Fin. Všichni výborně ovládali komunikativní angličtinu, často podpořenou migrační zkušeností v anglofonní zemi. Z Čechů bylo nejčastěji možné potkat čtyřicetiletého muže, který žil několik let v Kanadě, jeho českou kamarádku, která měla také migrační zkušenost, a samozřejmě o něco mladší českou barmanku/majitelku, která studovala cizí jazyky.

Pro sledovanou skupinu byl bar významným místem sociálních vztahů mimo domov a práci. Skupina kolem *expat* baru představovala pro anglofonní migranty – štamgasty část sociální sítě v ČR, kterou pokládali za blízkou a pro sebe důležitou.

Charles (USA, 9 let v ČR): „Tohle je, jako, tady se setkávám se všemi svými přáteli. Rozhodně skoro všechna moje sociální interakce se děje tady, skoro všechna.“³

Linda (USA, 2,5 roku v ČR): „... je hezké mít místo, kam můžu jít relaxovat, kde můžu sdílet... a není to jen to, já bych nechtěla jen to, víš jak, jenom lidi, kteří mě znají.“⁴

Vztah ke skupině kolem baru nespočíval pouze v navázání a udržování blízkých vztahů, které se v důsledku migrace na novém místě nově ustanovují. Lidé kolem *expat* baru explicitně asociovali toto místo s pojmem domov.

Charles (USA, 9 let v ČR): „... my jsme tady všichni přátelé, známe se, když sem člověk přijde, cítí se jako doma.“⁵

³ „This is like where I meet all my friends. It's definitely almost all of my social interaction happens here, almost all.“

⁴ „It's nice to have a place to come to relax, where people know you, where you have a share ... it's not just that, I wouldn't want that, you know just people which know me.“

⁵ „We all are just friends here we all know each other, when you come in you just feel like you're home pretty much.“

Dokonce vztahy v rámci migrační sítě vyzdvihovali a porovnávali se vztahy ve vlastní rodině. Teze, že bar je „domov mimo domov“, tak v souvislosti s migrací vyznívala tím silněji a důrazněji. Adam (VB, 13 let v ČR) v neformální konverzaci vyjádřil přesvědčení, že nejlepší na životě v migraci je, že jej nenavštěvují pokrevní příbuzní, ale jen ti „příbuzní“, které si za svou rodinu vybral, čímž myslí přátele kolem *expat* baru.

Zároveň pro sledovanou skupinu nebyl *expat* bar *The Cat* místo, které by zprostředkovávalo vědění či zdroje důležité pro migraci (srov. Tilki). Vnímali ho spíše jako odpočinkové místo, umožňující nezávazné setkávání bez zjevného důvodu, respektive jediným a podstatným důvodem setkávání je nezávazná a dobře laděná komunikace.

Thomas (USA, 11 let v ČR): „... Není to úplně místo, kam bych šel pro takovou radu. Ale záleží na tom, co zrovna hledám.“⁶

Sledovaná skupina anglofonních návštěvníků baru *The Cat* jasně připisovala povahu *třetího místa* (Oldenburg 1999). Ve svých promluvách zdůrazňovali, že se jedná o místo, kde se scházejí lidé, kteří mají k sobě blízko, členství zde je výlučné, toto místo je vnímáno jako druhý nebo jiný domov, je „chráněno“, izolováno od míst spojených s prací, rodinou i veřejným prostorem. Je zajímavé uvažovat, proč sledovaná skupina anglofonních migrantů neuzívá bar jako zdroj pro snižování migračních nákladů v oblasti přístupu ke zdrojům, ale jedná se primárně o místo, které vytváří emoční zázemí a sociální stabilitu v cílové zemi (srov. Tilki). Roli hraje nejen privilegovanost migrace (členové anglofonní diaspory disponují jinými nástroji/institucemi, které jim umožňují přístup ke zdrojům obživy a informací), ale do jisté míry i délka pobytu a s ní spojená adaptace na situaci v ČR. Navíc redistribuce utilitárních informací a zdrojů v rámci sledované skupiny by narušila rovnost, s níž je liminalita *třetího prostoru* spojena.

Materialita

The Cat v době, kdy jsem ho navštěvovala, fungoval tři roky jako bar Češky Oliny, před ní provozovala *expat* bar Američanka Deedee.

⁶ „It's not really the place that I would go for advice like that. But it also depends what I'm looking to do...“

Jak bylo výše řečeno, prostor baru byl přestavěn z původního třípokojevého bytu. Štamgasti se scházeli v hlavní části podniku, poblíž barového pultu v přední místnosti, skrze kterou je nucen projít každý návštěvník. Ostatní místa v baru byla určena pro méně pravidelné/privilegované návštěvníky, hosty, kteří nepatřili do okruhu štamgastů (noví, či štamgastům neznámí hosté), případně v době vyšší návštěvnosti (pátky/soboty večer, svátky) se zde scházeli i lidé z migrační sítě štamgastů, kteří se již k barovému pultu nevešili. Otevírací doba byla od 16 hodin do 01, od úterý do neděle, pokud nedošlo ke změně.

České prostředí bylo zastoupeno českým pivem, Olina čepovala Krušovice, a becherovkou vždy připravenou pro Adama, českými püllitry a vybavením baru. Zároveň se zjevně jednalo o místo anglofonních migrantů – *expatů*, což jednoznačně ukazovaly anglické nápisy, reklamní letáky na stole naproti dveřím, angličtina, která provázela návštěvníka od vstupu do baru, v komunikaci s personálem a šuměla od stolů, i dle oblíbeného koktailu iced tea s burbonem v zavařovací sklenici.

Hlavní místnost baru měla poměrně striktní hierarchizovaný zasedací pořádek. Jediná židle s polštářkem v samém rohu místnosti nejdále od dveří a zároveň přímo naproti dveřím, takže z ní bylo možno vidět celou místnost, patřila Adamovi.

Adam (VB, 13 let v ČR): „A nezapomeň, já mám svůj vlastní roh a svůj vlastní polštářek. To je určitý status. Je to moje židle a všichni to vědí, a já si o to neřekl.“⁷

Adam si vždycky sedal na stejnou židli, až místu barmanka začala přezdívat „Adamovo místo“. Dala mu na ně speciální polštářek a ostatní lidi na jeho místo nepouštěla.

Olina (majitelka/barmanka): „Tady bys neměl sedět, to je Adamova židle.“⁸

Nalevo od židle s polštářem pak zpravidla sedal Charles, přes roh baru Thomas a v jejich okolí další štamgasti. Většina štamgastů mířila na bar, čím blíže k rohu, tím blíže se řadili k privilegované části štamgastů. Tato místa měla i výhodnou polohu s ohledem na řízení chodu provozu. Ti, kdo zde seděli, měli blízko

⁷ „And remember I have my own corner, and I have my own cushion. So it's a certain status. That's my seat and everyone knows it and I did not ask for that seat.“

⁸ „Err, you should not sit there, its Adam's chair.“

k personálu, k oknu a měli výhled přímo na příchozí. Strategická poloha jim umožňovala kontrolu nad barem a kontrolu nad praktikami v něm. Osobovali si právo měnit hudbu, vítali nově příchozí (pozdravem upozorňovali na svoji dominanci v prostoru baru), přednostně žádali a dostávali objednávky od obsluhy. Praktiky naznačující spíše soukromí prostor až domáckost „mimo domov“ je přiměly reflektovat místo jako kamarádův obývací.

Adam (VB, 13 let v ČR): „Říkáme tomu náš obývací. Jako že jsi ve svém obývací a pozvala sis kamarády... Je to jako v Q obývací a on nám nabízí pivo.“⁹ (Q – USA, cca 10 let v ČR, barman)

Anglofonní štamgasti si bar „zabrali“ a užívají jej jako své, částečně soukromé místo, podléhající jejich pravidlům a jejich kontrole. Je to možné vidět v jejich zacházení s prostorem, v zabrání strategického místa, které ani v jejich nepřítomnosti nebylo možné obsadit jakýmkoli jiným hostem *The Cat*, stejně jako ve vybavení místa a velmi omezené nabídce pití. Nabízen je především alkohol preferovaný štamgasty.

Socialita

Hierarchie

Ačkoliv je *třetí místo* popsáno jako rovnostářské, v praktikách a postojích stálých návštěvníků je zřetelná hierarchie, která ovšem platí pouze v rámci prostoru baru. Lze ji spatřovat při samotném objednávání v *The Cat*. Zatímco Adamovi, Charlesovi a dalším točila Olina již ve dveřích pivo a Loře nalévala víno, Katrin (55, USA) se ve dveřích zeptala, zda si dá to co obvykle. Nově příchozí nenašel nabídku nikde napsanou a musel se optat na výběr, případně i na cenu. Pohodlí výběru bylo jasně odstupňované tím, jak často štamgasti bar navštěvovali. Charles, který pracoval z domova a do baru chodil, podle svých slov, aby nebyl pořád jen doma, byl v baru téměř denně. Thomas byl také denním návštěvníkem. Adam se v baru zastavil denně na cestě z práce, v létě trávil v baru celé večery. Olina jim připravovala bez otázek to, co mají rádi, Thomas a Charles dostali pivo, Adam pivo s becherovkou. Další prominentní návštěvníci chodili několikrát v týdnu a putovala k nim otázka, zda si dají to co obvykle, aniž by

⁹ „We call it our front room. So you are in your front room and you have invited your friends over... So it's like being in Q's front room and he's giving us beer.“

jedna ze stran zmínila konkrétní nápoj. Vždy dostali to, co chtějí. Tato praktika nejen zprostředkovávala štamgastům pohodlný pocit domova a péče, ale také vyjadřovala, kdo tu doma je a kdo jen někdy zašel, nebo kdo svoji přítomnost musí teprve zvýznamnit (komunikací o své objednávce).

Kromě objednávání měl bar další hierarchicky rozdělená pravidla, která si pravidelní návštěvníci za dobu svých návštěv vyjednali na základě vzájemných interakcí mezi sebou i personálem/majiteli, pravidla reprodukováná v rámci vnitřního řádu/regulativu každodenním jednáním jeho uživatelů (Pospěch 2015: 59). Jedním z takových pravidel, které je také v podobných podnicích obvyklé (Fox 2004), bylo zdravení a vítání příchozích.

20. 10. (Terénní poznámky) Již od dveří mě asi čtyři hlasy velmi hlasitě zdraví, česky i anglicky, a přidávají se další. Nepřestanou, dokud neodpovím. Stejně pak pokračují s dalšími známými, ale zdraví i nové lidi, pokud neodpoví na pozdrav v jednom jazyku, pozdraví v druhém.

Každý méně pravidelný návštěvník kromě pozdravu musel s jádrem (štamgasty) prohodit několik slov, nejlépe za nimi zajít na roh baru a poptat se na společně známé nebo sám poreferovat o známých. Tato pravidla ale neplatí pro štamgasty, ti si svým jednáním udržovali jistou míru autonomie. Jako například „Grampy“ (Čech, 15 let v anglofonní zemi), který když přijde, všichni jej pozdraví, ale on jen zanedává a sedne si za skupinu místních štamgastů sám ke stolku. Stejně tak AI (USA, v ČR 11 let) přijde a jen něco zabručí, občas si vyslechne od Adama nějaký vtíp na svou osobu, ale dát se sám s přáteli do hovoru je schopen až po prvním pivu, které mu Olina ihned natočí.

Pravidelní hosté, které skupina znala a ve svém chování se pro štamgastské jádro stávali předvídatelnými, přispívali k „domácké“ atmosféře. Takoví hosté pak získávali status štamgasta, který měl v hierarchii *The Cat* svá privilegia. Jedním z nich byla možnost za určitých podmínek porušit pravidlo zdravení. Taková porušení nijak neměnila či nezpochybňovala ustanovená pravidla a zvyky, a naopak přispívala k pohodě splněných očekávání dle standardního, pravidelného chování člena štamgastské sítě *The Cat*. Dle Foxové je nerespektování pravidla ze strany štamgasta pravidlem samo o sobě (Fox 2004). Předvídatelnost a familiarita přispívá k domácké atmosféře (Oldenburg 1999).

Členství ve skupině a přináležení k sociálním prostorům

To, že je důležité, aby v baru byli známí a přátelští lidé a nezávazná, uvolněná atmosféra, artikulují i sami aktéři na několika místech v rozhovoru. Jejich oblíbená píseň „Místo, kde každý zná tvé jméno“¹⁰ z amerického seriálu *Cheers* prý přesně vystihuje jejich *The Cat*, místo, kde je každý zná, kam mohou kdykoliv přijít a vždy zde najdou někoho, s kým si mohou nezávazně popovídat, jejich *třetí místo* (Oldenburg 1999):

27. 8. (Terénní poznámky) Štamgasti si dělají z Oliny neustále legraci, že nechce, aby zpívali, a oni že rádi zpívají. Aby jim Olina udělala radost, pustí jejich oblíbenou písničku – ústřední melodii z US seriálu *Cheers*. Všichni zpívají refrén.

Chvil, kdy zde pouštěli písničky a štamgasti zpívali s reprodukovanou hudbou, bylo víc. I když to rušilo sousedy v domě, byla to jejich oblíbená činnost a při každé zvláštní příležitosti ji vyžadovali. Stmelovali tak svou společnost a potvrdili svoje místo zde v baru, své nároky na jeho prostor. Kromě písni byla ovšem nejčastější aktivitou nejdůležitější společenská, stmelovací aktivita – nezávazná, lehkovážná a většinou vtipná – konverzace (Oldenburg 1999). Ta ovšem zůstávala uvnitř skupiny a jen výjimečně přerůstala k jiným stolům v baru.

Charles: „Občas mluvím o práci. Víš jak, jen abych něco, co se právě stalo, ze sebe setřásl. ... Prostě o čemkoliv, pomluvy, občas historie, občas zprávy, víš jak, cokoli, něco vtipného.“¹¹

Konverzace byla neustále prošpikována vtipky, drby a poštučováním. Navíc konverzace překračovaly časový horizont daného momentu. Promluvy propojovaly dnešek s včerejškem a zítřkem nejen ve vztahu ke skupině a jejím lidem, ale právě ve vztahu k dění v prostoru baru, k událostem, které zde proběhly a proběhnou:

30. 12. (Terénní poznámky) Adam vtipkuje s Charlesem o včerejšku, prý byli osouzeni, že jsou zlí a posmívají se. Dělají si z toho legraci, přizvou Ala a Fina k vyjádření.

¹⁰ *Place where everybody knows your name.*

¹¹ „...I sometimes talk about work. You know, just to get something that has happened at your work that bothered you off your chest. ... just about everything, sometimes gossip, sometimes history, sometimes the news. You know. Whatever, something funny.“

31. 12. (Terénní poznámky) Charles si dělá z Adama legraci, že má radost, jak uhádl, z kterého roku je písnička, která hraje. Prý si klidně může napsat do deníčku, že měl dnes jednou pravdu.

Anglofonní pravidelní návštěvníci baru mluvili často o společných zážitcích, o minulých akcích a lidech, které znali i mimo bar. Prohlubovali tak či reevokovali společné vědění, které je propojovalo s minulostí, také probírali známé filmy nebo pohádky z dětství, případně s anglosaskou historií. Propojoval se tak anglofonní prostor minulosti s aktuálním prožitkem v novém místě cílové země, kde aktuálně žili. Docházelo nejen k deteritorializaci prostoru, ale také k jakési nihilizaci času, která posiluje obraz neměnnosti situace, respektive místa, a posiluje tak obraz domova umístovaného tam, a současně aktualizuje jejich společné tady a teď.

V baru se také často hrála poměrně složitá stolní hra podobná dámě. Ačkoliv mi několikrát vysvětlovali pravidla, nejsem je schopna reprodukovat, ovšem zdálo se, že ze štamgastů je znali všichni. Právě ona složitost pravidel, která se prolomuje až v kontextu opakovaného praktikování hry, dokládá, že skupina štamgastů nejen sdílela společné vědění, ale zakládala se i na jeho exkluzivité, jež vylučovala ty, kteří „nevěděli“. Nešlo tedy jen o reprodukci anglofonního sociálního prostoru, ale také ustanovování skupiny blízkých vztahů v rámci migrační sítě (Brettel 2000).

Blízkost vztahů se potvrzovala i skrze rituály (srov. Bittnerová – Moravcová 2019). Kromě pravidelných návštěv baru se nejužší rodina štamgastů setkávala na Díkuvzdání u Charlese, kam každý přinesl něco, co sám uvařil, nebo na Štědrý den u Adama, kde se celý den společně vařilo. Bar byl pro ně místo setkávání se svou „rodinou“, jak je nazval Charles. Pokrevní rodina je na svátky navštěvovat nejezdila, ale navštěvovala je *expatská* rodina. Rodina, kterou si sami vybrali, ne kterou získali narozením.¹² Dále spolu hráli v létě nohejbal v přilehlém parku, většinou se pak stávali společně v baru.

Vylučující aktivity personálu

K budování hranice mezi „domácími“ štamgasty a „cizími“ návštěvníky baru přispívala nemalým dílem Olina. Sama nastavovala pro „nově příchozí“ bariéry. Momentálním rozhodnutím určovala dobu otevření a zavření baru, otevírací doba byla spíš vodítkem než pravidlem.

¹² „Place where everyone knows your name.“

25. 7. (Terénní poznámky) Olina nám okolo 10 hod oznámila, že ji ta noha opravdu bolí a že zavírá a jde domů, ať dopijeme a jdeme jinam. Jsem překvapená, ale mám pocit, že pro ostatní to tak nezvyklé není (bar má otvírací dobu do 1 hodiny ráno).

Olina navíc, jak už je zmíněno výše, přednostně obsluhovala štamgasty. Repertoár písní volila v dialogu či v kontroverzi s nimi. Nikdy jsem nezaznamenala, že by se s jakýmkoliv jiným hostem domlouvala o playlistu či hlasitosti hudby. Její specifické, nestandardní chování stmelovalo, prohlubovalo domácí charakter baru, pro zasvěcené byl předvídatelný, zatímco část náhodných návštěvníků odrazoval a dopřával tak místním od cizinců klid (Pospěch 2015).

Opanování prostoru

Za dveřmi byla hlavní část baru, jehož největší část zabíral velký barový pult ve tvaru prohnutého písmene L. Jedná se o strategické místo v rohu baru přímo naproti vchodovým dveřím. Již výše bylo uvedeno, že právě na roh baru si sedali výhradně štamgasti. Nejednalo se jen o „jejich místo“, byla to pro ně strategická poloha, která umožňovala sledovat příchozí. Pokud přišla nějaká skupina, dvojice či jednotlivec a pokračovala rovnou do zadních místností, štamgasti je tolik nezaznamenávali, obzvláště pokud bylo v přední místnosti hodně lidí. Pokud se ovšem nově příchozí ve dveřích zarazil, aby se rozhlédl, nebo si sedl do přední místnosti baru, jednalo se zjevně o vstup do jejich prostoru, který podle jejich reakcí není zcela veřejný a otevřený, podléhá sociální kontrole místních štamgastů. Kroky nově příchozího byly sledovány a štamgasti si vynucovali pozdrav přímo ve dveřích. Po příchodu a setrvání v hlavní části baru měli tendenci zjišťovat o nich informace, poslouchat jejich rozhovory a případně se do nich zapojovat, a to bez ohledu na to, že k tomu nebyli náhodnými návštěvníky baru vyzváni.

Měli tendenci zjišťovat, zda se jedná o vetřelce, nebo zda má nově příchozí potenciál stát se jedním z nich. Když se nově příchozí „cizinec“ (Pospěch 2015) rozhodl zasednout k baru, byl to pro místní jasný náznak, že nestojí o izolaci a přišel se sbližovat. Ale i pokud si sedl k jednomu ze stolků u baru, bylo nesnadné zůstat izolován a nepovšimnut místními. Aby se jim podařilo zapříst rozhovor, jak ukazuje následující příklad návštěvy baru cizím párem, udělají štamgasti ledacos.

26. 12. (Terénní poznámky) Vchází pár, chvíli se rozmýšlí, jestli mají jít dovnitř, od baru je lidi zdraví. Nakonec vcházejí, pán se ptá, jaké mají pivo. Chvíli se dohadují. Pán mluví slovensky, když si sedají, ale zjišťujeme, že slečna mluví anglicky.

Protože Charles je k jejich stolu blíže, Adam vyzvídá „Co říkají a odkud jsou – jakým mluvím jazykem – jaký akcent má slečna, která mluvím.“

Prostor hlavní místnosti *The Cat* je zjevně zcela v režii a pod kontrolou štamgastů, nově příchozí se musí přizpůsobit jejich vlivu.

Získávání nových členů, rozšiřování sítě

Štamgasti mají zájem rozšiřovat svoji síť, ale podle svých pravidel. Pokud nově příchozí přistoupil na jejich hru, došlo k počátku iniciačního procesu. Je důležité připomenout, že se samozřejmě vždy jednalo o lidi, kteří přináleželi k anglofonní diaspoře, tedy jejímu třetímu kruhu (Ho 2004). Když takový člověk přišel příště, byl již považován za známého (nikoliv štamgasta se svými privilegii v hierarchii), a povinnost zdavení je od něj přímo vyžadována, včetně prohození několika slov s místními po příchodu. Host je již v iniciačním procesu. Pokud byly získané informace o nováčkovi shledány dostatečně zajímavými, nováčci byli nadále vně rodiny štamgastů diskutováni. Dle Oldenburga každé *třetí místo* má zájem o rozšiřování své štamgastské sítě o nové členy dodržující jejich pravidla, tedy i tyto aktivity podporují ustanovování *The Cat třetím místem* pro anglofonní štamgasty (Oldenburg 1999).

Shrnutí

Píseň „Místo, kde každý zná tvé jméno“ reflektuje místo, které je pro migrační síť štamgastů familiární a kde jsou vždy nějací známí, kde všichni znají jejich jméno a zvyky – oproti vnějšímu světu, kde se mluvím cizím jazykem a jehož pravidla jsou pro ně hůře srozumitelná, ale kde je také práce, rodina a každodenní starosti. Pro štamgasty je bar významný a má pevné místo v jejich životě. Odehrává se zde většina sociálních interakcí a jsou zde lidé, kteří patří do skupiny štamgastů a kteří jsou jejich důležitou sociální sítí.

Dynamika *expat* baru – Ohrožení třetího místa

O migraci se uvažuje v pojmech dynamiky, transformace, změny, procesu. Ani na sledovaný bar nelze pohlížet jako na statickou instituci, kterou si migranti vytvořili a která jim pak trvale a beze změny slouží. V této části chci ukázat dynamiku *expat* baru, který byl pro dané *expaty* – štamgasty třetím místem dle Oldenburga (Oldenburg 1999). Ukážu, jak se *expat* bar *The Cat* stal součástí postmigračních procesů těchto *expatů*, respektive jak se bar stal předmětem

vyjednávání situace/pozice migranta v sociálním a fyzickém prostoru. Zde popíšu, jak důležitý byl charakter *expat* baru *The Cat* jako *třetího místa* pro štamgasty z anglofonní diaspory. Jak usilovali o udržení *expat* baru *The Cat* jako „svého“ *třetího místa*, které nechtěli sdílet s cizími lidmi a dovolit zde jiné režimy než režim, který si v určitém momentě vyjednali a přivlastnili. Ukážu, jak podnikatelský záměr ustoupil součinnosti cílů (udržet *třetí místo*), sociálních pozic (vlivní štamgasti) a členství v diaspoře (vazby na migrační síť).

Bar *The Cat* měl z dřívější doby pověst špinavého, zanedbaného podniku. Jeho vlastníkem tehdy byla Američanka Deedee. Už tenkrát byl *expat* barem, o kterém nynější štamgasti věděli, ale pravidelně jej nenavštěvovali. Změna přišla s novou majitelkou Olinou, která podnik převzala v roce 2009. Již během prvního roku se stal *třetím místem* sledovaných štamgastů migrační sítě. Za čtyři roky si podnik získal dobrou pověst. V roce 2013 se Olina rozhodla změnit profesi a posunout se v životě jiným směrem (založila rodinu a v roce 2022 měla tři školní děti). *The Cat* byl na prodej. Olina hledala zájemce především u svých známých, a tedy i mezi návštěvníky *expat* baru. Po několika měsících se dva z místních štamgastů rozhodli bar převzít. Thomas byl jeden z nejprominentnějších a nejvýraznějších členů skupiny štamgastů (USA, 11 let v ČR), naopak Alfons patřil k tichým a nenápadným členům sítě. Jejich role majitelů baru dramaticky změnila jejich pozici a vliv (moc). Opustili *třetí místo* (domov mimo domov) a ocitli se na „druhém místě“ (v práci) (Oldenburg 1999). Změna baru v podobě změny majitele mezi štamgasty vyvolávala obavy, i když jej měl vést jeden z jejich nejbližších členů.

Thomasův *expat* bar – Step up

Představy a cíle nových majitelů a starých štamgastů

Převzetí baru novými majiteli proběhlo 17. 8. 2013. Jejich cílem bylo vydělat „*turn profit*“ (Thomas). Kontinuita baru byla ohrožena i v dalších momentech. Odešla oblíbená majitelka/barmanka a významná členka místní sítě – Olina. Noví majitelé *expat* bar zčásti rekonstruovali, přejmenovali, ale především z něj chtěli udělat jiný typ podniku, koktejl bar s kulturními akcemi s cílem přilákat větší množství nových (cizích) lidí. Z *třetího místa*, které je pod dohledem štamgastů, má svá interní pravidla a omezuje přístup novým/cizím lidem, se pro nové majitele stal *expat* bar druhým místem ekonomického zisku a jejich cílem se stalo „pozvednout úroveň“, zvýšit prestiž baru, a především učinit bar ekonomicky dobře prosperujícím podnikem.

31. 12. (Terénní poznámky) Pět měsíců po převzetí novými majiteli: Thomas říká, že na tom neprodělává, ale že by to mohlo být lepší. Že si musí zjistit něco o marketingu a trochu na marketingu zapracovat.

Cílem štamgastů bylo zachovat svoje *třetí místo*, beze změny případně zlevnit pivo, koupit pohodlnější židle, možná vymalovat, upravit místo tak, aby zde bylo ještě příjemněji a domáctěji. Byli zde spokojeni, oceňovali atmosféru místa, která se vytvořila za Oliny, a nechtěli nic měnit. Nechtěli zde cizince, vetřelce, se kterými se již nebudou cítit tak bezpečně, nebudou si moct dovolit mluvit o čemkoli a vtipkovat s hosty. Nechtěli změnu směrem ke komodifikaci baru, která by zpochybnila povahu jejich *třetího místa*.

Adam: „... chtěl bych pohodlnější židle. Všechno ostatní je v pohodě. Nemám rád změny...“¹³

Charles: „Mám to docela rád tak, jak to je. Bylo by to jiné, kdyby to byl můj bar, možná bych vymaloval, udělal pohodlnější židle nebo podobné věci. Já opravdu mám rád ten bar tak, jak je teď.“¹⁴

V průběhu výzkumu vyslovovali různé obavy z toho, co změna přinese. To, co by se mohlo změnit, viděli v několika aspektech. Jednak mluvili o atmosféře podniku a skladbě návštěvníků. Nedokázali si představit, co by se stalo, kdyby se bar stal populárním. I když chápali, že by to mohla být nová příležitost, něco možná v určitém směru i pozitivního, nepřáli si to.

Charles: „Já mám strach, že to, co se změní, bude atmosféra, lidi ... lidi se tady cítí sami sebou a povídají si a vtipkují, říkají, cokoli mají na jazyku, bez toho, aby se cítili nepohodlně: „...lepší, větší, lepší možná, přijde sem víc lidí, víc různých typů lidí.“¹⁵

V jejich imaginaci změna majitele představovala nejistotu, kterou spojovali s představou konce. V den Olininy rozlučky například Linda téměř s pláčem říkala: „Já se upřímně cítím, jako by to dneska končilo. Jako by byl konec té

¹³ „More comfortable stools. Everything else is fine. I do not like change...“

¹⁴ „I kind of like it the way it is. It would be different if I owned it, maybe I would like to just paint the walls, make the seats more comfortable something like this. I really like the way the bar is now.“

¹⁵ „... I'm worried that what they'll change is the atmosphere the people feel... people feel like they can be themselves and listen and talk and joke, say whatever they have to say and without feeling, you know, uncomfortable.“ „... better, bigger, better maybe more people will come, more different types of people.“

historie.“¹⁶ Tím také znovu potvrzovala tezi uvedenou výše, že domáckost prostoru je ustanovována jako jistá kontinuita v čase, jako narativ, který může být vyprávěn.

Přerod baru a jeho vyjednávání

Noví majitelé svůj cíl proměnit bar v lépe prosperující podnik spojili se změnou v materialitě. Změna prostoru baru byla nápadná, ale ne převratná: bar byl nově bíle vymalován, majitelé pořídili nové pohodlné barové židle, nové stoly, barový pult se ale nezměnil. Celkově bar vypadal po drobných úpravách světleji, moderněji, ale velmi podobně. Thomas a jeho společník citlivě upravili právě tu materialitu baru, kterou sami štamgasti zmiňovali, a ukázali tak dobrou znalost svého baru a potřeby/přání návštěvníků – jeho obyvatel. Na stěnách baru se ale nově objevily nejruznější obrazy či umělecké fotografie, bar pořádal i vernisáže, které anoncoval v anglofonních periodikách. Výzdoba i výstavy korespondovaly s věděním a praktikami anglofonní diaspory.

Nabídka baru se ale už s přáním štamgastů (nic nového, maximálně levnější pivo) příliš neshodovala. Nový bar měl pípu s českým pivem malého, velmi oblíbeného pivovaru a dále rozšířenou nabídku koktejlů (namísto jednoho), přičemž ale původní oblíbený koktejl zůstal jako *signature drink*. Nápojový lístek, pouze v anglickém jazyce, byl všude k dispozici. Také na stěnách byla vyvěšena nabídka piv a cena, která byla lehce vyšší než dříve, ale v běžné cenové hladině podobných podniků v Praze. Na stěně nejbližší pípě, vedle baru, u místa pravidelně obsazovaného štamgasty, byla tabule s momentální nabídkou. Otevírací doba, od 17 do 01 hodin v neděle až čtvrtky a do 02 hodin v pátek a v sobotu, byla vyvěšena a byla k nahlédnutí v nápojovém lístku. Navíc se dodržovala.

Oblíbené drinky štamgastů tedy noví majitelé zachovali, nabídku nápojů rozšířili a umožnili pohodlný výběr z nápojového lístku nově přichozím anglofonním návštěvníkům. Chtěli tak podpořit přívětivost *expat* baru pro další anglofonní hosty. Zároveň původní levné pivo nahradili módnějším dražším pivem s lepší chutí. Tím podpořili pohodlí nových i stálých hostů, dovolili si proto i zdražit. Měli zájem působit jako dynamický podnik, který nabízí klientům nové zážitky, a tudíž má smysl do něj zase zajít. Noví majitelé *Step up* baru také pořádal různé kulturní akce a rozšiřovali možnosti využití prostor, aby přitáhli novou klientelu.

¹⁶ „I feel honestly like it's ending today. Like, it's the last day of that history.“

Z *třetího místa* se tak snažili udělat více veřejný prostor, kam může vstoupit kdokoliv a platí zde pravidla anonymity a sociální komunikace (Pospěch 2015). Nechtěli, aby režim baru nadále určovala implicitní pravidla štamgastů, naopak avizovali jasná, viditelně označená explicitní pravidla (nabídka a cena nápojů, otevírací doba), aby se zde cítili vítáni i noví/cizí lidé.

Politiky znovuobsazení

Jak popisuje Oldenburg (1999), obyčejnost a skromnost je pro *třetí místo* nejvhodnější a nemůže tomu být jinak. Tam, kde je okázalost a pompéznost, lidé začínají být nesví a rozpačití, někteří se stáhnou a budou tiší, jiní začnou předstírat. Jakmile začne být místo „in“, začne zde vládnout komerčnost, podnik může přežít a dokonce prosperovat, ale přestane být štamgastským *třetím místem*.

Právě z těchto důvodů se štamgastská síť snažila své *třetí místo* uhájit. Ve snaze zabránit změnám a bojovat za zachování „baru Oliny“ vyvíjeli různé strategie. Například se štamgasti snažili znovu opanovat svůj prostor jeho explicitním „značkováním“, ve snaze zas a znova zviditelnit svoji přítomnost tak potvrzovali dominanci a porušování pravidel veřejného prostoru ve prospěch *třetího místa*. Takto lze rozumět opakovaným nápisům na tabuli, která sloužila jako vývěska nabízených nápojů, umístěné nad barem u místa nejprominentnějšího, u Adamovy židle.

10. 11. 2013 (Terénní poznámky) Dnes se na tabuli objevila poznámka: zde sedí Velšan (Adam). Jedná se o variaci na podobné nápisy jindy.

Jiným typem zápasu o prostor byla otevřená kritika až skandalizace a následná pasivní rezistence, která se odehrála okolo jedné z kulturních akcí, které chtěl Thomas zavést. Tři měsíce po převzetí baru se na program dostala vernisáž s tanečním vystoupením. Na propagaci této události vyšel článek v anglofonních novinách, kde se zmiňovali o Thomasově snaze bar změnit.

Noviny: „Lidé, kteří nebyli nějakou dobu v Praze, si mohou pamatovat trochu tmavý a nevábny bar The Cat. Toto místo nedávno změnilo majitele a noví majitelé zde udělali mnohem víc než jen světlejší nátěr. Změnili ho v nový cocktail bar Step Up.“¹⁷

¹⁷ „People who have been in Prague for a while might remember a rather dark and uninviting bar called The Cat. That place changed hands bar recently and the new owners have done more than give it a brighter coat of paint. They have changed it into a cocktail bar called Step Up.“

U štamgastů neprošel tento článek bez povšimnutí a došlo k velké kritice, jak na Facebooku novin, tak na Facebooku baru:

Facebook baru: Charles: „Vkročil vůbec ten člověk, co to napsal, někdy do The Cat? Jen jsem zvědavý, jakože co bylo na tom tak nevábného.“¹⁸

Adam reagoval: „Myslím, že možná jsme byli my ti tmaví a nevábní a taky trochu natvrdlí... aspoň Anita a Linda jsou takové.“¹⁹

Thomas se pak na Facebooku snažil svou pozici obhajovat a distancovat se od názorů v článku:

Facebook baru: „The Cat byl jeden z mých nejoblíbenějších podniků, než jsem ho koupil... Jen jsem chtěl udělat pár menších změn.“²⁰

Samotnou událost pak skupina štamgastů sabotovala. Během inzerované akce byl bar plný, nicméně z „místních“ nepřišel nikdo. Pár z nich přišlo dlouho po skončení vernisáže, když už byl bar klidný a návštěvníci vernisáže pryč. Místní se vrátili po tom, co byl jejich bar po nějakou dobu okupován cizinci.

Štamgasti zde demonstrovali nejen svůj nesouhlas s propagací akce, a odsouzením jejich *třetího místa*, ale také nezáměrně a nesouhlas s akcí samotnou. Zároveň dali jasně najevo svůj vztah k baru a péči o jeho atmosféru, dokonce je vidět, že se s původním barem ztotožňují („možná jsme byli my ti nevábní“), považují se za jeho nedílnou součást. Thomas si na druhou stranu uvědomuje, že se zvoleným způsobem propagace svých přátel dotkl, a snaží se jejich reakce zmírnit a uklidnit, když tvrdí, že chtěl jen „udělat pár menších změn“. Místní anglofonní štamgasti nepotřebovali a nechtěli davy cizích návštěvníků hledajících *Thomasův bar*, nerespektujících jejich vyjednaná pravidla a vstupujících do jejich obývacího prostoru, aniž by to sami mohli jakkoli ovlivnit. Proto se v baru v době nájezdu cizinců neobjevili. Stejně jako se nechtěli distancovat od historie tohoto místa. Bojovali o svůj obývací prostor, svoje *třetí místo*. Bojují i proti jednomu ze svých řad. Odmítají místo otevřít širší veřejnosti, alespoň v jejich přítomnosti, a pokud nemohou místo kontrolovat, nemají zájem v něm být.

¹⁸ „Did the person who wrote this ever actually step foot in The Cat? Just curious as to what was so uninviting.“

¹⁹ „I think maybe we were the dark and uninviting bit alluded to...at least Linda and Anita are like that.“

²⁰ „The Cat was one of my favourite bars before I bought it, and we're at this point now thanks to Olina. I just wanted to make some small changes. Don't think that part came through in this article.“

Bar *The Cat / Step Up* se stal místem, kde v danou chvíli soupeřily dvě koncepce: *třetí místo* a veřejný, respektive komerční prostor. Obě strany, štamgasti versus noví majitelé, se snažily prosazovat své cíle a představy o povaze místa *expat* baru. Jejich konkurenční představy na sebe narážely: na jedné straně představy štamgastů popsané výše, na druhé straně Thomasovo nakládání s prostorem baru. Strategií štamgastů se stala pasivní rezistence, jeho nové aktivity v baru nepodporovali, ignorovali, až sabotovali. Thomas se naproti tomu snažil štamgastům, kamarádům své migrační sítě, vyjít vstříc a měnit podnik jen lehce, navíc vycházel z jejich představ, nových židlí, světlejšího prostoru. Nicméně bylo zřetelné, že navzdory této snaze nebylo možno obě koncepce propojit.

Jak píše Oldenburg, *třetí místo*, místo, kde se scházejí přátelé štamgasti, místo s atmosférou „domova mimo domov“ je neokázalé, jednoduché, spíše starší než novější, a nesnaží se zaujmout „nezasvěcené“. To vše si Charles, jak se zdá, uvědomoval, a měl o to strach. Zároveň se koupí baru jeho pozice zde nenávratně změnila. Thomas z pozice majitele, tedy druhého prostoru, podle štamgastů svým podnikatelským záměrem atmosféru *třetího místa* pro své přátele štamgasty ohrožoval, což přinášelo třecí plochy. Ustoupil, preferoval své členství v migrační síti, potvrdil tak, že mu záleží na pozici v migrační síti v rámci anglofonní diaspory v Praze. Přestal organizovat kulturní akce, přestal podporovat otevřenost baru pro cizí návštěvníky a posléze bar prodal.

Závěr

Migrace mění či diverzifikuje sociální prostory cílových zemí. Jednou z těchto inovací jsou vznikající vlastní instituce migrantů. Tilkiová (2004) ukazuje, že právě restaurace, hospody a bary hrají významnou roli v rámci postmigračních procesů. Tvrdí, že tyto instituce slouží v rámci migrační sítě k získávání kontaktů a informací, jež pomáhají migrantům orientovat se a zapojit do nového prostředí. Ve své studii ukazují, že usazení, etablovaní migranti nemají takovou potřebu kontaktů a informací, zato mají potřebu vytvářet prostor pro sdílení svých migračních zkušeností a pro společnou relaxaci.

Představený výzkum se zaměřil na současnou anglofonní diasporu v České republice a na jednu z institucí, která ji situuje do prostoru tady (i tam) (Szaló 2007), na *expat* bar *The Cat / the Step up*. Etnografie *expat* baru ukázala, že skupina anglofonních návštěvníků baru – štamgastů nezachází s tímto místem jako s uzlem v migrační síti, který snižuje migrační náklady. Pro ně *expat* bar představuje instituci, která je vyjednávána v režimu Oldenburgova (1999) důležitého „třetího místa“, tak zvaného domova mimo domov. *Třetí místo* v migraci je jednou ze strategií pro realizování a performování svých diasporických

postojů (Bubacker 2005) v rámci nového prostoru cílové země. Je to instituce dočasného domova, která překlenuje prostorovou a kulturní vzdálenost mezi místem země původu a novým místem (Szaló 2007). Metafora „třetího místa“ jako domova mimo domov se tak v důsledku migrace umocňuje, což může mít důsledky v jednání lidí. Tedy nejde o směnu informací, bar není zdroj, ale místo, které sledovanou skupinu štamgastů z anglofonní diaspory ukotvuje v prostoru, v němž žijí. Taková povaha baru se transparentně ukázala v momentě pokusu o změnu konceptu podniku, kdy štamgasti daný proces chápali jako nejistotu, nežádoucí vývoj a nerespektování jich samotných.

Pro aktéry byl *expat* bar jejich neformální místo. Byl spojen se specifickými významy, pravidly, historií (narativy) a vztahy (Cresswell 2004; Tilki 2004; Okénková 2015). Vyplňoval lidskou potřebu komunikace, byl lékem na stres, osamění a odcizení, a proto v migraci obzvláště důležitý. Nazývali bar svým *front room* (obývacím). Ubránili se změně a nenechali redefinovat povahu baru. Nestal se veřejným či poloveřejným prostorem, krásným, novým, „sterilním“ místem pro návštěvníky, kteří jsou jeden druhému navzájem cizinci (Pospěch 2015: 31). V důsledku ovšem také ekonomicky neprosplival. Důležitost dočasného domova v migraci nakonec přesvědčila i podnikatele s jeho byznys plánem. Ten se tak vzdal cíle pohřbit (Linda: „Kdy je ten pohřeb?“) jejich/svůj bar, *kde každý zná jejich jméno*, a udělat z něj Augého (1995) nové, krásné okázalé „nemísto“ bez historie (Thomas: „*a new place that Thomas owns*“). Udrželi zde *třetí místo*, ustanovované kontrolou prostoru a lidí v něm. Udrželi *expat* bar jako místo plné významů tím, že zapojovali návštěvníky do svých pravidel, překračovali hranice anonymity cizinců ve veřejném prostoru, vynucovali zdravení a komunikovali s nově příchozími. Odmítli nové praktiky a pokus o nalákání nových lidí, anonymních cizinců. Akcí k propagaci baru pro veřejnost se odmítli účastnit.

Novému majiteli, i když byl součástí migrační sítě a jejích vazeb, se nepodařilo vybudovat podnik dle svého podnikatelského záměru. Pro migranty mělo smysl usilovat o udržení místa baru, který pro ně představoval dočasný nebo třetí domov v migraci, protože takových míst není mnoho a jsou obsazována, komodifikována a „sterilizována“. *Třetí místo* je prostor neslučitelný s místem, které je tzv. „in“ (Oldenburg 1999). To totiž přitahuje řadu nových zákazníků, kteří jsou sobě navzájem cizinci, jak uvádí Pospěch (2015). Díky štamgastské strategii hlídání „svého“ *třetího místa* a díky majitelově podřízení se snaze přátel zde ke komodifikaci nedošlo. Ukázala se tak síla uživatelů principiálně veřejného respektive poloveřejného prostoru (Nissen 2008), kteří si na úkor ekonomického zisku prostor přisvojili a ovládli implicitními pravidly, jež svými dlouhodobými interakcemi zkonstruovali a ustanovili (Pospěch 2015: 42).

Zuzana Terry je absolventkou magisterského studia oboru Obecná antropologie na Fakultě humanitních studií UK a oboru Učitelství všeobecněvzdělávacích předmětů na Akcent College. V současnosti je doktorandkou Obecné antropologie na Fakultě humanitních studií UK. Zabývá se antropologií vzdělávání a antropologií migrace, konkrétně strukturálními i vyjednáványi nerovnostmi etnických a sociálních menšin a sdílením migračních zkušeností. Kontakt: zuzana@terry.cz

Použitá literatura

- Altman, Karel. 1993. *Krčemné Brno. O hostincích, kavárnách a hotelech, ale také o hospodách, výčpech a putykách v moravské metropoli*. Brno: Doplněk.
- Altman, Karel. 2003. *Zlatá doba štamgastů pražských hospod*. Brno: Host.
- Augé, Marc. 1995. *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso.
- Benson, Michaela – O'Reilly, Karen. 2009. „Migration and the Search for a Better Way of Life: A Critical Exploration of Lifestyle Migration.“ *Sociological Review* 57, 2009, 4: 608–625.
- Bilecen, Başak – Lubbers, Miranda J. 2021. „The Networked Character of Migration and Transnationalism.“ *Global Networks* 21, 2021, 3: 1–16.
- Bittnerová, Dana – Moravcová, Mirjam. 2019. „Svátečnost migrantů v České republice. Kulturní tradice mezi izolací, integrací a hybridizací.“ Pp. 11–27 in Dana Bittnerová – Mirjam Moravcová (eds.): *Festivity jako ukazatel identity a společenského směřování*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Brettell, Caroline B. 2000. „Theorizing Migration in Anthropology.“ *Migration Theory* 2. 2000: 97–137.
- Brubaker, Rogers. 2005. „The ‘Diaspora’ Diaspora.“ *Ethnic and Racial studies* 28, 2005, 1: 1–19.
- Cresswell, Tim. 2004. *Place. An introduction*. Chichester: Wiley Blackwell.
- Douglas, Mary (ed.). 2003. *Constructive Drinking. Perspectives on Drink from Anthropology*. London – New York: Routledge.
- Fox, Kate. 1998. *Social and Cultural Aspects of Drinkin*. Oxford: SIRC.
- Fox, Kate. 2004. *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London: Hodder & Stoughton.
- Gärtner, Michal – Drbohlav, Dušan. 2012. „Akulturace expatriotů v českém prostředí (vyšší manažeři versus český lid).“ *Český lid* 99, 2012, 4: 385–406.
- Goffmann, Erving. 1963. *Behavior in Public Spaces*. New York: Free Press.
- Hanzlíková, Lucie. 2012. *Život v České republice očima anglicky mluvících cizinců-expatriantů v Praze: bydlení a sídelní rozmístění. Diverzita etnických menšin. Prostorová dislokace a kultura bydlení*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Haukanes, Haldis. 2004. *Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Heath, Dwight B. 1987. „A Decade of Development in the Anthropological Study of Alcohol Use, 1970–1980.“ Pp. 16–69 in *Constructive Drinking*. London: Routledge.

- Ho, Debbie G. E. 2008. „English in the Expanding Circle – A Third Diaspora?“ *Asian Englishes* 11, 2008, 1: 36–50.
- Hrdličková, Lucie. 2008. „Pohled Američanů na českou společnost.“ Pp. 53–81 in *Etnické komunity v kulturním kontextu*. Praha: Ermat.
- Kandert, Josef. 2004. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v 60. až 80. letech 20. století*. Praha: Karolinum.
- Kärrholm, Mattias. 2007. „The Materiality of Territorial Production. A Conceptual Discussion of Territoriality, Materiality, and the Everyday Life of Public Space.“ *Space and Culture* 10, 2007, 4: 437–453.
- Light, Ivan. 2010. „Transnational Entrepreneurs in an English-Speaking World.“ *Die Erde* 141, 2010, 1–2: 1–16.
- Low, Setha. 1996. „Spatializing Culture. The Social Production and Social Construction of Public Space.“ *American Ethnologist* 23, 1996, 4: 861–879.
- Mair, Christian. 2003. *The Politics of English As a World Language. New Horizons in Postcolonial Cultural Studies*. Amsterdam – New York: Brill.
- Nissen, Sylke. 2008. „Urban Transformation. From Public and Private Spaces to Spaces of Hybrid Character.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44, 2008, 6: 1129–1149.
- Okénková, Věra. 2015. „Využití konceptů míst v antropologii a příbuzných vědách.“ *Lidé města* 17, 2015, 3: 513–528.
- Oldenburg, Ray. 1999. *The Great Good Place. Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. New York: Da Capo Press.
- Poros, Maritsa. 2011. *Migrant Social Networks. Vehicles for Migration, Integration, and Development*. New York: Migration Policy Institute.
- Pospěch, Pavel. 2015. Od veřejného prostoru k nákupním centrům. Svět cizinců a jeho regulace. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Slavková, Markéta. 2007. *Charakteristiky života a životních strategií skupiny cizinců v Českém Krumlově „Mýtus o věčném návratu“*. Praha: Fakulta humanitních studií UK.
- Sokol, Jan. 2004. *Člověk a náboženství. Proměny vztahu člověka k posvátnému*. Praha: Portál.
- Szaló, Csaba. 2007. *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Simmel, Georg. 1997. *Simmel on Culture. Selected Writings*. New York: Sage.
- Terry, Zuzana. 2022. „Teenagers with Anglophone Migrant Parents. Pushed into a Privileged Social Landscape.“ *Český lid* 109, 2022: 35–57.
- Topinka, Daniel – Lang, Petr – Čejková, Olga 2018. „Skilled Labour Migration. A Proposal of the Conceptual Framework for the Study of Expatriates in Brno.“ *Lidé města* 20, 2017, 2: 267–296.
- Tilki, Mary. 2006. „The Social Contexts of Drinking among Irish Men in London.“ *Drugs: Education, Prevention and Policy* 13, 2006, 3: 247–261.
- Wilson, Thomas. 2004. „Globalization, Differentiation and Drinking Cultures. An Anthropological Perspective.“ *Anthropology of Food* 3, 2004, dostupné z: <http://journals.openedition.org/aof/261> [cit. 2022-10-21].

ĎÁBEL V ZELENÉM. EKOLOGICKÉ A ENVIRONMENTÁLNÍ RYSY ČESKÝCH SATANISTŮ

Jakub Jahl

Filosofická fakulta UK Praha

Green Satan. Ecological and Environmental Tendencies in Czech Satanic Groups

Abstract: This article deals with the ecological and environmental tendencies of the two largest Satanic groups in the Czech Republic. It first recapitulates the connection between mainstream religions and ecology. It then describes the absence of Satanism in major scholarly publications and uncovers a strong link between Satanism and ecology/animal rights. The text illustrates this in the words of Anton LaVey, Peter H. Gilmore, and several Satanic organizations including the Church of Satan, Temple of Set, Dragon Rouge, The Satanic Temple, and others. The article concludes by looking for ecological tendencies in the teachings of the two largest Satanic groups in the Czech Republic – the local version of LaVey’s Church of Satan and the Czech-influenced Community of Satan. Finally, the text briefly mentions the main research findings of these groups and concludes by showing them in relation to Bron Taylor’s model of dark green religions.

Keywords: *Satanism; environmentalism; ecology; Church of Satan; Community of Satan*

Dějiny náboženských tradic světa jsou od svého počátku neodmyslitelně spojeny se vztahováním se člověka k přírodě. Do přírody si lidé často promítali své náboženské představy, anebo v ní naopak hledali zdroj duchovní inspirace. Tento fakt ovlivnil i současná náboženství a jejich učení. Jelikož se většinou klade důraz jen na zkoumání tradičních (mainstreamových) náboženství, rozhodl jsem se

zaměřit svůj výzkum na často opomíjené náboženské hnutí, kterým je satanismus. Smyslem mého výzkumu bylo zjistit, jakým způsobem se čeští satanisté vztahují k přírodě a jak témata s tím spojená zpracovávají do svého učení.

Satanismus byl v odborné literatuře klasifikován jako nové náboženské hnutí, což byla kategorie, v níž se nacházel společně s okultismem a novopohanstvím. (Faxneld – Petersen 2013: 83). Toto zařazení je podle mého vhodné při sledování ekologických snah, protože jejich přirozená integrace je jedním ze znaků nových náboženských hnutí. Je však nutné zmínit, že satanismus byl později klasifikován i jinými autory, kteří měli odlišný pohled na věc. Mezi nejdůležitějšími můžeme zmínit Asbjørna Dyrendaala, který označil satanismus za *new age* hnutí duchovního seberozvoje (Dyrendaal 2016), nebo Adama Possamai, který satanismus viděl jako hyperreálné náboženství (Possamai 2012). V obou případech (u *new age* i popkulturní spirituality) se přitom opakují některé rysy postmoderních náboženských společností. I z toho důvodu se budu držet základní definice satanismu jako nového náboženského hnutí (Urban 2015: 28). Není však od věci přiznat, že satanismus sdílí mnoho rysů s novopohanstvím (zvláště úctu k přírodě a zahrnutí magie jako náboženské praxe) a *new age* – například ekologii a pozitivní přístup k tržní společnosti. Ostatně Hanegraaff definuje *new age* jako projev kritiky, který se vyjadřuje zvláště odporem k hodnotám staré kultury (Hanegraaff 1996: 94–110, 356–361), což je definice, do které by zapadl i satanismus. V závěrečné kapitole se proto zmíním o ekologických implikacích satanismu, které s novopohanstvím a *new age* souvisí.

Environmentální milieu

V moderní době se otázka vztahu mezi lidstvem a přírodou objevuje v souvislosti s rozvojem ekologie a environmentalismu, které se snažily poukázat na některé negativní dopady lidského jednání a rozvoje. Právě v kontextu těchto dvou oborů se v druhé polovině 20. století začínají objevovat náboženská uskupení, která vnímají nebo ustavují uctívání (a ochranu) přírody jako důležitou (nebo dokonce hlavní) část své nauky. Podobně se ekologické myšlenky začínají objevovat i v současných mainstreamových náboženstvích.

Spojení mezi environmentalismem a satanismem bylo zpočátku jen součástí rétoriky některých křesťanů, kteří vnímali Lovelockovu vizi Gaii jako „ekologický satanismus“ (Sagan 1997). Ačkoliv je zřejmé, že se jednalo o subjektivně náboženské kategorizace s implicitně negativním podtextem, není tak

docela náhodné, že někteří lidé hledali spojení mezi Lovelockovou hypotézou a satanistickým učením. Příčina tohoto jevu má vícero důvodů, ale jedním z hlavních je to, že rané environmentální hnutí nevyhnutelně žilo z protestu proti křesťanskému vnímání světa.

Environmentální přístupy katolické církve a dalších křesťanských organizací přišly až jako reakce na tuto kritiku. Jak píše Jan Váně: „Právě až obvinění křesťanství ze spoluviny na ekologické krizi podnítilo představitele katolicizmu či protestantismu k systematictějšímu promyšlení vztahu přírody, světa, člověka a Boha“ (Váně 2007). Ke stejnému závěru dochází Sideris (2006) nebo Garreau, který chápe křesťanský antropocentrismus jako protiklad environmentalismu a tvrdí, že to byl právě duchovní souboj člověka s přírodou, který monoteismy odlišuje od starších pohanických náboženství Evropy (Garreau 2010: 63). Výsledkem výše uvedených environmentalistických tendencí byla už v osmdesátých letech *Deklarace z Assisi*, kde se představitelé pěti světových náboženství rozhodli podpořit ochranu přírody (Berry 1993: 311). Jednalo se o první akci podobného druhu a pro mnoho lidí to byl signál, že se současná mainstreamová náboženství věnují ekologickým tématům. Je však důležité pochopit, že představitelé hlavních světových náboženství nepřišli s environmentálně-duchovním přístupem sami od sebe, ale v reakci na environmentální milieu sedmdesátých let a jeho kritiku společnosti (Taylor 2006: 2–4). Oproti tomu nová náboženská hnutí jako satanismus z kritiky společnosti přímo vyšla, a považovala ekologii za integrální součást své nauky.

Dnes je situace značně odlišná. Satanistické organizace opustily kontra-kulturu a staly se legitimní součástí náboženské sféry sekulární společnosti, zatímco křesťanské církve včetně té největší, římskokatolické, dnes běžně operují s ekologickými tématy, a nijak se proti nim nestaví. Příkladem může být encyklika *Laudato Sí* současného papeže Františka, který otevřeně podpořil ekologické snahy a spojil je s biblickou vírou (Bergoglio 2015). Postupného propojování náboženství a ekologie si pochopitelně začali všímat i odborníci. Jedním ze stěžejních děl, která zpracovávají téma náboženství a ekologie, je Wiley–Blackwellův průvodce k náboženství a ekologii z roku 2017. Jeho cílem je podle předmluvy „poskytnout náboženské a duchovní vhledy do nejpalčivějšího problému naší doby: lidského ničení a devastace krajiny a přírodních systémů Země“ a navrhnout „projekty, jež by se staly novou realitou“. V knize se autoři věnují ekologickým aspektům islámu, hinduismu, judaismu, křesťanství, konfucianismu a mnoha dalších duchovních proudů. Satanismus však v průvodci zmíněn není a pohanství je zmíněno pouze dvakrát, v obou případech se jedná

o zmínky krátké a zaměřené na podobnost mezi ekologickými hnutími a *new age* skupinami.

Dalším dílem je příručka náboženství a ekologie nakladatelství Routledge, taktéž z roku 2017. Kniha je rozdělena do sedmi částí, z nichž některé zkoumají ekologické aspekty u současných světových náboženství, zatímco jiné téma zkoumají u domorodých kultů, animismu, přírodního mysticismu či pohanství. Jakkoliv je toto dílo impozantní sbírkou všech možných světových náboženství, chybí v něm náboženství moderní a postmoderní, tedy i satanismus (ale stejným způsobem i všechna další popkulturní a hyperreálná náboženství).

O poznání starší je dílo z roku 2001 s názvem *Hlubinná ekologie a světová náboženství*, které sice také kvalitně zpracovává současná náboženství, ale neobsahuje žádnou kapitolu o pohanství a nezmiňuje satanismus. V další knize nazvané *Technologie, důvěra a náboženství: Role náboženství v kontroverzích okolo ekologie a modifikace života* je satanismus také absentní, což je přinejmenším podezřelé, jelikož část křesťanské kritiky zaměřené proti ekologii jistě satanismem argumentuje (Drees 2009). Satanismus není ani slovem zmíněn v knize o náboženství a environmentálních otázkách z roku 1998, ačkoliv kniha obsahuje kapitolu, která se věnuje tématu klimatické změny v novopohanství, kde jsou zmíněny některé aspekty sdílené také satanismem (Cooper – Palmer 1998: 169–171).

Pod deštníkem není pro Satana místo

Jak již bylo zmíněno, ačkoliv je satanismus již více než šedesát let významným náboženským proudem, který láká a spojuje statisíce či miliony lidí, neobjevuje se ani v jednom ze tří hlavních děl na téma ekologie a náboženství. Bron Taylor v roce 2009 vydal knihu, kde zkoumal zelená náboženství současné Severní Ameriky – od tradičních náboženství, přes různé ekologické podoby, animismus, *new age* a další formy, ale satanismus ani jednou nezmiňuje (Taylor 2009). Přitom dle jeho definice zelených náboženství by tam měl moderní satanismus přirozeně zapadat: „Zelené náboženství, jak tento termín užívám, je širokým deštníkem pro všechny typy náboženského environmentalismu, které mají hluboké kořeny v západní nebo asijské kultuře, a mnohé nedávné inovace, které vznikají ve věku ekologie“ (ibid.: 89). Zdá se však, že pro satanismus pod tímto deštníkem není místo.

Satanismus jako náboženský směr však není absentní pouze u Taylorových knih. Podobně je na tom řada dalších knih nebo studií, jako například Stollova

studie environmentálního náboženství s názvem *Zdědit svatou horu* (Stoll 2005), Rønnowova *Záchrana přírody* (Rønnow 2011) nebo Berryho *Environmentální náboženství a náboženský environmentalismus* (Berry 2013). Je to jeden z nedostatků moderního religionistického zkoumání, že satanismus bývá tak často vynecháván či přehlížen, v důsledku čehož je konstantně marginalizován. Autoři encyklopedií o vztahu náboženství a ekologie zahrnuli do svých témat kromě hlavních světových náboženství také pohanství, šamanismus, mormonismus, *new age* hnutí a další alternativní proudy. Satanismus však byl vždy absentní.

Jednou z příčin tohoto problému může být kontroverze satanismu jako takového a určitá (možná nevědomá) předpojatost badatelů, která způsobuje, že se satanismus v podobných přehledech téměř nikdy nevyskytuje a je považován za takřka bezvýznamné náboženské hnutí, ačkoliv dnes na světě najdeme miliony praktikujících satanistů. Dalším důvodem však může být to, že je satanismus některými badateli prezentován jako specifická část novopohanství, a nikoliv jako samostatné náboženství. V tomto ohledu je nutné satanismu přirknout právo na existenci v odborné literatuře, a proto je tato práce také důležitým příspěvkem k současné religionistické diskuzi.

Zelený Satan

Jedinou prací akademického charakteru, která zahrnula satanismus mezi zkoumaná náboženství a týkala se alespoň okrajově ochrany přírody, byla *Encyklopedie náboženství a přírody* od Brona Taylora a Jeffreyho Kaplana z roku 2005. Satanismus se v knize objevuje dvakrát – jako heslo v samotné knize (Taylor – Kaplan 2005: 1483–1485) a jako zmínka v heslu o vztahu pohanství a přírody (ibid.: 1250).

Autorem hesla „satanismus“ byl Peter H. Gilmore, nástupce Antona LaVeye ve vedení Satanovy církve, jinak však hudebník a nikoliv vědecký pracovník. Byl to právě on, kdo vztah satanismu a přírody popsal. V jeho textu se píše: „Zatímco filozofie LaVey je zaměřena na člověka, nepovyšuje lidský druh nad ostatní organismy, se kterými sdílí zeměkouli. Člověk je jen další zvíře, jedna malá část plnosti přírody. Satanisté oceňují přirozený řád zemského ekosystému a staví se proti lidským činnostem, které narušují tuto harmonickou strukturu. Většina satanistů silně soucítí s nelidskými zvířaty, a proto se mnozí rozhodli podporovat organizace, které pracují na zachování druhů ohrožených lidstvem. Takové zhoubné chování, mnohem horší, než jaké se vyskytuje u zvířat, která

se řídí svými instinkty, se objevuje u člověka, protože jeho vlastní instinkty byly často deformovány přijetím nepřirozených duchovních doktrín.“ Z citované pasáže je zřejmé, že Církev Satanova se hlásí k ochraně přírody a podporuje boj za práva zvířat. Potvrzuje to i na svých webových stránkách (Gilmore 2014).

Příklon k ekologii a ochraně zvířecích práv jsou zřejmé i z výroků samotného Antona Laveye, který satanisty považoval za *reformátory* a *opravdové ekology*. LaVey v Satanské bibli radikálně odmítl obětovávání zvířat, a naopak byl členem spolků na ochranu zvířecích práv (Flight 2019). Satanismus dle jeho názoru neobhajoval antropocentrický pohled na planetu Zemi, nýbrž považoval člověka za další z mnoha zvířat, která spolu musí na této planetě žít. LaVey však podobnými slovy obhajoval i eugeniku, tedy cílené množení a vyhlazování lidí pro blaho genetického fondu lidské rasy, a označoval ji za ekologický model, ve kterém bude lidská rasa udržována v malém počtu, aby nezatěžovala planetu (Dyrendaal 2016: 66). Tento ekologický satanismus pak měl vést ke zrození nové rasy nadlidí (LaVey in Barton 1990: 82).

Koketování satanismu s ekologickými myšlenkami pravděpodobně nebylo jen LaVeyovou myšlenkou, ale bylo výsledkem doby a tehdejších společenských procesů. LaVey zakládal Satanovu církev v dekadě hippies a nebyl jediný, kdo satanismus spojil s přehodnocením současného společenského řádu. V knize o původu současného satanismu od Introvigneho se zmiňuje o tom, jakou roli hrály ekologické myšlenky v učení Charlese Mansona – po LaVeyovi druhého nejznámějšího satanisty šedesátých let v Americe. Ten i po svém zatčení produkoval propagační brožury svého ekologického hnutí ATWA (jedná se o zkratku pro vzduch, stromy, vodu a zvířata) a dokázal je šířit z vězení přes svoje nejbližší a návštěvníky (Introvigne 2016: 343).

Od Církve Satanovy se časem odštěpila organizace s názvem Setův Chrám. Začala prosazovat esoteričtější verzi satanismu, ve kterém byl Satan blahodárnou duchovní entitou. Setův Chrám se tedy vzdálil od Laveyova materialistického ateismu a navázal na esoterickou tradici okultního satanismu. V rámci toho se začali členové této organizace soustředit na magický výcvik, realizovaný dodržováním striktních dietárních předpisů, které zahrnovaly i vegetariánství. Poprvé si toho nejspíš všiml Granholm ve svém textu *Magická stezka levé ruky a zvířecí práva*, kde popsal základní iniciační praxe Setova chrámu ve vztahu ke zvířatům (Granholm 2009). Autorem tohoto učení byla Lilith Aquinová, jedna z hlavních vedoucích organizace. Granholm uvádí: „Počátky zájmu o práva zvířat pochází přinejmenším z počátku devadesátých let 20. století, kdy [Aquinová] oficiálně vytvořila v Setově chrámu prvek Arkte s cílem prozkoumat roli ‚daru

Seta‘ s ohledem na nelidská zvířata.“ V rámci tohoto učení byla zvířata vnímána jako dar Satana (nazývaného v chrámu Set). „Arkte bylo místem, kde byly koncipovány hlavní součásti filozofie Setova chrámu v oblasti práv zvířat a kde se odehrávaly praktické kroky zasazující se za tato práva. Cílem byla obrana a ochrana zvířat a postavení před soud těch, kteří jim jakýmkoli způsobem ubližují, včetně důvodů výzkumu a experimentů.“ Představitelé organizace však zároveň uvedli, že se zdrží používání násilí, ale že „použijí všechny další magické, praktické a právní prostředky k boji proti osobám a institucím, které ubližují zvířatům“.

Granhholm také na konci devadesátých let zmapoval podobnou praxi v organizaci Dragon Rouge, na počátku milénia nejlivnější švédské satanistické organizaci, která má v současnosti pobočky nejen ve Švédsku, ale také Německu, Itálii, Polsku, Mexiku a Argentině. Granhholm popisuje, že „převážná většina členů zapojených do vnitřního kruhu řádu a mnoho aktivních členů sídlících ve Stockholmu jsou vegetariáni. Člen řádu, který vstoupil v roce 1991, prohlašuje, že je ekolog a aktivista za práva zvířat, a říká, že mnoho členů Dragon Rouge jsou vegetariáni a že velká většina zastává ekologické ideály“. Granhholmův terénní výzkum potvrdil, že ekologická témata byla primárně ovlivněna knihami Petera Singera, Toma Regana a dalších environmentalistů. Teprve integrací jejich myšlenek v řádu došlo v Dragon Rouge k hledání esoterických interpretací vegetarianismu a ochrany přírody. V případě vegetariánství šlo o dietární praxi mága (podobně jako v Setově chrámu), v případě ochrany přírody o holistické propojení s vesmírem a přírodou. „Kombinace sekulárního aktivismu za práva zvířat s náboženským cítěním je dobrým příkladem fragmentace tekuté modernity a svědčí o postsekulárních diskurzech, kde se vědecky racionální (tj. rozčarované) myšlení spojuje s analogickým a emocionálním, aby se dospělo do stavu znovuzačarovaného.“

Na základě těchto informací jsem se dal do bádání a našel další příklady ekologických aktivit provozovaných satanistickými společenstvími. Příkladem může být nejpoblárnější americká satanistická organizace současnosti, Satanův Chrám (v originále *The Satanic Temple*). V dokumentárním filmu *Hail Satan?*, který pojednává o jeho vzniku a vývoji, vystupují členové tohoto uskupení v rámci aktivit jako sbírání odpadků v přírodě a čištění pláže. Skupina je navíc známá tím, že získává do své správy veřejná prostranství, o která se členové Satanova chrámu starají (Obr. 1). Součástí některých skupin, například odbočky v Detroitu (Lacy 2015), je také boj za zvířecí práva, a lze dostopovat, že někteří členové se do Satanova Chrámu dostali z řad ekologických aktivistů

Obr. 1. Člen Satanova chrámu uklízí odpadky u dálnice ve státě Indiana. Přetisk z May – Mack 2018.

(Carmina 2021). Boj za zvířecí práva a ekologii jsem našel také ve zprávách o jisté jihoafrické satanistické organizaci (Bullen 2020). A existují minimálně dva vlivné účty na Instagramu, které kombinují satanismus s ekologickým stylem života a veganstvím (jde o @hail.vegan a @modern_satanic_vegan). To vše mě vedlo k tomu, abych provedl terénní výzkum se členy dvou nejdůležitějších českých satanistických organizací a pokusil se zjistit, zda se i u nich se objevila ekologická a environmentální témata.

Výzkum

Můj výzkum se zaměřoval na ekologické a environmentalistické prvky v nauce dvou hlavních česko-slovenských satanistických uskupení: Prvního česko-slovenského Chrámu Církve Satanovy (lokální verze LaVeyovy Církve Satanovy) a Satanovy komunity (tuzemského satanistického uskupení, které bylo založeno

v roce 2018).¹ Obě skupiny mají okolo stovky aktivních členů a několik tisíc (více méně pasivních) podporovatelů. Česká Církev Satanova vychází z laVeyovského racionálního satanismu, který je obohacen o magické a esoterické prvky. Satanova komunita také vychází z LaVeyova racionalismu, ale spojuje jej s bojem za lidská práva, environmentalismem a futurismem. Základ obou hnutí je tedy podobný, ale každé z nich se orientuje jiným směrem.

Pokusil jsem se vlastně zopakovat Granholmův výzkum, který provedl na členech Dragon Rouge, a zjistit názory respondentů z řad současných členů a současného vedení na ekologická témata. Podobně jako on jsem měl domácí satanistická uskupení, jejichž členové byli ochotni mluvit s výzkumníky. Měl jsem celkem 20 respondentů, s nimiž jsem prováděl krátké i delší rozhovory, osobně či přes sociální sítě. Vždy jsem si přitom nechal u vedení organizace ověřit, že jde opravdu o aktivní členy a představitele organizace. Ptal jsem se na obecné otázky o postojích respondentů k současným ekologickým tématům (současná klimatická krize, Greta Thunbergová a hnutí FFF, práva zvířat apod.) a občas je doplňoval specifickými otázkami (šlo o polostrukturované rozhovory). Výsledek jsem doplnil mediální analýzou webů Církve Satanovy a Satanovy komunity, při které jsem hledal jakékoliv zmínky o ekologii, environmentalismu, ochraně přírody a s tím spjatých tématech.

Jelikož nebyla k dispozici žádná vhodná typologie environmentálních náboženských uskupení, ani typologie ekologických přístupů v rámci satanismu, byl jsem pro svůj výzkum nucen využít jiné typologie. Vzal jsem ji z knihy Brona Taylora, který byl jediným ze světových akademiků, který do své encyklopedie zahrnul satanismus (ačkoliv ne v mnou používané knize). Taylorova kniha o temně zelených náboženstvích, která se vyznačují hlubinnou ekologií a bio-centrickým přístupem, obsahuje typologii, na základě níž srovnávám učení dvou českých satanistických organizací a odpovědi jejich členů (Taylor 2009).

¹ Původní výzkum se soustředil na 4 česko-slovenská satanistická uskupení, přičemž kromě Církve Satanovy a Satanovy komunity se výzkumu účastnili také respondenti ze Satanského chrámu (*The Satanic Temple – TST*) a Celosvětového řádu Satana (*Global Order of Satan – GOoS*). Tyto skupiny jsou však natolik malé (pouze okolo 10–20 členů v obou republikách celkem), že jsem je pro potřeby tohoto článku vynechal a soustředil se pouze na dvě hlavní skupiny. Dalším důvodem pro toto rozhodnutí byl také fakt, že ani jedna z těchto skupin nemá na svém webu žádné informace týkající se přírody, a proto nebylo možné u nich získat oficiální nauku týkající se vztahu k přírodě, kterou by bylo možné porovnávat s názory členů – respondentů.

Církev Satanova

Pro Církev Satanovu je příroda součástí náboženského učení, avšak ne přímo v ekologickém slova smyslu. Z rozhovorů i analýzy webů vyplynulo, že příroda není pro členy tohoto uskupení křehkou a bezmocnou bytostí, kterou je nutné ochraňovat. Naopak jde o silnou přesažnou posvátnou entitu, jejíž síly můžeme využít. Příroda je těmito satanisty ztotožňována se symbolem Velké Matky (Magna Mater). Ústřední symbol Satana je pak interpretován jako hybný faktor v této přírodě. Vztah mezi Satanem a přírodou je patrný například v této ukázce: „Satanismus je učení, které obsahuje složku filozofickou, rituální i duchovní a přiznává potřebu všech těchto složek pro přirozený život a zdravý rozvoj člověka. Chápe Satana jako hybný faktor v přírodě, ducha pokroku, inspirátora všech velkých počinů, které přispívají k rozvoji civilizace, ducha revolty, která vede ke svobodě jednotlivce“ (Církev Satanova 2019). Mnoho těchto myšlenek vychází ze samotné *Satanské bible*, která tvoří inspiraci pro většinu satanistických hnutí (Lavey 2009).

U těchto dvou konceptů (Příroda a Satan) jde tedy zdánlivě o jakousi dialektickou dvojici, kde symbolický Satan a jeho následovníci představují aktivní prvek a přírodní sílu, zatímco příroda je životodárným, ale jinak pasivním prvkem. Z přírody také údajně vychází satanská magie a satanistická filosofie, jak píše Církev Satanova při vysvětlování svého symbolu: „Uroborus představuje i symbol Velké Matky, tedy samotné přírody, z níž vychází prvotní podstata satanské magie a filosofie“ (Církev Satanova 2019).

Právě magie je často dáována do souvislosti se zákony přírody, které pro členy Satanovy církve tvoří jakési dogma, kterému podřizují své vidění světa. Učení Satanovy církve je totiž postaveno na darwinistické vizi, ve které příroda likviduje slabé jedince, aby akcelerovala evoluci schopných a silných jedinců, schopných využívat přírodní síly. Velice výstižně o tom hovoří tato pasáž: „Velcí mudrovci mnohokrát opakovali: ‚Pokud vám není jasná představa, kde končí přirozené požadavky a začíná sobectví, poučte se z přírody.‘ Všude kolem uvidíte boj o místo, o potravu, o partnera. Není nic neobvyklého, že rychlejší a silnější vítězí nad slabším a pomalejším. Každý organismus se snaží, jak nejlépe umí, udržet si život a přivést na svět potomky a při tom každý představuje pro ostatní článek nikdy nekončícího potravinového řetězce... Takže kdo je tedy větším egoistou? Pomatenec, který se snaží páchat dobro, jak jen to jde? Nebo jedinec, který je naladěný na rytmus přírody a stará se o své přirozené potřeby?“ (Církev Satanova 2019).

Všichni respondenti řad z tuzemské Církve Satanovy uznali důležitost přírody v životě člověka. Většinou to však bylo z hlediska životního prostředí člověka: „Ze satanistického pohledu by mělo být úkolem člověka být v souladu s životním prostředím ve kterém žije“ (Rozhovor s respondentem Církve Satanovy 2, 2021). Často však tvrdili, že ekologická témata nejsou součástí učení Satanovy Církve, jelikož každý člověk má svobodnou vůli a satanismus podporuje svobodné myšlení. Učí však prý své členy o vztahu člověka k přírodě, z něhož by měla určitá odpovědnost k životnímu prostředí vyplývat. „Každý satanista nechť se obklopuje estetickým prostředím dle uvážení a příroda je Satanem. Satanismus je vlastně snaha o pochopení podstaty bytí. Člověk a příroda jsou jedno vědomí“ (Rozhovor s respondentem Církve Satanovy 2, 2021).

Většina respondentů se také silně bránila politizaci ekologických témat. Z toho důvodu odmítali zelené programy Evropské unie a dalších nadnárodních institucí. Podobně rezervovaný postoj měli také k postavě Greta Thunbergové: „[Greta a její hnutí] mě nijak neovlivnily. Nic mi to nedalo, ani nevzalo. Takovéto vlny přicházejí a zase odcházejí. Nic, co by bylo výjimečné“ (Rozhovor s respondentem Církve Satanovy 1, 2021).

Satanova komunita

Satanova komunita ve svých oficiálních materiálech silně akcentuje ekologická témata a otevřeně se hlásí ke kultu přírody. Na svém webu píšou hned v úvodu: „Věříme v Přírodu. V naší Komunitě neuctíváme žádné typické bohy. Alláh, Jehova ani Ebola u nás nemají šanci. Komu však směřujeme své uctívání, je Vesmír a Příroda. Není to totiž vymyšlený Bůh nebo duchové, koho bychom měli uctívat, ale naopak právě živá hmota – matérie – život sám“ (Satanova komunita, hlavní stránka, 2021). To se odráží v zakládacím dokumentu Satanovy komunity, kde desátý bod hovoří o roli přírody v satanistické víře (Satanova komunita, Satanova ústava, 2020).

Příroda samotná má tedy božský charakter a členové jsou vyzýváni, aby se pro tuto přírodu obětovali – mezi náboženská motta tohoto společenství patří také: „Staň se smyslem Země“ nebo „Obětuj se Zemi“, což je obojí chápáno v návaznosti na učení Friedricha Nietzscheho a rekontextualizováno v environmentalistickém duchu. Klimatická změna i zvířecí práva jsou na webu Satanovy komunity několikrát akcentovány, stejně jako téma ochrany přírody a zachování živočišných druhů. Přibližně 30 % všech témat, náboženských textů a dokumentů na webu Satanovy komunity se týká přírody či její ochrany. To se

následně obtiskuje i do samotných členů. Respondenti se během odpovídání na otázky často odkazovali na oficiální náboženské texty svého uskupení, konkrétně *Satanovu deklaraci* a *Satanskou bibli 2.0*.

Satanova komunita také prezentuje konkrétní ekologické požadavky, které mají vyřešit současné problémy s ničením přírody. Ve svém ekologickém manifestu, který se nazývá *Zelená nauka*, tvrdí například: „Věříme, že musí vzniknout celoplanetární Deklarace přírody, jejímž cílem bude ochrana velkých pralesů a oceánů. Jsme přesvědčeni, že OSN musí hrát větší roli v ochraně života na planetě Zemi a že není možné nadále nechat jednotlivé země drancovat důležité prvky světového ekosystému“ (Satanova komunita, *Zelená nauka*, 2021). Manifest se dotýká i dalších témat, jako recyklace plastů, obnovitelných zdrojů, jaderných elektráren, přírodních rezervací a podobně.

O environmentálních tématech hovoří také další kanonický dokument Satanovy komunity, nazvaný *Satanova deklarace o přírodě*. Ten se namísto praktických ekologických otázek zabývá vztahem člověka a přírody na více filosofické úrovni. Je složen z jednotlivých tezí, které nejsou nijak argumentovány, ale tvoří subjektivně podané principy víry členů Satanovy komunity (dokument byl odhlasován členy komunity na konferenci Helpoint 2020). Mezi stěžejní hesla patří například: „Člověk vychází z přírody a byl přírodou stvořen“ (Satanova komunita, *Satanova deklarace o přírodě*, 2021), „Naše budoucnost je svázaná s přírodou a živými tvory“ (ibid.), nebo také „Evoluce přírody a zvířat ... je naším vizionářským cílem, který změní budoucnost lidstva“ (ibid.).

Během rozhovorů se členy a vedoucími Satanovy komunity vyplynulo, že ochrana přírody je pro ně důležitou součástí satanistické víry. „Podle mě ochrana přírody jako jedna ze základních stanov satanismu sama o sobě musí reflektovat klimatickou krizi a není tedy možné, aby ten, kdo se považuje za satanistu, tvrdil, že s tím nemá nic společného a že ho toto téma nezajímá. Pokud si satanista nebo kdokoliv jiný zvolí přírodu místo boha, je jeho morální povinností se zajímat, pokud se něco děje“ (Rozhovor s respondentem Satanovy komunity 1, 2021). Respondenti také během rozhovorů potvrdili, že navštěvují studentské klima-stávky FFF a další ekologické akce (třeba na ochranu zvířat – Obr. 2) spolu se členy svého satanistického společenství v rámci oficiálně organizovaných setkání. Gretu Thunbergovou jeden z respondentů dokonce označil za novodobou prorokyni. Taktéž vyjádřili přesvědčení, že víra v Přírodu (prakticky uctívání přírody jako božstva) je podle nich základní charakteristikou satanismu. „Pro satanisty je jejich pomyslným bohem příroda. Tak to mám v hlavě nastavené i já. Pokud se tedy někdo považuje za satanistu, měl by

Obr. 2. Členové Satanovy komunity na pochodu za práva zvířat v roce 2019.

Zdroj: Facebook Satanovy komunity; tváře byly zakryty s ohledem na soukromí daných osob.

k ochraně životního prostředí mít nějaký vztah a měl by se snažit něco změnit. Z těch členů, které znám, mohu říct, že většina z nich k ní vztah opravdu má“ (Rozhovor s respondentem Satanovy komunity 1, 2021). Jeden z respondentů dokonce použil termín „zvířecí sourozenci“, aby označil příbuznost mezi lidmi a zvířaty ve vztahu k filosofii *Satanovy deklarace o přírodě*. Souvztažnost mezi lidmi a zvířaty či stromy se objevila v rozhovorech několikrát: „Vztah s přírodou je základním aspektem satanismu. Člověk je vlastně zvíře, a zvířata jsou zase tvorové, kteří mají duši, podobně jako člověk. I stromy mají určitý druh duše. Vlastně celá příroda má satanskou povahu, která se bouří proti omezením a pravidlům, se kterými přichází monoteistické náboženství“ (Rozhovor s respondentem Satanovy komunity 2, 2021).

Jak je vidět na poslední ukázce, v rozhovorech byly často patrné silně antikřesťanské postoje. Monoteistická náboženství podle respondentů nijak nezohledňují ničení přírody jako hřích nebo morální přečin, zatímco satanismus ano. „Ničení přírody pochází z biblické ideologie, která lidem tvrdila, že Bůh jim dovolil podmanit si celou přírodu a zotročit si všechna zvířata. Satanismus

proti tomuto monoteistickému dogmatu bojuje“ (Rozhovor s respondentem Satanovy komunity 2, 2021).

Výsledky mého výzkumu byly v mnoha ohledech překvapivé. Materiály i respondenti z řad obou satanistických uskupení nesou silné znaky ideologického vnímání přírody a vykazují znaky náboženského environmentalismu. Zároveň užití pojmů jako příroda nebo ochrana přírody bylo v každém z mnoha zkoumaných uskupení pojímáno odlišně. K hlubšímu pochopení tohoto rozdílu použiji typologii temně zelených náboženství, kterou prezentoval Bron Taylor v rámci své přednášky na Harvardu (Taylor 2006) a později zpracoval ve své knize *Temně zelená náboženství: spiritualita přírody a budoucnost planety* (Taylor 2010). Ačkoliv se Taylor v přednášce ani knize nezmiňuje o satanismu, ale soustředí se na jiná duchovní hnutí, je jeho charakteristika environmentálních náboženství velice praktická i při zkoumání satanismu.

Taylor definuje zelená náboženství jako všechna, která se soustředí na posvátno přírody. Jako temně zelená náboženství pak vnímá takové typy, které jsou výrazně biocentrické a mají politické a společenské důsledky, které může společnost vnímat jako ohrožující (Perium 2019: 7–8). Ve svém rozhovoru s Guyem Lanem vyjmenovává Taylor celkem 10 znaků temně zelených náboženství (ibid.: 9–13). Nejde o seznam tezí, ve které musí každé temně zelené náboženství věřit, ale jde o znaky, které se u temně zelených náboženství často vyskytují. Proto tyto znaky porovnám s učením obou zkoumaných uskupení a ukážu, nakolik zapadají do charakteristiky temně zelených náboženství.

Jako první a definující znak, který Taylor uvádí, je víra v to, že příroda je posvátná. Tento znak je základním předpokladem mnoha dalších bodů a odráží se podle Taylora v moderním environmentálním milieu. Tyto rysy spatřujeme u obou satanistických uskupení. V případě Satanovy komunity jde o formu velmi explicitní, jak je vidět například v zakládajícím dokumentu Satanovy komunity s názvem Satanova ústava, kde desátý bod doslova říká: „Satanova komunita považuje tuto planetu a přírodu, nikoliv nebe, za místo pravého ráje ... Příroda a evoluce jsou naší posvátnou entitou“ (Satanova komunita, Satanova ústava, 2020). Podobně je na tom Satanova církev, kde se příroda identifikuje s Velkou Matkou a zdrojem satanské magie i filosofie.

Druhým definujícím znakem je víra, že všechny živoucí věci mají hodnotu a zaslouží si respekt nebo úctu. Tato teze je v souladu s učením, které Satanova komunita prezentuje ve své *Deklaraci o přírodě*, ale v protikladu k učením Satanovy církve, která uznává důležitost silných jedinců, ale odsuzuje podporování slabších tvorů, neboť věří v přežití nejschopnějších.

Třetím znakem dle Taylora je víra ve společného předka všech forem života na naší planetě, a tedy víra v určitou příbuznost, z níž vyplývá určitá morální zodpovědnost. Tento bod je částečně společný pro obě satanistická uskupení. Satanova komunita v tuto tezi věří zcela a aktivně se zasazuje o její naplnění. Jak bylo také zmíněno, členové Satanovy komunity používají výrazy jako „naši zvířecí sourozenci“ (Rozhovor s respondentem Satanovy komunity 2, 2021), což poukazuje na víru v příbuznost s ostatními živými tvory. Církev Satanova vychází z darwinistické představy přírody a LaVeyova učení, které učí, že člověk je zvíře, jen o něco chytřejší a zkaženější. To je ztělesněno v sedmém bodě Satan-ského devatera, kde se píše: „Satan znamená člověka jako pouhé zvíře, někdy lepšího, mnohem častěji však horšího než ti, co krácejí po čtyřech, člověka, jenž se díky ‚božskému duchovnímu a intelektuálnímu vývoji‘ stal nejzkaženějším zvířetem!“ Rozdíl mezi vírou Církve Satanovy a třetím znakem temně zelených náboženství je však to, že pro členy Církve Satanovy z toho nevyplývá žádná morální zodpovědnost vůči ostatním zvířecím příbuzným, neboť jak již bylo zmíněno, přežije jen ten nejschopnější.

Čtvrtým znakem temně zelených náboženství je víra, že všechen život na této planetě je nějak propojen a na sobě navzájem závislý. Pro Satanovu komunitu jde o aspekt víry, který našel zhmotnění v *Satanově deklaraci o přírodě*, kde je popsána nejen propojenost lidí a přírody: „Je zapotřebí posílit společenské uvědomění zvířat a spolupráci mezi lidskými a zvířecími komunitami“ (Satanova komunita, Satanova deklarace o přírodě, 2021). V případě Církve Satanovy je tento bod podobný, i když trochu jinak orientovaný. V jádru učení je naznačena určitá propojenost života na planetě, ale nejde o vzájemnou závislost v pravém slova smyslu, což se ukázalo i v rozhovorech s respondenty. Člověk jakožto tvor schopnější než zvířata není na těchto tvorech závislý jiným způsobem, než že je potřebuje ke své obživě (například jako potravu nebo zdroj práce). Podobně i vztah přírody a člověka je nerovný, protože příroda je podle Církve Satanovy silnější než lidé a není na lidstvu nijak závislá. Výstižně to vyjádřil jeden z vedoucích Církve Satanovy, který uvedl: „Aby mohl člověk přírodu chránit, musí ji znát, musí znát její rytmy. Ale ona si to (příroda) srovná sama a člověka k tomu nepotřebuje. Člověk má za úkol se jen přizpůsobit“ (Rozhovor s respondentem Církve Satanovy 2, 2021).

Pátým znakem je pocit propojení a sounáležitosti s přírodou. Tento pocit je, zdá se, přítomný v obou satanistických společenstvích. Satanova komunita například o společné budoucnosti lidí a zvířat hlásá: „Evoluce přírody a zvířat, zvláště těch domácích, je naším vizionářským cílem, který změní budoucnost

lidstva“ (Satanova komunita, Satanova deklarace o přírodě, 2021) a respondenti z Církve Satanovy podobným způsobem uvedli: „Člověk a příroda jsou jedno vědomí“ (Rozhovor s respondentem Církve Satanovy 1, 2021).

Šestým znakem je dle Taylora skromnost či pokora při vnímání role člověka na zemi. Tento postoj jsem u Satanovy komunity zmínil již několikrát, ale lze uvést i další příklady, jako například: „Člověk vychází z přírody a byl přírodou stvořen“ (Satanova komunita, Satanova deklarace o přírodě, 2021) nebo „Naše budoucnost je svázaná s přírodou a živými tvory“ (ibid.). V případě Satanovy církve se však tento bod zcela rozchází s jejím učením, jelikož skromnost a pokora jsou podle ní negativní vlastnosti a satanské hříchy. Viz například: „Blahoslaveni troufalí, neboť oni budou pány světa – prokleti pokorní, neboť budou ušlapání pod rozeklanými kopyty!“ (LaVey 2009: 13).

Sedmým znakem jsou podle Taylora určité epistemologické předpoklady, zvláště důraz na vědu a vědecké zkoumání přírody. V případě Satanovy komunity je důraz na vědecké disciplíny přítomný nejen v *Satanově deklaraci o přírodě* (např. v pasáži, kde se pozitivně hovoří o umělém genetickém modifikování přírody), ale také v jednotlivých ekologických požadavcích *Zelené nauky*. Jako příklad lze zmínit hned první bod, kde se píše: „Věříme, že skutečné řešení ekologických a enviromentálních problémů spočívá ve vědeckém pokroku a nových technologiích“ (Satanova komunita, Zelená nauka, 2021). U Církve Satanovy je postoj k vědě o něco rezervovanější. Respondenti při rozhovoru zmiňovali Bondovy cykly (Rozhovor s respondentem Církve Satanovy 3, 2021) nebo Milankovičovu teorii o zemské ose (ibid.), ačkoliv k současným postojům environmentalistiky a ekologie se staví velice skepticky. Postoj vůči ekologickému myšlení samotnému však není a priori negativní, jelikož se vedoucí Církve Satanovy pozitivně vyjadřují o projektech jako Pravda o vodě, které učí správnému hospodaření s vodou a vodními zdroji v krajině (Rozhovor s respondentem Satanovy komunity 3, 2021).

Osmým znakem je víra v to, že smrt není něco, čeho se má člověk bát, ale něco, co má přijmout jako nezbytný předpoklad pro tvoreni nového života a evoluční proces jako takový. Satanova komunita tento náhled víceméně přijímá, jak je vidět na výše zmíněných heslech, souvisejících s obětováním se zemi a vírou ve společný životní koloběh všech živých tvorů. Podobně je na tom Církev Satanova, která smrt a smrtelnost uznává jako fakt, který je nutné přijmout bez naděje na posmrtnou existenci. Stejně tak se Církev Satanova i její respondenti pozitivně vyjadřovali o evolučním vývoji a nutném umírání slabších jedinců, které vede k posílení lidstva jako takového. Jak se uvádí v textu o egoismu, jde o „nikdy nekončící potravní řetězec“ (Církev Satanova, Úvaha o egoismu, 2019).

Devátým znakem temně zelených náboženství je podle Taylora zkušenost nebo zážitek posvátné úcty a hrůzy z krásy a nebezpečnosti tohoto světa a vesmíru. Tato myšlenka je v nauce Satanovy komunity reflektována spíše ze stránky posvátné úcty a krásy přírody než z hlediska její hrůznosti a nebezpečnosti. Podobně se to jevílo i v případě rozhovorů, kde respondenti popřeli možnost, že by klimatická změna byla jakousi hrůznou apokalypsou, a naopak akcentovali spíše pozitivní stránky přírody než její destruktivní stránku. V případě Církve Satanovy jsou tyto principy pouze implicitně přítomné, a to v představě mocné a děsivé Velké bohyně, reprezentující přírodu.

Desátým znakem je dle Taylora láska k přírodě. Dle Satanovy komunity jde o základní princip jejich víry, jak již bylo zjevné ze všech citovaných ukázek. V případě Církve Satanovy však nelze o propagaci lásky k přírodě příliš hovořit, jelikož příroda není pro její členy předmětem lásky ani uctívání, spíš zdrojem sil. Jakkoliv tedy u Církve Satanovy najdeme úctu a respekt k přírodě jako mocné entitě, nejde v tomto případě o láskyplný vztah v pravém slova smyslu.

Taylorova typologie

Jak vyplývá z výše uvedeného porovnání Taylorových znaků temně zelených náboženství a učení mnou zkoumaných satanistických uskupení, Satanova komunita naplňuje téměř všechny z uvedených znaků, a Církev Satanova nadpoloviční většinu s tím, že některé body jsou víceméně rozporné. Hlavní rozdíl nastává tam, kde Taylor hledá nějakou pozitivní emoční vazbu a pocit zodpovědnosti vůči přírodě a jiným tvorům. Právě v bodech, které vyžadují soucit nebo morální povinnost vůči ostatním živým tvorům, se Církev Satanova odklání k více egalitářskému modelu, kde silnější nemusí cítit lítost nad zánikem slabších tvorů, ani když je způsobí, jelikož jde o nikdy nekončící koloběh potravního řetězce. Stejně jako nemá příroda soucit s námi a naším individuálním utrpením, které způsobuje přírodními katastrofami, nemusí podle chápání Církve Satanovy ani člověk mít soucit se smrtí tvorů, kteří se jednoduše stali oběťmi silnějších jedinců. Podle mého jde v tomto případě o ortodoxní antropocentrismus, kterým Církev Satanova nahlíží na svět a přírodu a který je obsažen v základní nauce této organizace. Právě ten neumožňuje úplné souznění s biocentrickými aspekty temně zelených náboženství. Je to přitom právě biocentrismus, který odlišuje temně zelená náboženství od těch klasických zelených, mezi která by dle výsledků mého výzkumu Církev Satanova patřila.

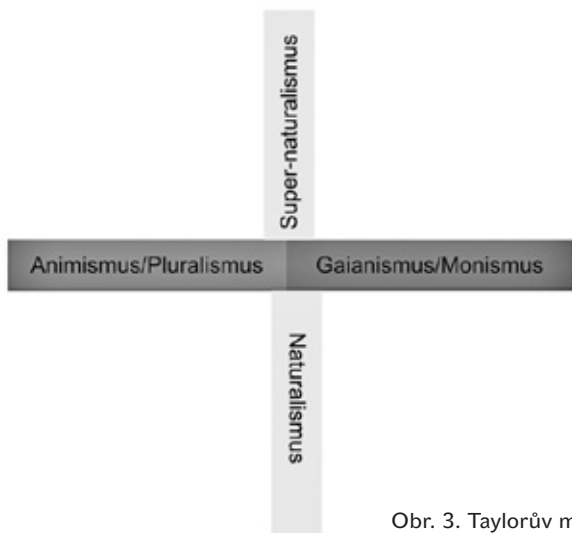
V případě Satanovy komunity je tento přístup opačný, a biocentrický přístup s jednotlivými znaky temně zelených náboženství se téměř plně odráží v nauce této organizace a názorech jejích členů. Proto se pokusím Satanovu komunitu zařadit do Taylorovy typologie temně zelených náboženství (Taylor 2006) a v jejím rámci ji kategorizovat.

Taylor svou typologii staví na dvou hlavních osách. První z nich určuje to, zda dané náboženské uskupení věří v naturalismus, nebo supernaturalismus, tedy zda v otázce přírody chápe její aspekty přirozeně, nebo nadpřirozeně. Ačkoliv je totiž základním bodem temně zelených náboženství posvátnost přírody, uvádí Taylor, že to nemusí automaticky znamenat, že jde o náboženské uctívání přírody v teistické formě nebo o představu nadpřirozené entity (Taylor 2019: 8). Jako příklad uvádí nejen Charlese Darwina, ale také Jamese Lovelocka a jeho hypotézu Gaia. K supernaturalistům, kteří chápou přírodu naopak v nadpřirozeném slova smyslu, řadí Joannu Macyovou nebo Garyho Snydera (Taylor 2016: 10–35).

Druhou osou, kterou Taylor stanovuje, je osa mezi pluralistickým chápáním přírody a monistickým chápáním přírody, tedy tím, zda je příroda chápána jako mnohost samostatných bytostí v prostoru kooperujících mezi sebou navzájem (Taylor zde používá termín „animismus“), nebo jako jedna celistvá bytost kooperující s živými tvory, kteří jsou její součástí (Taylor zde používá termín „gaianismus“). Křížení obou os představuje čtveřici kategorií, které typologizují temně zelená náboženství.

Při porovnání Taylorovy typologie (Obr. 3) s výsledky výzkumu je zřejmé, že Satanova komunita zaujímá kategorii supernaturalistického gaianistického monismu. Příroda je posvátnou a uctívanou entitou, která je vnímána jako pozitivní a nakloněná lidem i ostatním živým tvorům. Veškerý život na zemi je vnímán jako monistický celek, jehož přežití závisí na vzájemné rovnováze a symbióze. Tím se Satanova komunita radikálně odklání od darwinistického modelu Církve Satanovy a naplňuje charakteristiky monistického supernaturalistického temně zeleného náboženství.

Satanismus prošel ve svém raném vývoji třemi fázemi, během kterých se vyvíjel vztah odborné veřejnosti k tomuto náboženství (Holt – Petersen 2016:442). První dvě fáze byly poznamenány satanskou panikou a kriminálními aspekty satanismu. Teprve třetí fáze (po roce 2000) přinesla seriózní zájem o akademické zkoumání satanismu jako legitimního nového náboženského hnutí, které bylo založeno na sekularismu a propracovávalo svou „antiteologii“ na základě přírodních věd. Není proto překvapivé, že satanismus brzy integroval ekologické a environmentální tendence. Bylo to zcela v duchu nových

Obr. 3. Taylorův model temně zelených náboženství.

náboženských hnutí a reakcionářských tendencí satanismu. S postupem času se však ekologie stala mainstreamem, a v tom podle mě spočívá důvod, proč se některá satanistická společenství začínají přiklánět k hlubinné ekologii a biocentrickému přístupu.

Zatímco původní satanismu byl silně ovlivněn individualismem a filosofií seberozvoje, satanismus 21. století realizuje tyto tendence na nové úrovni. Učení, že člověk je zvířetem, bylo přijato jako základní biocentrické vyznání a zpracováno rozličnými způsoby v jednotlivých satanistických společenstvích. Hlubinná ekologie, biocentrismus a temně zelená náboženství patří do stejné kategorie reakčních uskupení, mezi která se svým učněním a vystupováním zařadila Satanova komunita. Toto spojení zelené a černé, jak to nazývá Scott ve své práci na toto téma (Scott 2016), se odehrálo v devadesátých letech na několika úrovních, například v hudební sféře satanismu, kde black metal prošel svými vlastními ekologickými fázemi, nebo v pojetí čarodějnice, které nabralo environmentální a feministické prvky (Faxneld – Petersen 2013: 230). Zajímavý je přitom fakt, že ne vždy je výsledkem volání k ekologickému aktivismu (které je patrné v TST i Satanově komunitě). Někdy může být smyslem pouhé dystopické sdělení, které akcentuje apokalyptické aspekty klimatické změny (Coggins 2021).

Úcta k přírodě je charakteristickým rysem mnoha nových náboženských hnutí, přičemž ekologie a sakralizace života jsou hlavními charakteristikami hnutí *new age*. Při zkoumání satanistických postojů k ekologii je zajímavé vzít

Obr. 4. Členka Satanovy komunity s vlastní modifikací názvu ekologických manifestů *Fridays for future*; tvář zakryta s ohledem na soukromí dané osoby.

v úvahu posun, který se odehrál v otázce filosofické koncepce přírody. Jak si všímá odborník na satanismus Kenneth Granholm, novopohanská společenství obvykle tíhnou k dualistické vizi spjaté s přírodou, zatímco *new age* hnutí jsou charakteristická holistickým přístupem. „Úcta k přírodě a životu je charakteristickým rysem. Novopohané oslavují život tady a teď, místo aby zaměřovali své duchovní aspirace na budoucí posmrtný život. Příroda představuje imanentní božskou sílu prostupující vším a ekologický aktivismus je přirozeným výsledkem tohoto pohledu. V důsledku toho nejsou duše a tělo vnímány jako oddělené, ale spíše jako jedno“ (Granholm 2015: 100). I v mém výzkumu byly tyto rozdíly patrné, když se česká Církev Satanova identifikovala s novopohanskými rituály, svátky a magickými učením, zatímco Satanova komunita zapojovala holistické panteistické hledisko s *new age* prvky s akcentem na zvířecí práva. „Ekologické myšlení a vegetariánství jsou opakujícími se tématy současné alternativní spirituality, konkrétně spirituality *new age* a novopohanství. Oba tyto obecně podporují imanentní pohled na božství“ (Granholm 2015: 153). Každé z těchto

Obr. 5. Plakát s holistickým učením Satanovy komunity, který byl doplněn textem: „Země nás zrodila. Země je naše svatyně. Země je místem našeho ráje. Země je naší láskou a cílem našich tužeb, proto se neváhej duchovně milovat se Zemí. Oddej se jí, tělem i duší. Nadčlověk budiž smyslem země! Objev v sobě slávu Přírody!“ Přetisk z: *Satanova komunita 2020*, Nauka Satanovy komunity 7, Nadčlověk je smysl země.

hnutí integrovalo ekologické tendence po svém. Zatímco u novopohanských uskupení stále převažuje antropocentrický pohled, u holistického přístupu Satanovy komunity dochází k posunu směrem k hlubinné ekologii a biocentrickému postoji (příkladem může být i Obr. 5).

Pokusil jsem se zjistit, zda Satanova komunita akcentuje tyto postoje, neboli zda i v jiných částech své nauky upřednostňuje zájem ekosystému před zájmem lidstva. Našel jsem v tomto ohledu významnou část učení tohoto uskupení, které pojednává o transhumanismu. Satanova komunita prosazuje převzetí moci na této planetě umělými inteligencemi v zájmu ekosystému. Lidstvo by mělo žít pouze ve vymezeném prostoru a působení, což se shoduje s ekologickou vizí Antona LaVeye, o které jsem hovořil na začátku. A opět si v této oblasti Granholm všimá zajímavého rozdělení, totiž toho, že novopohanství se zaměřuje na přírodu jako mateřské božstvo (viz učení české Církve Satanovy o přírodě jako Mater Magna), zatímco *new age* se zaměřuje více na jednotlivce a jeho vztah k přírodě než na přírodu samotnou. „Novopohanství je velmi orientované na přírodu, často

vidí matku přírodu jako nejdůležitější božstvo ze všech (nepočítáme-li božství samotných jedinců). Spiritualita ‚new age‘ má podobný přístup, i když se často zaměřuje otevřeněji na jednotlivého praktikujícího a méně na přírodu jako takovou“ (Granhölm 2015: 102). To by vysvětlovalo, proč cílem Satanovy komunity není nadvláda přírodní říše, ale člověkem stvořená technologická utopie.

Závěr

Satanismus má už od svého počátku velkou afinitu k tématu přírody a našeho vztahu k ní. Obě mnou zkoumané satanistické skupiny mají rysy zelených náboženství, a z určité části také sdílí znaky temně zelených náboženství. Církev Satanova je však s některými body v silném rozporu, což neumožňuje její klasifikaci jako temně zeleného náboženství. Naopak Satanova komunita se ukázala jako náboženské uskupení, které silně čerpá nejen ze zelených náboženství, ale dokonce reprezentuje jeho podkategorii, totiž temně zelené náboženství. Při podrobnějším rozboru bylo následně zjištěno, že učení Satanovy komunity lze nejlépe charakterizovat jako gaianistický monismus.

Taylorovo schéma se ukázalo jako vhodné pro zkoumání environmentální stránky satanismu a typologizaci dvou česko-slovenských satanistických uskupení. Jsem přesvědčen, že tento fakt poukazuje na univerzálnost a praktičnost Taylorova modelu i jeho typologie temně zelených náboženství. Nadto ukázalo, že satanistická uskupení silně operují s ekologickými tématy, což si zasluhuje pozornost v rámci religionistického bádání.

Jakub Jahl je studentem religionistiky na Filozofické fakultě UK. Zajímá se o popkulturní náboženství, satanismus, mormonismus a konspirační teorie. Je občasným přispěvatelem do Náboženského infoservisu časopisu *Dingir*.
Kontakt: Sobekuba@seznam.cz

Prameny a literatura

- Bergoglio, Jorge M. 2015. *Encyclical Letter Laudato Si' of the Holy Father Francis On Care for Our Common Home*. Řím: Libreria Editrice Vaticana.
- Berry, Evan. 2013. „Religious Environmentalism and Environmental Religion in America.“ *Religion Compass* 7, 2013, 10: 454–466.
- Berry, Sam. 1993. „Green Religion and Green Science.“ *RSA Journal* 141, 1993, 5438: 305–318.

- Owen Coggins. 2021. „Ecology, Estrangement and Enchantment in Black Metal’s Dark Haven.“ *Green Letters* 25, 2021, 2: 130–142.
- Cooper, David E. – Palmer, Joy A. (eds.). 1998. *Spirit of the Environment. Religion, Value and Environmental Concern*. London: Routledge.
- Dyrendaal, Asbjørn. 2016. „Darkness Within: Satanism as a Self-Religion.“ Pp. 71–86 in *Contemporary Religious Satanism*. Oxford: Routledge.
- Drees, Williem B. 2009. *Technology Trust and Religion Roles of Religions in Controversies on Ecology and the Modification of Life*. Leiden: Leiden UP.
- Garreau, Joel. 2010. „Environmentalism as Religion.“ *The New Atlantis* 28, 2010: 61–74.
- Granhölm, Kenneth. 2005. *Embracing the Dark. The Magic Order of Dragon Rouge, its Practice in Dark Magic and Meaning Making*. Abo: Akademi University Press.
- Granhölm, Kenneth. 2009. „Left-hand Path Magic and Animal Rights.“ *Nova Religio* 12, 2009, 4: 28–49.
- Faxneld, Per – Petersen, Jesper. 2013. *The Devil’s Party. Satanism in Modernity*. Oxford – New York: Oxford UP.
- Hanegraaff, Wouter. 1996. *New Age Religion and Western Culture. Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Leiden: Brill.
- Holt, Cimminnee – Petersen, Jesper A. 2016. „Modern Religious Satanism. A Negotiation of Tensions.“ Pp. 441–454 in *The Oxford Handbook of New Religious Movements II*. Oxford – New York: Oxford UP.
- Introvigne, Massimo. 2016. „The Origins of Contemporary Satanism, 1952–1980.“ Pp. 297–371 in *Satanism. A Social History*. Leiden: Brill.
- Kaplan, Jeffrey. 2004. „The Cultic Milieu. Oppositional Subcultures in an Age of Globalization.“ *Nova Religio* 8, 2004, 1: 115–118.
- Lužný, Dušan. 1994. „Nová náboženská hnutí.“ *Sociologický časopis* 30, 1994, 4: 499–512.
- Possamai, Aadam. 2012. „Yoda Goes to Glastonbury. An Introduction to Hyper-real Religions.“ Pp. 1–21 in Aadam Possamai (ed.): *Handbook of Hyper-real Religions*. Leiden: Brill.
- Rønnow, Tarjei. 2011. *Saving Nature. Religion as Environmentalism – Environmentalism as Religion*. Münster: LIT.
- Sagan, Dorion – Margulis, Lynn. 1997. *A Good Four-Letter Word. Slanted Truths*. New York: Springer.
- Scott, Niall. 2014. „Blackening the Green.“ Pp. 65–78 in Scott Wilson (ed.): *Melancology. Black Metal Theory and Ecology*. Winchester: Zero Books.
- Sideris, Lisa H. 2009. „Religion, Environmentalism, and the Meaning of Ecology.“ Pp. 446–467 in Roger S. Gottlieb (ed.): *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*. Oxford – New York: Oxford UP.
- Stoll, Mark. 2015. *Inherit the Holy Mountain. Religion and the Rise of American Environmentalism*. Oxford – New York: Oxford UP.
- Taylor, Bron. 2009. *Dark Green Religion. Nature Spirituality and the Planetary Future*, Berkeley: University of California Press.
- Urban, Hugh B. 2015. *New Age, Neopagan, and New Religious Movements. Alternative Spirituality in Contemporary America*. Berkeley: University of California Press.
- Váně, Jan. 2007. „Ekologické prvky v náboženských komunitách, aneb Ekologie jako nástroj k znovuzískávání ztraceného sakrálního prostoru.“ *Sacra* 5, 2007, 1: 40–55.

Elektronické zdroje

- Bullen, Lee. 2020. *New satanic Church launches with animal rights drive*. *Ananova news and media*. <https://ananova.news/new-satanic-church-launches-with-animal-rights-drive/> [cit. 2022-09-20].
- Carmina, La. 2021. *Satanic Planet Collaborators Shiva Honey and Nomi Abadi On The Satanic Temple's Activism for Women*. *Audio femme*. <https://www.audiofemme.com/satanic-planet-collaborators-shiva-honey-and-nomi-abadi/> [cit. 2022-09-20].
- Církev Satanova – první česko-slovenský chrám církve Satanovy. 2019. *66 otázek a odpovědí – Církev Satanova*. <http://cirkev Satanova.cz/66-otazek-a-odpovedi/> [cit. 2022-09-20].
- Církev Satanova – první česko-slovenský chrám církve Satanovy. 2019. *Předměty používané při zasvěcovacích satanských obřadech*. <http://cirkev Satanova.cz/predmety-pouzivane-pri-zasvecovacich-satanskych-obradech/> [cit. 2022-06-25].
- Církev Satanova – první česko-slovenský chrám církve Satanovy. 2019. *Halloween podle satanistů*. <http://cirkev Satanova.cz/halloween-podle-satanistu/> [cit. 2022-06-25].
- Církev Satanova – první česko-slovenský chrám církve Satanovy. 2019. *Úvaha o egoismu*. <http://cirkev Satanova.cz/uvaha-o-egoismu/> [cit. 2022-06-25].
- Flight, Tim. 2019. *40 facts about the Church of Satan. Strange history*. *History Collection*. <https://historycollection.com/40-facts-about-the-church-of-satan/18/> [cit. 2022-09-20].
- Gilmore, Peter H. 2014. *Full Disclosure: The Church of Satan, and the paradox of individualist religion*. *Church of Satan*. <https://www.churchofsatan.com/paradox-of-individualist-religion/> [cit. 2022-09-20].
- Lacy, Erik. 2015. *Q&A: Satanic Temple of Detroit's Jex Blackmore explains group's purpose, growth potential*. *Michigan live*. https://www.mlive.com/news/detroit/2015/02/qa_satanic_temple_of_detroits.html [cit. 2022-09-20].
- May, Ethan – Mack, Justin L. 2018. *A sign for The Satanic Temple Indiana is now posted next to this Boone County highway*. *Indy Star*. <https://eu.indystar.com/story/news/2018/09/13/satanic-temple-indiana-sign-next-adopt-highway-road-boone-county/1290071002/> [cit. 2022-09-20].
- Perium. 2019. *Dark green religion with prof. Bron Taylor*. <https://www.youtube.com/watch?v=9R4matNOK0c> [cit. 2022-06-25].
- Taylor, Bron. 2006. *From the ground up: Growing a green future for religion and ethics*. https://www.youtube.com/watch?v=RAfQ_ATL-hw [cit. 2022-06-25].
- Satanova komunita. 2020. *Satanova ústava*. <https://satanovakomunita.cz/domu/satanova-ustava/> [cit. 2022-06-25].
- Satanova komunita. 2020. *Nauka Satanovy komunity 7: Nadčlověk je smysl země*. <https://satanovakomunita.cz/2020/03/nauka-satanovy-komunity-7-nadclovek-je-smysl-zeme/> [cit. 2022-09-20].
- Satanova komunita. 2021. *Satanova Deklarace o přírodě*. <https://satanovakomunita.cz/2019/11/satanova-deklarace-o-prirode/> [cit. 2022-06-25].
- Satanova komunita. 2021. *Zelená nauka*. <https://satanovakomunita.cz/2020/01/zelenanauka-satanovy-komunity/> [cit. 2022-06-25].
- Satanova komunita. 2021. *Satanská bible 2.01*. <https://satanovakomunita.cz/2020/10/satanska-bible-2-01/> [cit. 2022-06-25].

POVSTÁNÍ Z POKLEKU

Pražské bohoslužby v šedesátých letech 20. století III.*

Zora Procházková & Jan David

Zdeněk R. Nešpor (ed.)

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Getting Up from the Knees. Religious Services in Prague in the 1960s III.

Abstract: Academic edition of an exceptional source depicting (records from) observations of Prague Christian churches' services in the mid-1960s, supplemented with a contextualizing introduction and historico-religious footnotes by the editor. The specificity of the material is that the original source takes the form of (commented) participatory observation, it is very open and at the same time it contains material from (almost) all existing churches and religious societies, respectively individual parishes, congregations and places of worship in the city of Prague. Due to its length is the edition divided into several parts; this third part contains the first part of Roman Catholic worships (churches A–N).

Keywords: Czechoslovakia – religion; modern religion; religion under communism; Prague; anthropology of religion; worship; Roman Catholic Church

[První díl edice obsahoval úvod a popis bohoslužeb menších křesťanských denominací, druhý díl pokrýval Českobratrskou církev evangelickou a Církev československou (husitskou)].

* Edice vznikla v rámci projektu GA ČR, reg. č. 21-01429S, a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, RVO č. 68378025; editor za tuto podporu děkuje. Ediční zásady jsou uvedeny v úvodu, který byl publikován v *Lidé města* 23, 2021, 3, s. 375–379.

Církev katolická¹

Katolická církev považuje za své členy všechny pokřtěné věřící, kteří ji *uznávají jako prostředníci Boží milosti*. Zde je alfa i omega tradičního katolictví, jeho plus i minus. Ano, [cesta ke spáse vede] skrze církev, skrze společenství a v jednotě, nikoliv blouzněním a svým výkladem. Nikoliv já sám proti Bohu v úsilí o Jeho pochopení nebo ve vděčnosti za svoji spásu, ale my věřící v úsilí o dokonalé společenství, které bude vedené Duchem Svatým. Překonání vrozeného individualismu, ne jeho probuzení, to je plus této zásady, a také to, že církev, jako živá nevěsta Kristova, tedy Jeho partnerka, je hodna i úsilí i nového promýšlení svých úkolů. A že náš zájem nekončí jen Kristovým životem a dávnou minulostí. To minus je autorita, kterou církev vyžadovala pro sebe, když si byla onu zásadu o spasení skrze společenství vyložila nikoliv jako výzvu k vlastní dokonalosti, nýbrž jako potvrzení své jedinečnosti. Podle představy, že církev je jediná nádoba, jež stojí před Bohem jako celek, není pak věřícímu ke spasení nic jiného třeba, než být jejím údem – a to znamená hlavně být jí poslušný. To chybějící, co Kristus požaduje od svých vyvolených, tedy alespoň nějaké ctnosti, doplní se z pokladu církve jako takové. Takto to byla původně jen představa středověkých teologů, představa nedůležitá, avšak příliš úporně hájená – neboť vyhovuje požadavku autority – a katolická církev myslela pět století obranně, zarputile a postaru hájila to, co byla kdysi vytvořila, místo aby to znovu promýšlela.² A protestantismus napadal nejvíc tuto (a téměř jen tuto) představu. Katolictví vykristalisovalo právě při její obraně.

Církev je ostatně autoritativní také ve své vnitřní organizaci, kterou přímo dotvořila v prostředí římského praktického systému a podle jeho vzoru, přejímajíc vědomě – alespoň pro duchovní oblast, tradici řádu založeného na rozumu. V čele je římský biskup, papež, s nevyšší a neomezenou mocí v církvi a s jedinou

¹ V předchozích částech edice bylo u jednotlivých sledovaných církví a náboženských společností odkazováno na základní religionistickou literaturu o příslušné náboženské skupině. Vzhledem k rozsahu a historické mnohostrannosti působení římskokatolické církve v českém prostředí je ovšem sotva možné najít jedno nebo několik málo analogických děl. Přesto je snad vhodné upozornit čtenáře na syntetickou práci Černušák a kol. 2017; české církvi v období vlády komunistického režimu se komplexně věnují Balík – Hanuš 2007, významné církevní osobnosti zachycuje biografický slovník Hanuš 2005 nebo i Novotný 2007.

² Zásadní změnu – dodnes ovšem diskutovanou, jak moc zásadní – v tomto směru přinesl druhý vatikánský koncil v šedesátých letech 20. století. Jeho ohlas v českých zemích byl nicméně podstatně omezen komunistickou vládou, prosazoval se jen částečně a v plné míře teprve v modifikované podobě po roce 1989; Fiala – Hanuš 2000; Opatrný 2002.

autoritou pro výklad Písma. Moc biskupská a farářská (pravomoc pro diecézi a farnost) je od něj propůjčená. Koncil (pro diecézi synod) je poradní shromáždění. Moc i posvěcení papeže je z Ducha Svatého a i když by někdy hřešil, jako Petr zapřel, zůstává hlavou Kristovy církve na zemi.

Ke katolické církvi se ve světě hlásí 55 % všech křesťanů, to je asi 18,2 % obyvatelstva světa (rok [19]63). Církev má 1756 úřadujících biskupů, papež Pavel VI. je 259-tým nástupcem na stolci Petrově v řadě papežů, jež církev uznává.

Naše republika je rozdělena do 13. diecézí, v jejichž čele jsou dnes tito duchovní:

Praha – apoštolský administrátor Dr. Fr[antišek] Tomášek. Arcibiskupem je kardinál [Josef] Beran, který však nevykonává úřad a má jakousi čestnou funkci ve Vatikánu.³

Olomouc – kapitulní vikář Josef Glogar

Hradec Králové – kapitulní vikář Václav Javůrek

Brno – kapitulní vikář Dr. Josef Kratochvíl

České Budějovice – kapitulní vikář Antonín Titman

Litoměřice – kapitulní vikář Dr. Eduard Oliva

Český Těšín – správce apošt[olské] administratury Ant[onín] Veselý

Trnava – gen[erální] vikář Ján Malec (biskupa neznáme)

Nitra – biskup Nécsey, gen[erální] vikář Dr. Ján Pástor

Banská Bystrica – kapitulní vikář Ján Dechet

Rožnava – biskupa neznáme, gen[erální] vikář Zoltán Belák

Špišské Podhradie – kapitulní vikář Andrej Scheffer

Košice – kapitulní vikář Stefan Onderko

Dva katolické bohoslovecké semináře (Litoměřice⁴ a Bratislava) jsou pod správou ministerstva školství a církevní tisk (týdeník Katolické noviny a měsíčník Duchovní pastýř) nevydává církev, ale Celostátní mírový výbor katolického duchovenstva. Jedna katolická kolej, a sice slovenská kolej sv. Cyrila a Metoděje je v Římě. – V semináři v Litoměřicích působí dnes tito učitelé: děkan Jan Merell (Nový Zákon), Fr[antišek] Kotalík (Starý Zákon), Ant[onín] Salajka (dogmatika),

³ Kardinálu Beranovi ve skutečnosti nebylo dovoleno vykonávat jeho úřad a po odcestování do Vatikánu (1965) mu nebyl dovolen návrat do Československa – tyto skutečnosti však byly komunistickými orgány pečlivě tajeny; k jeho životu Polc – Svoboda 2008.

⁴ Litoměřická bohoslovecká fakulta byla původně teologickou fakultou Karlovy univerzity, od níž byla v roce 1950 odloučena; do svazku univerzity byla reinkorporována v roce 1990. K jejím dějinám Novotný 2007.

Jar[oslav] Kouřil (liturgie), V[áclav] Bartůněk, M[iroslav] Zedníček (církvní dějiny), Fr[antišek] Panuška (morální teologie), Jar[oslav] Michal (církvní právo), Jos[ef] Kubalík (nekatolické církve), Jan Opatrný (filosofie), K[arel] Sahan (spirituál semináře). Seminář má průměrně asi 12 studentů v ročníku.

Řada pražských biskupů počíná Dětmarem roku 973–982 a sv. Vojtěch roku 983–997. Prvním arcibiskupem byl Arnošt z Pardubic roku 1344. Po Bílé Hoře měla Praha tyto arcibiskupy:

Lohelius	do 1622
kardinál Harrach	do 1667
Jan Vilém hrabě Kolovrat Libštejnský	do 1668 (nepotvrzen)
Matouš Ferdinand Sobek	do 1675
Jan Bedřich z Valdštejna	do 1691
Karel Kindermann ze Schulsteina	do 1695
Jan Josef hrabě Breuner	do 1710
Ferdinand hrabě z Kuenburka	do 1731
Gustav hrabě Manderschedl	do 1763
Antonín Příchovský	do 1793
Václav Chlumčanský z Přestavlk	do 1830
Alois Kolovrat Krakovský	do 1833
Ondřej Ankvíč hrabě Skarber	do 1838
Alois Schrenk	do 1849
Bedřich Josef kníže Schwarzenberg – kardinál	do 1885
Fr[antišek] de Paul[a] Schönborn	do 1899
Lev Skrbenský z Hřiště – kardinál	do 1916
Pavel hrabě Huyn	do 1919 (resignoval)
František Kordač	do 1931
Karel Kašpar – kardinál	do 1941
Josef Beran – kardinál	od 1945
(Za války Boh[umil] Opatrný – kapitulní vikář)	

Oficiální teologií církve je systém Tomáše Akvinského, ale v rámci dnešního katolicismu se vyskytují různé myšlenkové proudy (známé jsou např.: Desqeyratova „mystika revoluce“, Maritaineho „křesťanský humanismus“, Chemuův „progresismus“, „kosmická filosofie“ Teilharda de Chardin a Rahnerův „otevřený katolicismus“) a názory věřících i laiků vykazují velikou rozmanitost, neboť katolická dogmatika se netýká filosofických otázek, nýbrž pouze nadpřirozeného zjevení, jež jediné má v církvi jednotný výklad. Katolictví tím,

že chtělo být universálním náboženstvím, muselo [s]trávit mnoho kulturních proudů a mělo by být stále připraveno na to, nechat jim ve svém rámci místo pro vzájemné ovlivnění. To je velká naděje církve.

Dějiny katolické církve a jejího myšlení jsou dějinami Evropy a obráceně, dějiny Evropy utvářely církev a proto se není možno divit, že v obecném mínění je křesťanská ideologie přímo činěna odpovědnou za svět minulých století. Navíc jsou možnosti církve, plynoucí z její organizace a z tradice, často přeceňovány. Sebevětší moc nemá nikdy žádnou cenu, jestliže se neodevzdá do služeb s opravdovou vnitřní pokorou bez ohledu na svůj prospěch. Věřící se neubrání lítosti nad tím, že po patnáct století největší síly církve katolické byly napřeny častěji na úsilí po světském vlivu než k úsilí po vnitřní věrnosti Kristovu ideálu.

A kriticky může být v podstatě nazíráno i to, co katolictví dává svým prostým členům. Tak jak oni to vidí, stačí zachování základních morálních principů a poslušnost, formální důvěra v církev. Jestli u evangeliků stačí víra v Krista, jenž prostřednictvím jediného aktu na kříži zařídil spasení, pak u katolíků podobně stačí důvěra v církev plus některé úkony a církev sama prostřednictvím víc úkonů než dalších nároků na něj, zařídí žádané. To žádané je nebe, osobní spasení. O nic jiného poslušnému křesťanu nejde, nemá jít. Že by církev od něj požadovala, aby přijal nějaké konkrétní břímě, aby nabídl sebe, své tělo a třeba i svou duši, neboť to by mělo být veliké, co má on, nicotný nabízet velikému Bohu za milost, za spásu, za jediný den pro někoho koho miluje a o koho mu jde tady na světě (ne pro sebe ovšem, neboť jistě dost se mi dostalo a co jsem já, že k vůli sobě mám předstoupit před Pána), aby se nabídl nesobecky, ale s důvěrou, neboť On vyslyší svého vyvoleného služebníka a to je jen ten, který mu bude sloužit ze všech svých sil... – O tom v učení církví není řeči, jak málo požadují! Oni nesou zprávu o tom, že Kristus chce celého člověka, ale tím končí jejich ctizádost? Ano, Bůh je dobrý, dá všem spravedlnost a svým milost, skrze církev nás k sobě volá. Ale teprve v té duši, v níž důvěra v dobrotu Boží probudí dobré i v člověku – a to dobré, to je jednak pokora a jednak citlivost k druhým – teprve tímto přelstěním vlastního těla se Kristův člověk zrodí. Úd se pokorně dá do služeb společenství a to je skutečně nevěstou Kristovou. Protože, nezlobte se, jen úplná pokora a nesobeckost a soucítění se svým okolím, jež nemizí, nevypadá a jež proniká do každé nitky, i když člověk hřeší, i když zapírá... mnoho je povoláných k hlásání evangelia, ale málo vyvolených ke království Božímu. A to bude maličkých, v tom asi se nedá nic dělat, už je to tak.

Církev jsou nositelé zvěsti. Jsou učitelé na cestě spasení. Musí zavést co nejdál, ale musí zdůraznit, že pouze připravili, sami nezavedli až k cíli.

63. Kostel bl[ahoslavené] Anežky⁵ na Spořilově, Roztylské nám.

19. 6. 66 přítomno asi 50 lidí

Této pěkné samostatné čtvrti vévodí z dálky viditelný, vysoký moderní kostel. I vnitřek je překvapivě hezký a čistý. Žlutě a modře zasklená okna v průčelí jsou zastřena bílou, průsvitnou látkou. Velká socha blahoslavené Anežky a Kristus na kříž. Mše právě začala. Sloužil mladý kněz, jehož hlas k nerozeznání připomínal „smutného muže“. Válka. Jako kázání pravil: Můj známý, komunista, má dceru. Dceru pečlivě vychovává. Ona doma vaří a uklízí a vykonává všechny domácí práce. Ale jednou nepřišla 14 dní do školy. Zjistilo se, že paděla omluvenku. To všechno se stalo tím, že neměla katolickou výchovu. Atd. Knězův zvláštní hlas dával na vědomí věřícím nutnost co největší bigotnosti při výchově; snad se potřeboval sám ospravedlnit. Anebo je mladý jen podle tváře.

A přece, na kostele, ve výstavní skříňce viselo velmi pěkné povídání. Chtěli jsme si text opsat, ale byl tak dlouhý! Psal jej přece také zdejší farář?!

64. Kostel sv. Anny na Žižkově, Tovačovského ul.

7. 8. 66 přítomno asi 200 lidí

Viděli jsme tedy ten starý, zvenku ošklivý kostel taky uvnitř. Jednoduchá stavba s rovným stropem, členěnými překlady, do níž se vchází trojemi [!] dveřmi a mřížemi. Nad oltářem je zvláštní malba, skoro insitní projev. Velmi dobré varhany doprovází právě píseň: Ejhle oltář Hospodinův září...

Mši sloužil a kázal mladý kněz. Hovořil na dnešní evangelium⁶ o celníkovi a farizeovi. Kázání trvalo asi 20 minut, bylo pěkné, cílevědomé, mělo gradaci na začátku a na konci, poznámek bylo použito jen velmi málo. Kněz mluvil o farizejích v nás. O tom, jak si zjednodušujeme křesťanský život, jak si umíme vybrat jen to, co se nám líbí. Líčil farizeje z historického hlediska a dovozoval, že vždy cokoliv je činěno bez pokory, je farizejské. Závěrečná gradace spěla k tomu, že nám přál, abychom uměli s úsměvem a klidně umírat. Když jsme vycházeli ven, u posledních dveří stál mladík a zářil. Snad sám sobě a snad i nám připadal jako celník.

⁵ Svatá Anežka Česká byla kanonizována v roce 1989.

⁶ Zatímco v evangelických církvích si duchovní může (přínejmenším v určité míře) vybírat, na jaký biblický text bude kázat, v římskokatolické církvi je to pevně dáno prostřednictvím tzv. lekcionáře (srov. i níže v textu). V celé církvi se tak ve stejný den čte stejný úryvek evangelia, který je také základem kázání.

65. Kostel sv. Antonína v Holešovicích, Kopeckého nám.⁷

17. 10. 65 přítomno asi 140 lidí

Tento velkokostel je skutečně navštěvován velkým množstvím lidí v každou ranní i večerní hodinu a v každý den. Na mši svaté od 8 bylo asi 400 lidí, viděli jsme je právě vycházet z kostela, od devíti jich bylo méně. Kázal malý brýlatý kněz středních, vlastně spíš mladších let a čistého, křehkého hlasu. Kázal dost akademicky o sv. Cyrilu a zvláště o jeho mládí a přes nejlepší snahu se mu jaksi nedařilo upoutat pozornost lidí, rozptýlených po kostele. Vyprávěl, jak sv. Cyrilu nabídli v Cařihradě bohatou nevěstu, výhodou partii, ale on odmítl a stal se knězem. Při té příležitosti se kněz zmínil o otázce celibátu. Řekl, že je pro celibát, protože kněz má patřit všem ženám, ne jen jedné, a to byla pěkná myšlenka. Velmi nás zaujala novinka: epištolu četl malý, asi dvanáctiletý ministrant z kazatelny, kam potom vystoupil kněz. Byla to jedna z prvních fází liturgické úpravy. Ještě malinkou poznámku – je zde výborný varhaník.

18. 6. 67 přítomno asi 220 lidí

Dnes zde v 9 hodin slouží mši sám bývalý generální (kapitulní) vikář a nyní zdejší administrátor [Antonín] Stehlík a má také kázání. „Církev“, zahřímá od malého pultu, jaký známe z evangelických sborů a odkud teď promlouvá místo z kazatelny, „nás učí – a pochopitelně Kristus také – pravé zbožnosti, jež se neprojevuje navenek, ale v srdci.“ Kázání je na Mat[ouše] 5, 20–24. Hovoří o opravdové pokoře pěkně a důrazně, jen jeho gesta jsou jaksi přímo císařovská. Jednou rukou objímá pultík a druhou napřahuje nad první lavice. Lidské jednání je nevyzpytatelné, pohnutky srdce nikdo nezná. Odvolá se na Čapkovy povídky z kapes a vypráví povídku o vraždě na Slovenské kolibě. Snad jediný Bůh nás může znát a soudit a jen čistota našeho srdce je důležitá.

Je to silný velký pán s prostrannou pleší, který se dost těžce ohýbá, když slouží mši. (Je zde již sloužena čelem k lidu a česky⁸.) Postavou a důstojností si v ničem nezadá se synodním seniorem Viktorem Hájkem; a já přemýšlím, jak si na zemi připadá *opravdový* kardinál...

⁷ Dnes Strossmayerovo náměstí.

⁸ Změna liturgického jazyka (z celocírkevní latiny na příslušné národní jazyky) a postavení celebrujícího kněze (čelem k věřícím) byla jedním z výsledků druhého vatikánského koncilu, prosazovala se ovšem jen postupně, v různých diecézích, respektive i chrámech během několika let. Ostatně ani „otočení“ duchovního a služba u stolu Páně, namísto oltáře, z koncilních dokumentů přímo nevyplývaly – třebaže nebyly ani zakázány a neobvyčejně rychle se rozšířily.

66. Kostel sv. Apolináře na Novém Městě, Apolinářská ul.

30. 4. 67 přítomno asi 45 lidí, mši sloužil administrátor ThDr. Josef Pašek

Tyto končiny jsou velmi nebezpečné, tak ministrant kráčel do kostela v jedné ruce ornát, v druhé vedl psa. Psů je zde ostatně víc než věřících, alespoň se tak z počátku zdá. Pan farář je bodrý padesátník s typickou hlavou i bráškem duchovního. Má silný hlas a živé kázání, které se mu rozrůstá v odbočkách a paralelách a které je proneseno s otevřeností a celkem i s vervou. Zamýšlí se nad modlitbou, církev slaví teď před připomínkou nanebevstoupení, prosebné dny. – Modlitba je jako tep duše (úvahy o srdci, tepu a smrti). Je zdrojem našeho štěstí (úvahy o tom, co si lidé třeba v televizní besedě všechno přejí). O obsahu naší modlitby (můžeme prosit za všechno – Proste a bude vám dáno – ale také: Žádejte nejprve království nebeské a ostatní vám bude přidáno). Bůh není automat, jenž na modlitbu plní všechna naše přání a na nějž bychom se mohli zlobit, když nefunguje. Je to důvěrník, kterého máme prosit o sílu ke spoluúčasti na jeho plánu. Nestačí se modlit, když už je zle, na modlitbě máme se hlavně posílit ke konání Boží vůle. I když jsou to modlitby povšechné, není to špatné, neboť znamenají, že se modlíte o věci veliké a vznešené a ne jen o své potřeby.

Kázání bylo upřímné a tak je z něj cítit i osobu kněze. Zdálo se mi, že má tři problémy, tři kulminační body svého myšlení: strach ze smrti (hovory o srdci, smrti, úcta k lékařům), strach o posmrtnou, ale i zdejší, blaženost, jež obě jsou odměnou dobrých duší, a tajnou obavu, jak přesvědčíme svět, že je Bůh, když naše modlitby plní i neplní, zázraky činí i nečiní, když tedy, jakmile začneme pochybovat, těžko hned najdeme jistotu a uklidnění. Možná, že to je jen moje fikce, ale zdá se mi to typické: Z těchto zorných úhlů vidí do sebe zahledění kněží život. Jistě se dostanou v myšlenkách dál, často daleko, ale jak málo skutečných problémů, to je konkrétních překážek; jak málo spoluprožívají problémy svých věřících! Jejich spojení s lidmi – a křesťany – je dáno formálními vztahy v církvi. Kněz – jistě upřímný a dobrý člověk. Ale kde zůstalo křesťanství?

67. Kostel sv. Benedikta na Hradčanech, Hradčanské nám.

26. 3. 67 přítomno asi 55 lidí

Je Boží Hod a hned vedle u sv. Víta začíná pontifikální mše, hodně lidí spěchá tam, na větší podívanou. Zde v malém barokním kostele, přeplněném starožitnickými drobnostmi, ostatky a čadícími svícemi, je zcela venkovské prostředí. Nahrblý kněz se zlou tváří, ale milým hlasem, začíná kázání přáním šťastných

Velikonoc. Lidské pojetí radosti je zcela přízemní a i svátky mají lidé rádi pro ten den volna a pro jarní slunce. Ale naše radost má být docela jiná. Jako o Vánocích to není jen stromeček, tak teď to není jen počátek jara, který nás rozveseluje. Připomněl zpěv na Bílou sobotu, který mluví o Boží nevyzpytatelnosti, s níž On činí svůj plán. Adam jaksi musel zhřešit, i to byla součást vykupitelského díla. Je to tak, že Bůh i největší hřích, Adamovu vzpouru, použil podivuhodně k vrcholnému projevu své lásky (teď si vzpomínám, že i d[ůstojný] p[an] Hájek [v kostele] u [sv.] Jana Nepomuckého řekl ráno podobnou myšlenku: největší hřích Židů, bohovraždu, obrátil Bůh v největší dobro pro lidstvo). Lidé se ptají, jak je možné, že je na světě tolik, utrpení: kdyby byl Bůh, nemohl by se na to dívat. Ano, naše radost na tomto světě není dokonalá, náš život je spíš křížová cesta, ale Bůh svoji lásku osvědčil spravedlností, jež se každému dostane, a dokonalou radostí v nebi. Pro ni musíme něco dělat. Obnovme křestní slib, který nás zavazuje nejen věřit, ale činit. – Začal své kázání těžce, zajíkávě, nervózně povytahoval obočí, končil velmi plynule a měkce. Ministrant je starší pán, kterého znám z Klánovic, kde v tamní útulné kapliče občas ministroval v době, kdy se tam pro mne otevíral svět.

68. Kostel sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně, Cyrilometodějské nám.⁹

31. 7. 66 9 hod., přítomno asi 160 lidí

Kněz dlouho, dlouho zpovídal a tak jsme se mohli zatím rozkoukat ve vysokém, členitém prostoru, kam barevná okna propouští jen málo světla. Výzdoba, jež má být gotického stylu,¹⁰ je pochmurná, drobnými liniemi a kresbami je vyplněn každý sloup a každá plocha. Samotný oltář je jako chrám v chrámu – i s kopulí. V 9.15 konečně kněz zavřel zpovědnici, požádal čekající, aby přišli až po mši a bohoslužba začala.

V kázání, pronášeném do dvou mikrofonů, z nichž jeden chraptí a druhý píská, vysvětluje epištolu sv. Pavla ke Korintským, jeho rady věřícím. Je to starší pán s velkou kazatelskou praxí a se stále velkou vitalitou. Kázání začal líčením vjezdu Krista do Jeruzaléma, přešel k Židovské válce, kterou podrobně popsal v její krutosti, zoufalství a marnosti, dostal se k správné výchově dětí (zmínil se, že je bývalý kantor), rozvedl epištolu ke Korintským a přednesl ódu na pláč, v níž symbiózně spojil pláč Kristův a pláč náš, vrátil se na chvíli do Jeruzaléma

⁹ Dnes Karlínské náměstí.

¹⁰ Kostel je ve skutečnosti novorománský.

a skončil obrazem plačícího Ježíše. Kázání trvalo jistě půl hodiny, ale bylo pěkné. Při mši se i zde zpívá píseň k českým patronům: Ejhle oltář Hospodinův září, slyšíme ji už asi potřetí tento měsíc. Varhaník při tom trochu spěchal na věřící, jinak varhany jsou zde nádherné a varhaník dobrý. Bohoslužeb i přijímání se jako jeden z asi pětadvaceti mladých, účastnil také Pavel Smetáček.

69. Kostel sv. Ducha na Starém Městě, Dušní ul.

20. 8. 67 přítomno asi 30 lidí

Je to celkem malý kostel, jen s velkou šňůrou od zvonu právě uprostřed kostela. Je tak velký právě pro pana faráře, to totiž není snad pozemský člověk, spíš éterická bytost. Je to už starší, šedivý pán s trochu většími předními zuby, takže tak trochu připomíná malou boží myšku a podle toho také jemňounce mluví. I čtení evangelia je pro něj čin přímo revoluční. Káže na text z Mat[oušova evangelia] 6, 24–33 a kázání čte. Mám podezření, že všichni kněží z duchovní správy u sv. Jakuba čtou v neděli stejně a nic neříkající homilie. Chudoba je těžká věc, ale zaměřením na duchovní věci ji snadno překonáme. Při utrpeních myslíme na utrpení Kristovo a uleví se nám. Pán nám ukázal, že se mu líbí docela jiné věci než nám: ne roucho Šalamounovo, plné drahokamů, ale prostá květina. On podle toho i žil a my máme být také takoví. Mše je u oltáře, ale česká, což je zde novinka. Lidé se přizpůsobili rychle, skoro všichni se účastní liturgie.

70. Kostel sv. Fabiána a Šebestiána v Liboci, Libocká ul.

16. 7. 67 8 hod., přítomno asi 90 lidí

Empirový¹¹ kostel v půdorysu kříže, prostorný, ale se špatnou akustikou. Česká mše podle nové liturgie, kněz slouží nejprve sám, pak jeden mládenec z přítomných jde ministrovat, ale už tomu odrostl, napůl se stydí, že je vůbec u oltáře a napůl, že je tam tak málo platný. Kázání není, přesto, že je na vývěsce uvedeno, a oznámení – hlavně dlouhou řadu zesnulých, za něž se máme při mši modlit, čte kněz před začátkem bohoslužeb. Trochu nesměle se dívá kolem, když připomíná, že v tomto týdnu mše budou až večer, teprve v příštím týdnu zas dvakrát denně. Nikdo nic nenamítá. Je to muž sportovní postavy a v nejlepších letech, s kulatou tváří a řídkými krátkými vlasy.

¹¹ Spíše pozdně klasicistní.

71. Kostel sv. Filipa a Jakuba na Zlíchově

16. 4. 67 přítomno asi 45 lidí

Kostelík ne jen zdálky, ale i ve svém okolí a i uvnitř venkovský, 45 lidí jej naplní. Pan farář (jmenuje se Blecha) spravuje, jak jsme později zjistili, ještě farní obec Butovice. Je mladý, ale jeho slova jsou již profesionální, uhlazená, nevzrušivá, odevzdaná. Pěkné řečnické cvičení. Napadlo mne, že by církve dovedla pokřtít i Diogena, aniž by na něm chtěla něco víc, než aby si dal do svého sudu křížek. Horlit by mohl, o čem chtěl, a byl by z něj ještě dobrý kněz, protože by byl co nejdál ruchu života. Když jsme slyšeli tyto mladé kněze, napadá nás otázka, jestli se v semináři učí jen bigotnosti, nebo jestli ten jediný čin, že se do semináře přihlásili, vyčerpá tyto lidi natolik, že jim nezbyla žádná aktivita.

Dnešní text: Maličko a neuzříte mne a opět maličko... Toto Kristovo maličko má nás provázet životem v jeho radostech, a co je častější, v jeho strastech, neboť všechno je tak krátké. I v duchovních věcech: chvíle, kdy jsme jakoby opuštěni Boží milostí, ale i ty, v nichž nás Jeho světlo rozzáří, jsou kratičké. Nezapomínejme si a nepychněme. Kázání bylo dobře stylisované, pronesené plyně. Nelíbilo se nám, že se omezilo jen na útěchu. To je jen polovina pravdy. Maličko sice do času, ale velké věci do významu, nabízí nám v našem životě Bůh.

Evangelium, které se v katolické církvi čte o nedělích¹²

1. adventní	Mat. 21,1–9	Hod Boží Svatoduš[ní]	Jan 14,23–31
2. adventní	Luk. 21,19–31	Pondělí svatodušní	Jan 3,16–21
3. adventní	Mat. 11,2–10	Úterý svatodušní	Jan 10,1–10
4. adventní	Jan 1,19–28	Sv. Trojice	Jan 3,1–15
1. po narození Páně	Luk. 2,33–40	1. po sv. Trojici	Luk. 16,19–31
2. po narození Páně	Luk. 2,42–52	2. po sv. Trojici	Luk. 14,16–24
3. po narození Páně	Jan 2,1–10	3. po sv. Trojici	Luk. 15,1–10
4. po narození Páně	Mat. 8,1–13	4. po sv. Trojici	Luk. 6,36–42
5. po narození Páně	Mat. 8,23–27	5. po sv. Trojici	Luk. 5,1–11
6. po narození Páně	Mat. 11,25–30	6. po sv. Trojici	Mat. 5,20–24
7. po narození Páně	Mat. 13,24–30	7. po sv. Trojici	Marek 8,1–9

¹² Zjednodušený římskokatolický lekcionář, který je zmiňován výše v pozn. č. 6. Jeho vložení na toto místo rukopisu nemá žádné racionální zdůvodnění, nejspíš mohlo jít o nedopatření při finální redakci rukopisu.

devítník ¹³	Mat. 20,1–16	8. po sv. Trojici	Mat. 7,15–21
9. po narození Páně	Luk. 8,4–15	9. po sv. Trojici	Luk. 16,1–9
masopust	Luk. 18,31–43	10. po sv. Trojici	Luk. 19,41–47
1. postní	Mat. 4,1–11	11. po sv. Trojici	Luk. 18,9–14
2. postní	Mat. 15,21–28	12. po sv. Trojici	Marek 7,31–37
3. postní	Luk. 11,14–28	13. po sv. Trojici	Luk. 10,23–37
4. postní	Jan 6,1–14	14. po sv. Trojici	Luk. 17,11–19
5. postní	Jan 8,46–59	15. po sv. Trojici	Mat. 6–24–33
Květná	Mat. 21,1–9	16. po sv. Trojici	Luk. 7,11–16
Hod Boží velikonoční	Marek 10,1–7	17. po sv. Trojici	Luk. 14,1–11
Pondělí velikonoční	Luk. 24,13–35	18. po sv. Trojici	Mat. 22,35–46
Úterý velikonoční	Luk. 24,36–47	19. po sv. Trojici	Mat. 9,1–8
1. po velikonocích	Jan 20,19–31	20. po sv. Trojici	Mat. 22,2–14
2. po velikonocích	Jan 10,11–16	21. po sv. Trojici	Jan 4,46–53
3. po velikonocích	Jan 16,16–22	22. po sv. Trojici	Mat. 18,23–35
4. po velikonocích	Jan 16,5–15	23. po sv. Trojici	Mat. 22,15–21
5. po velikonocích	Jan 16,23–30	24. po sv. Trojici	Mat. 9,19–22
6. po velikonocích	Jan 15,26–16, 4		

72. Kostel sv. Františka Serafinského¹⁴ v Krči, U Hrabovky

29. 10. 67, 10.30 hod., přítomno asi 90 lidí

Důstojný pán vypadal starší než jindy a byl dnes nějaký unavený. Oči zavřené, tvář nehybnou, při kázání se díval na jedno místo a musel se velmi soustředit: Dnes je svátek Krista Krále, zamysleme se nad tím, jak je jeho království. Když jsme byli v Alexandrii v muzeu starého Egypta, viděli jsme tam zbytky slávy těch největších starověkých vládců – faraonů. Obrazy znázorňující množství jejich vojska a početnost osobní stráže, zlatou kolébku, do které se narodili a tak podobně. Naproti tomu Kristus? Král králů – v jesličkách, chráněn jen Josefem a Marií. Snad je v srdci každého člověka kus božství, totiž ona touha jít stále výš, většina lidí zaměří ji však hmotně, k osobní slávě, moci a prospěchu. To byl smysl starověkých ideálů: moc, panování, síla tělesná, udatnost v boji. Kristus otvírá nám lepší pochopení Boha – i nás. Kristus přehodnocuje hodnoty: ne

¹³ V původní podobě zrušená, viz níže.

¹⁴ Zasvěcení kostela je dnes oficiálně uváděno jako sv. Františka z Assisi (jde ovšem o téhož světce).

silou, ale pokorou dojde člověk výš. Proti všem starověkým králům, z jejichž říší nic nezbylo než vzpomínka v muzeu, jeho království je bez konce.

Na mši bylo asi 25 dětí, snad v tuto hodinu má to být jakási školní mše. Proto se zde asi nekonala o prázdninách, kdy jsme se zde několikrát byli podívat.

73. Kostel sv. Františka Serafínského¹⁵ na Starém Městě, Křížovnické nám.
26. 3. 67, 7 hod., přítomno asi 55 lidí

Na Boží Hod velikonoční jsem byl sám doma a tak jsem konečně mohl na tuto, tak ranní mši. Starší brýlatý kněz, který mi nemile připomněl zkoušku, jež mám pozítří dělat u doc. Mikuly svou podobou s ním, a který tu sloužil včera Vzkříšení (ale není to ten ještě starší kulatý kněz, jež tu má mši v 9 hodin, kdy jsou zde nádherné – a jak Zorka říká – čím dál lepší hudební pořady), tady přečetl slavné velikonoční evangelium a měl na něj (Marek 16, 1–7) asi pětiminutovou promluvu. Když v předvečer židovského svátku Kristus řekl: Dokonáno jest, neskončil jeho život a nebylo umrtveno jeho dílo, tak jak si farizeové představovali, když také spokojeně říkali – dokonáno jest, ale skončilo dílo naší spásy. Ženy, věrné zbožné ženy, jež jsou i zde nejranější, jsou prvními svědky vzkříšení, pokorné ženy první okusí plody Jeho díla. Kristus zve své věrné do Galileje, zve své apoštoly – ale zve jmenovitě i Petra, i toho, který jej zapřel, a pak litoval. Kristus nás zve všechny, i nás nehodné, kteří jsme nyní Jeho zásluhou obmyti. Přivlastníme si Jeho zaslíbení a dílo, jež pro nás dokonal.

V čtené modlitbě jedna pěkná prosba: – aby farníci šířili radostnou zvěst o zmrtvýchvstání Páně.

74. Kostel sv. Gabriela na Smíchově, Holečkova ul.
4. 6. 67 přítomno asi 30 lidí

Zvláštní, tmavý, výjimečný teplý kostel s freskami. Oltář je ohraničen čtyřmi sloupy pevných nebes. Mši sloužil starý kněz, pomáhal mu ještě starší ministrant. Na člověka zde dýchne ponurost, která je v jeho představách, stejně jako v představách stavitelů před asi 70 lety, podivnou cestou nepochopení symptomem středověku. Mše byla sloužena latinsky, kázání nebylo a zřejmě zde vůbec nebývá. Ženy, sedící v pravé polovině kostela s knězem latinsky recitovali. Kněz mluvil zpěvavě, nezúčastněně. Malá hrbatá paní začala svou, pravděpodobně

¹⁵ Viz předchozí poznámku.

častou, pomalou pouť po kostele s kasičkou v ruce. Jediné mladé děvče se zúčastnilo bohoslužeb až úplně vzadu v opuštěné lavici umístěné vprostřed, takže seděla, stála a klečela vždy ve stejné přímce s knězem. Když člověk v údivu nad dojmem, který dokázalo vzbudit toto malé shromáždění, zaklonil hlavu a podíval se do výšky, viděl, že strop je obložený dřevem a má silné dřevěné trámy.

75. Kostel sv. Gotharda v Bubenci, Krupkovo nám.

6. 2. 66, 9.30 hod., přítomno asi 170 lidí, sloužil ThDr. M[iroslav] Rajmon

Zcela česká liturgie, ale velmi špatný zpěv. Tvář i chování kněze je nevýrazné, bázlivé a tak i kázání. Člověk jistě chodí do kostela z jiného důvodu, než poslouchat kázání, ale v tomto kostele, jenž je mým farním, mi budiž dovoleno se trochu stydět. Pan farář je stále takový, jak se na něj pamatuji – samá snaha smířit křesťanství se světskými tendencemi. – I v technickém pokroku se projevuje dobrodiní Boží, správní křesťané přispívají k němu a plní své společenské povinnosti. – To je jistě pravda. Ale tím se ještě nestanou správnými křesťany, ba ani správnými členy společnosti.

12. 4. 66 přítomno přes 500 lidí, a Otec biskup Dr. F[rantišek] Tomášek

Využil jsem jednu z posledních příležitostí a v 18.30 jsem spěchal k svému farnímu kostelu, na který mám tak hezké vzpomínky z doby, kdy zde kázal d[ůstojný] p[an] [Josef] Hermach a kam teď jdu jen velmi zřídka. Před kostelem stojí volha s vlaječkou biskupství či jakou a s civilním šoférem. V kostelíku nabito, 500 až 600 lidí, ke konci mše asi ještě víc, člověk nemůže ani sepnout ruce. Mši česky slouží apoštolský administrátor pražský s trojí asistencí. Lidé jsou zjevně zvědaví víc na něj, než na Pána Krista, který se zde zpřítomňuje. Přesto jsou všichni dobře znalí pořadu mše, nejsou tu ze zvědavosti a dobrá polovina jich pak přistupuje k přijímání. Zato já jsem zvědav. Na kazatelnu vystupuje jednoduchý člověk, činící dojem horlivého Božího sluhy. Přichází přenést na nás poselství a duch koncilu; hovoří severomoravským přízvukem, celkem prostě, ale plynule, bez obtíží a bez zadrhnutí. Jen snad až příliš dlouho na ten stlačený dav. Hovoří o přípravách koncilu, o duchu, v němž probíhal, několikrát se zmíní o [papeži] Janu XXIII., zdůrazňuje modlitbu, vzájemné pochopení a zvedá hlas pokaždé, když hovoří o tom, že koncil není pro archiv, a že by nic nebylo vykonáno, kdybychom všichni nezačínali s láskou ve svém

okolí. Optimismus tam, kde nekonáme své, ale Boží dílo, to zdá se, je i kazatelovo krédo. Na závěr citát z Augustina: „Pro sebe jsi nás stvořil, Pane...“ Po mši ihned odchází. Před kostelem slavnostní loučení: květiny, potlesk, volání („Ať žije Otec biskup“). A prostá, skromná gesta. Rozpačitost sedláka.

76. Kostel sv. Haštala na Starém Městě, Haštalské nám.

6. 8. 67 přítomno asi 35 lidí

Snad to býval kdysi slavný kostel, když ke dvěma lodím museli přistavět ještě další dvě, takže je dnes podivného tvaru, totiž širší než delší, má samé zákoutí, oltář, svíčku, ale žádné lidi. A žádného kazatele. Pan farář má možná jiné dobré vlastnosti a jiné zásluhy, ale lidí mu sem chodí málo. Svě, asi pětiminutové kázání čte podivným hlasem ze dvou úzkých papírků a vypadá to, jako když si herec smutně přeřikává svoji úlohu a to už v polospánku a v posteli. Klesá hlasem a je apatický jako když ho bolí zuby a jen asi dvakrát se probere k ráznému nástupu: I my máme osvědčovat lásku k bližnímu. Máme pokorně a trpělivě snášet běžná příkoří a životní utrpení, tím právě získáváme drobné hodnoty pro církev a i pro sebe. To je náš nejvlastnější úděl. Při vzkříšení čeká nás proměnění spolu s Kristem, ano, to, co jsme četli o něm, stane se i na nás. Dnešní neděli jsem si všiml, že prosby, které kněz pronáší po kázání, jsou stejné co do myšlenek i formulace ve všech kostelích: abychom uměli milovat své bližní, a za ordináře i kněžstvo diecéze, aby úspěšně dokončili práce na liturgické obnově.

77. Kostel sv. Havla na Starém Městě, Havelská ul.

23. 7. 67 přítomno asi 170 lidí

Svatohavelská farnost má dnes společnou duchovní správu s Týnským chrámem a jako tam poslední, tak zde je téměř první ranní mše v Praze. Stejně jako v Týně má pan farář zpoždění, ale ne z lhostejnosti, naopak, jakoby se připravoval, modlil, soustředil, aby jeho projev byl co nejlepší. Mše je zpívaná, latinská, i modlitby po krédu jsou latinské; ale jak zpívaná! Zpívaná všemi přítomnými. Někteří ze zpěvníku beuronského kláštera¹⁶ se starými notami, většinou však z paměti. Jakoby se tu sešly všechny pražské chrámové sbory před vlastním

¹⁶ Jedna z kongregací benediktinského řádu, proslulá tzv. beuronskou uměleckou školou. Beuronští mniši v Praze spravovali Emauzský klášter (do roku 1947) a ženský klášter sv. Gabriela na Smíchově (do roku 1919, viz výše č. 74).

vystoupením na generální zkoušce. Ale chrámové sbory to nejsou, v nich jsou lidé všeho věku, zde jsou převážně mladí. Beuronští mnichové musí mít radost. A mohou se přijít učit.

Kázání není, kněz čte z kazatelny svým měkce modulovaným důrazným hlasem pastýřský list o společenství věřících. Beze slova úvodu a bez komentáře, list je to pěkný a komentář nepotřebuje. Je však vidět, že jej nečte poprvé, že si jej přečetl a promyslel, protože jej vlastně přednáší, dělá z něj monolog. Ostatně všemu co činí, každému pohybu a slovu dává vnitřní soustředění a tím zdání dramatu. Přítomní jsou strženi a účastní se. Účastní se latinské zpívané mše!

U dveří stojí miska, na kterou si z košíčku ti, kteří chtějí přistoupit k přijímání, položí hostii. Je jich jistě padesát. Tak i toto mi připomnělo Českou Lípu.

78. *Kostel sv. Ignáce na Novém Městě, Karlovo nám.*

19. 2. 67, 9 hod., přítomno asi 300 lidí

Mladý kněz, o kterém jsme si mysleli, že to je ministrant, četl nejprve nový postní řád. Hlas má pěkný a trochu nesmělý, do velké prostory se jej snaží přenášet ampliony, kterým je rozumět, když člověk stojí těsně u nich. Obklopuje ho osm ministrantů v bílém a v předních lavicích je asi 30 dětí. Před samotnou mší vyzve varhaníka, aby opakoval melodii, na kterou pak lid zpívá Kyrie. Po celou dobu leží jedna stařena na schodech postranního oltáře tváří k zemi. Já mám pochopení pro individuální křesťanství, v němž se nejprve každý se svým trápením vyrovná sám, ale přece jen by ji její víra – jistě velká víra – měla spojit s ostatními. Nikdo cizí k ní ovšem tady nikdy nepřijde a nepromluví. Spíš štitivě se odvrací a sedá si způsobně do lavic. A zpívá Kyrie. – Abych pokračoval: mše je česká, modlitby místo kněze zpívá sbor, jenž se sejde vedle oltáře, epištolu přichází číst jeden z věřících. Kázání vlastně není, jen pár slov k dětem: Konec Kristova života nebyl smutný, nebyla to smrt ale vzkříšení. Oboje, utrpení i sláva patří k sobě a my, kteří jsme jeho učedníky, jsme na tom také tak, víme, že utrpení se nevyhneme. Ne jen vy, vím to i já. Právě v postě se máme odříkáním připravit na pozemská utrpení pro Krista. – Pak se obracel přímo na děti a formou otázek jim připomínal, co je to doba postní („Ne, Miriam to vždycky ví, někdo jiný.“)

Při mši je tu mnoho zúčastněných a v celé bohoslužbě je, zdá se, dost promyšleného a připraveného, vcelku je zde příjemně. Na první pohled jen nevytopený prostor odlišuje toto shromáždění o deváté od ovzduší v dobrém evangelickém sboru.

Komentář ke konstituci o církvi

od dr. V[áclava] Bendy, otištěný v Katolických novinách č. 32/XIX.

Jelikož texty II. vatikánského koncilu nejsou u nás přístupné, uvádíme tento komentář k hlavní části významného dokumentu koncilu. Pro každého, kdo žije v představě o církvi neměnné, či o jejím středověkém myšlení, anebo kdo pochybuje o opravdovosti snahy po vystižení Božích věcí, je jistě vrcholně poučný; nechť jej čte nezaujatě a pozorně.

Věřoučná konstituce o církvi je základní a hlavní dílo koncilu. Všechny ostatní dokumenty se vztahují k tomuto ústřednímu tajemství církve. Poprvé se toto téma objevilo na pořadu jednání I. vatikánského koncilu (1870), ale stanovený program tehdy zůstal nedokončen, protože vnější vlivy přerušily konání koncilu. Bezmála za sto let je znovu tato tematika předmětem zkoumání – ovšem podmínky jsou už hodně změněné. Evropou a celým světem plynou už nové obrodné proudy (biblické a liturgické hnutí, důrazné společenství a ekumenismus) a to vše má značný vliv na současnou teologii. ...

V definitivní podobě má konstituce osm kapitol a vždy dvě sousední kapitoly jsou spolu logicky i obsahem spřízněné: A) I. a II. kapitola přináší nauku o tajemství církve v nadpřirozeném (transcendentálním) i přirozeném (dějinném) smyslu. B) III. a IV. kapitola popisují organickou strukturu církve: Služebné funkce pastýřů a úkoly laikátu. C) V. a VI. kapitola hovoří přímo o smyslu a účelu církve: posvěcení všech lidí ve světě i v řádu evangelijních rad. D) VII. a VIII. kapitola uvádějí závěrečný (eschatologický) cíl církve a hovoří o společenství celé církve (společenství svatých) kde Panna Maria má svůj základní význam a místo, jako Kristova matka a matka všech křesťanů.

1. kapitola: Tajemství církve

Konstituce začíná přímo programovým termínem: *Lumen gentium* – Světlo národů. Kristus je tímto světlem národů a září pro ně ve své církvi. Už tímto termínem je kvalifikován reformní program koncilu: Kristovo světlo (nebo: Kristus je Světlo) má zářit na tváři církve a všechny národy má prozařovat ohněm evangelia: přinesl na zemi oheň a chce, aby se rozhořel. V tomto smyslu je tedy církev svátostným znakem Ježíše Krista, je svátostí (tj. tajemstvím) jako On je původní Svátostí (tj. Tajemstvím). Naše katechismy chápou termín „svátost“ příliš úzce: jako sedm jednotlivých svátostí, posvátných znaků, které ustanovil Kristus, aby naznačovaly skrytou milost. Tato milost pak působí, pokud se svátost uděluje. Obsažnější význam svátosti je však starší a konstituce jej předpokládá. Už sv. Cyprián označuje církev jako svátost jednoty a spisy církevních otců mluví na mnoha místech, že sám Kristus, Písmo, liturgie a církev je „mysterion – sacramentum“, tedy česky:

svátost. Na základě tohoto klasického zvyku znovu konstituce předpokládá, že Kristus i církev je původní Svátost: nejjintimnější sjednocení s Bohem a jednota celého lidstva. Být v církvi znamená být v rodině Božích dětí. Tato církev se však uskutečňuje ve světě a v dějinách a je místem našeho lidského rozhodování před Bohem i před bližními. Origenes říká, že církev je tu už od počátku lidstva. A tato Bohem uskutečněná a povolovaná lidská rodina se stává Kristovou církví v jeho vtělení, zmrtvýchvstání a nanebevstoupení – výrazně pak v den seslání Ducha sv. Tehdy se církev stává „komplexní skutečností“ – božskou i lidskou. Duch sv. z ní vytváří společenství služby. Na důkaz této skutečnosti uvádí konstituce biblické obrazy a podobenství, přijatá z každodenního života: církev je Boží rodina, rozestavěný dům atd. Je to společenství lidí, které Bůh volá k sobě, ke spolupráci, k přetváření světa. Tito lidé tvoří jednotu s Bohem i mezi sebou. Písmo je také nazývá Kristovým tělem a chce naznačit, že všichni (jako Kristovo tělo) se zúčastňují života trpícího i oslaveného Pána. To se uskutečňuje naší vírou, přijetím křtu a eucharistickým sjednocením.

Kristus jako Boží Slovo a Čin je centrem celého světa a vstupuje i do lidského osudu, do života lidského společenství. Celý tento vztah je osobní, to je na úrovni Boha s lidmi, lidí s Bohem a lidí mezi sebou navzájem. Církev tedy není pouhé „něco“, spolek, instituce, nýbrž živé společenství osob v lásce a službě. Kristus mezi lidmi (v církvi) se reprezentuje ve své tajemné skutečnosti jako Bůh a člověk, ve své svátostné struktuře. Kristus v církvi (a tedy i církev sama) je viditelný i neviditelný organismus: hierarchicky ustanovená společnost, ale i duchovní společenství povolanych. viditelná i neviditelná církev, to nejsou dvě různé veličiny oddělené od sebe, nýbrž jediná komplexní skutečnost, která existuje spojením a společným růstem lidských i božských prvků. Kristus, církev i svátosti mají obdobnou boholidskou strukturu. Proto může být pouze jedna Kristova církev, která se uskutečňuje (subsistit, *nikoliv est*) v katolické církvi, která je vedena Petrovým nástupcem a biskupy s ním spojenými. Tedy jediná existenční forma církve Kristovy spočívá v katolické církvi. Pozor na formulaci! Neříká se: je to římská církev, protože římská církev (jako místní církev) je pouze dílem světové církve, i když její biskup je hlavou všech biskupů katolické církve. Papež je označen jako Petrův nástupce a ne jako římský velekněz (jak to bylo v návrhu z r. 1963). Církev jako Boží lid není zcela totožná s katolickou církví, protože elementy církevního posvěcování a Boží pravdy existují i mimo katolickou církev. Tyto „prvky mimo“ jsou odrazem a ozvěnou Ducha církve, který vane, kam a kdy chce. Církev tedy nemůže být uzavřeným společenstvím, nýbrž otevřenou skutečností Boha a všech lidí. Proto je svatá, ale současně potřebuje stálé obnovy. Je svatá i hříšná, božská i lidská: patří Bohu i nám – lidem!

Zdá se nám velmi šťastné, hovořit o církvi jako o procesu uskutečňování Božích záměrů skrze vyvolené a zdá se nám pravdivé chápat lidské i božské neoddělitelně právě v tomto procesu, jak to činí konstituce. A přece nás něco zaráží a řekli bychom, provokuje. Onen scholastický způsob, pracovat podle týchž logických pravidel s pojmem a skutečností. A tak celá dynamika pojetí je zde spíš jen zobrazena, nevane. Základem zájmu teologů je stále existence, část skutečnosti, pojmově pojatelná. Stále ještě není pochopeno, že prvořadou realitu mají vztahy, ať už pasivní, jako působení věci na věc, nebo aktivní, jako jednání rozumné bytosti. Učení není rozvzpomínání se na ideje, ale dotek těchto ideí, židle není kus dřeva, ale je to to, co mi stojí v cestě. Církev není souhrn (někoho takového nebo něčeho jiného), ale je to spoluodpovědnost jednajících. A proto také nikoliv biskup tvoří místní církev, ale jeptiška, když myje nemocného. Proto Krista ve svátosti neuctívám pokleknutím, nebo tím, že jsem zbožně přítomen na mši, třebaže mě někdo říkal, že je to dostatečné a třebaže já se s tím mohu spokojit. Cítím – alespoň když budu upřímný, tak to cítím a to je pro mne směrodatné – že ho neuctívám vůbec, pokud v tu chvíli nemám konkrétní rozhodnutí k pomoci bližnímu.

79. Kostel sv. Jakuba na Starém Městě, Malá Štupartská

25. 5. 67, 7.45 hod., přítomno asi 60 lidí

Kostel je uvnitř skutečně velkolepý, září barokním zlatem a blankytnou modří, neboť je právě po renovaci. Byl tak upraven nejspíš proto, že vzhledem k cizineckému ruchu je třeba mít v Praze alespoň jeden reprezentační kostel a také proto, že se zde konají četné varhanní koncerty. Zdejší varhanní hudba je velká věc a když se v Praze řekne katolický kostel, myslí kdekdo právě na koncerty u Jakuba, jako na („jedinou“) zásluhu a kulturní přínos náboženství. Kostel činí světský dojem také proto, že je tak dlouhý, že vzadu stojící člověk prožívá víc nádheru chrámového prostoru než mši u oltáře.

Dnes je všední den. Mše je zpívaná, pan farář má krátkou promluvu k svátku Božího Těla. Již 700 let slaví církev tento svátek jako dík za velký dar, jenž máme od Boha: Tělo Kristovo. Ustanovení svátosti oltářní připomínáme si sice již na Zelený čtvrtek, ale to je den, zkalený utrpením velikonoc. Kristus byl mnohokrát oslaven od Boha i od lidí a církev má tento jeden radostný den zasvěcený jeho oslavenému tělu. Zúčastnit se v průvodu (zde bude v neděli) a veřejně oslavit tento svátek, to patří k našemu přiznání se ke Kristu. Vyznáváme tak spolu s Petrem: Ty jsi Syn Boha živého, my jdeme za tebou, jsme tvoji učedníci.

Kněz je vyšší postavy, zcela šedých vlasů, má poznámky, do nichž občas nahlíží. Patetickým hlasem bohatě bez mikrofonu zvládne celý prostor.

80. Kostel sv. Jana Nepomuckého na Skalce, ul. Na Slupi

30. 6. 67 přítomno asi 90 lidí

Velmi nás udivilo, že zde dnes sloužil mši kněz z Týnského chrámu, ale to je v důsledku dovolených. Byli jsme rádi, protože to je obdivuhodný, svérázný člověk.¹⁷

Čtení z Písma: I. Kor[intským] 15, 8–10 a Marek 7, 31–37. Kristus otvírá řeč i sluch začíná tichým hlasem, a protože akustika kostela je špatná, již v páté lavici téměř neslyšíme, – i my jsme hluší a němí. S námi je to totiž tak: mluvíme, jak nás učili ve škole. Učili nás z paměti a uhlazeně recitovat básničky a opakovat po panu učiteli, co říkal. A čím líp jsme opakovali, tím víc nás chválili. My už dávno nejsme děti, ale mluvíme pořád tak. Je potřeba, aby i nám Kristus otevřel jazyk. (Konečně začíná hlasitěji), neboť my se i tak dětsky modlíme. Odříkáme modlitby a valně na obsah nemyslíme, a protože při tom cítíme, že jsme tím přeříkáním moc nedosáhli, odříkáme ji pro jistotu ještě jednou. Způsob bohoslužeb je teď poněkud měněn, dělá se jakýsi generální úklid v církvi, v liturgii. Co se za věky nahromadilo jako zbytečnosti, vyklízí se teď pryč a tak i drmolivé opakování modliteb. Dříve se tolik řečí nenamluvalo jako dnes. Když chtěl někdo říci něco důležitého, řekl to hned a jednou a stačilo to. Dnes, když chce třeba říct, že má rád svého psa, řekne: Šíleně miluji svého psa; pěstovat zvíře, to úžasně uklidní, nehledě k užítku... atd. Dnes se všechno musí „šíleně“ zdůraznit a mnoha slovy mluvit o jedné věci, čímž vlastně chceme přinutit posluchače, aby ji vůbec vzal na vědomí. Tyto všechny nešvary přenášíme i do svých modliteb. Bůh je nám přítelem a nám se dostalo té milosti, mluvit s Ním. A tak v prvé řadě prosme o to, aby nám, jako tomu hluchoněmemu, otevřel ústa. A co sluch? Umíme my poslouchat? Vyslechneme někoho v klidu? Nebo alespoň rádiu? Z toho se stalo dnes takové chrastítka pro dospělé. Lidé si ho pustí, jen aby měli zvukovou kulisu. Zaposloucháte se, když je tam nějaká recitace? To všechno nám ani poslech tady v kostele neusnadní. Prosme o to, abychom nebyli hluchoněmí. A abychom mohli říct spolu s apoštolem Pavlem alespoň první půli 10. verše dnešní epištoly. Modleme se i za to, aby se váš pan farář, který je na dovolené, vám ve zdraví navrátil. Když je někdo daleko, myslí na něj lidé většinou ve zlém, drbou ho, vy ale myslíte na něj v dobrém, modlete se za něho.

¹⁷ Jednalo se o známého P. Jiřího Reinsberga; srov. rozhovor Reinsberg – Vyšohlíd 1997.

81. Kostel sv. Jana Nepomuckého na Hradčanech, ul. U kasáren

19. 3. 67 přítomno asi 65 lidí

Zlákala mne možnost slyšet mladého důstojného pána s trochu čertovským obličejem a zvláště ušima, který jako tajemník p[ana] biskupa jej doprovázel na postních mších v pražských kostelích. Je ale Květná neděle, tak se jen čtou pašije a kázání není. Kostel je velmi světlý, pašije čteny s citem a spíš hrány, každou postavu čte jiný člověk. [S] bohoslužbou je čtení pečlivě sladěno, zbožnost zde vane v tom dobrém smyslu, vyvěrajíc z úcty.

26. 3. 67 přítomno asi 60 lidí

Nádherná neděle, dnešní Boží Hod. Obávám se, že bych mohl celý tento den pečlivě popsat, vlnky na Vltavě, holuby, kteří se probouzeli na Malostranském náměstí, kdybych směl vynechat právě tu hodinu v kostele. Není to jen krásou dnešního dne, já mám z kázání vždycky tak nepochopitelně malé povědomí, že se hrozím, jestli je to všeobecný jev, že kazatelé, až se to dozvědí, budou svým kázáním věnovat ještě menší pozornost než dosud u vědomí naprosté zbytečnosti svého snažení. Již den, byť spíš už hodinu, potom musím soustředit všechnu svou pozornost a hledat s námahou správnou nit logického běhu toho, co jsem slyšel a nevysoukám z ní stejně víc než pár potrhanych a zpuchřelých centimetrů. Ale to neplatí jen o tomto kostele, i když jeho čistota stylu (stavěl Dienzenhofer, malby od Reinera) a po dlouhé době nová úprava, silně zaujmou příchozího. Tak co si tedy pamatují: Na počátku kázání několik citátů z evangelia, osvětlujících soud, utrpení a zmrtvýchvstání. Stroze, s trochou snahy o dramatisaci. Člověk je zvyklý ptát se po smyslu věci: Kristus, jako člověk, to je lidem pochopitelné, dává návod k mravnímu správnému životu, k řešení osobních i společenských problémů. I jeho smrt lidé pochopí: byl charakterní, neodvolal a byl, odsouzen. Ale zmrtvýchvstání? Jaký to mělo smysl? To můžeme pochopit jen vírou. Jeho smysl je v tom, že nám ukazuje Krista ne jen jako člověka, ale jako Boha. A tím i jeho životní příklad a jeho zákon není jen zajímavý a krásný, je závazný pro každého, je Boží. Pak následoval kus dogmatiky, proč musel Kristus zemřít (byl zástupnou obětí za smrt, jež má následovat hned po hříchu, za smrt těla a navíc za smrt duše) a ústí myšlenkou: I když každý den je náš život spíš jako křížová cesta, každý den máme prožívat kus radosti ze Vzkříšení. Pak ještě velikonoční pozdrav Otce biskupa a společná modlitba, která se nápadně podobá té, již jsem ráno slyšel u Křížovníků, stejné myšlenky, jen jiná formulace. Kazatel hovoří

jasně a jakoby učil děti. Snad trochu bez zájmu. Způsob myšlení a náběhy, jimiž začíná, to, zdá se mi, je projev člověka velké aktivity. Ale pokora, o kterou se snaží, dělá trochu dojem násilí na vlastní povaze. U katolických kněží se člověk setká s celou škálou projevů, ale nikde jsem tak silně necítil opravdovost hraničit s profesionalitou.

82. Kostel sv. Jana Nepomuckého v Košířích, Nepomucká ul.

16. 4. 67 přítomno asi 230 lidí

Toto je snad nejnovější kostel v Praze, posvěcený roku 1942. Zvenku je pěkný, stylový, vnitřní řešení a výzdoba působí ale rozpaký, jakoby i stavitelé si nevěděli rady. Liturgie je česká, je to skutečně oběť všech shromážděných, myslím, že evangelíci i Čechoslováci [= členové Církve československé (husitské)] by byli překvapeni. Některé modlitby pronášel starý muž z lavice – snad kněz na pensi, protože měl na hlavě malou čepičku. Před obětováním přinesly obětiny dvě ženy z lavic a pod. Zato kázání bylo, jak jsme si už zvykli, krátké a nijaké. Kněz má štíhlou postavu a prošedivělé tmavé vlasy, které činí dojem energie, ale jen dokud nezačne mluvit. Hlas má plačtivý a usínající. V době od vzkříšení do nanebevzetí Krista připomeňme si zprávy evangelia o zjevení Pána Ježíše. Roztříštěnost jejich konkrétních líčení, prostá vši legendárnosti, nepřímou dokazuje jejich autentičnost. Není to mýtus druhé generace, ale líčení svědků, kteří ještě sami ani příliš nechápou. Nekonstruují žádné zjevení nepřátelům, žádnou pomstu či triumf nad nimi a také žádné poučení o záhrobí. Jedině Boží inspirace mohla o těch tajemných věcech psát tak prostě.

Přítomny zde byly celé rodiny, v lavicích s tatínky a maminkami jsem napočítal třicet dětí. Snad přece, když trochu přispěli na stavbu, cítí lidé, že to je i jejich kostel, ale snad je to jen tím, že je krásná neděle a rodiny se šly projít.

83. Kostel sv. Jiljí na Starém Městě, Husova ul.

4. 9. 66 přítomno asi 250 lidí, 9 hod., mši sloužil administrátor B[edřich] Metyš

Do kostela sv. Jiljí jsme začali chodit brzy potom, co jsme se spolu poznali. Chodívali jsme sem každou neděli, kázal tu starý kněz, důstojný pan Šíp. Jeho kázání se nám líbila, aniž jsme si uvědomovali proč. Později jsme si ujasnili, jak je moderní a současně zapálený, jak je sečtělý, jak ví o všem, co se děje nejen v kultuře, politice, vědě, ale že ví i o současné ženské módě a co bylo nejdůležitější, že se vůbec nebál. Bylo na něm vidět, že je oddán jedině Bohu a zároveň

Památková ochrana většiny římskokatolických kostelů zaručila, že v moderním urbanizačním vývoji netrpěly zdaleka tolik, jako chrámy jiných křesťanských církví. Fotografie kostelů z poloviny šedesátých let, kdy ještě tolik netrpěly nedostatkem údržby, byly v mnohém totožné se současným stavem – takovouto nástěnkou s ohláškami však na staroměstském kostele sv. Jiljí dnes již nenajdeme. Foto J. David, asi 1967.

umí poznat obyčejný život lidí a může tak lidem v jejich každodennosti skutečně pomoci. Líbilo se nám, jak tento kněz, snad věčně nastydlý, hlasitě a neokázale smrkal. Byl jedním z mála lidí, kteří sice měli hlavu v oblacích, ale zároveň vědí všechno o pozemském životě a tak chválí Boha s plným vědomím. Lidí chodilo mnoho, kolem tří set. V polovině roku [19]64 odešel do pense.

Místo něj je zde teď mladý energický kněz na ježka ostříhaný se zvláštní mlouvou. Jeho kázání, to je jediná věta. Věta, v níž není čárek a teček, protože klesnout hlasem, to je zbytečné zdržení. Místo pro bytí i jen malou pomlku teprve není, protože je tolik věcí, které tento farář přímo nutně potřebuje říct, že je úplný div, že kázání vůbec skončí. Poslouchá se dobře, člověk cítí komplexnost jeho pohledu a nemá čas myšlenkami někam odběhnout.

Považujeme tedy tento kostel za náš domovský a kněze za našeho přítele. Před ukončením měsíce ledna roku [19]66 jsem ho navštívil, potřeboval jsem

potěšit, Zorka ležela v nemocnici a čekala ji druhá operace. Když jsem potom byl zde v neděli na mši (kázání bylo úvodem do cyklu o smyslu života moderního člověka), uctil pan kazatel vzpomínkou moji trpící přítelkyni. Řekl, že neštěstí nepřichází jen na lidi zlé a na lidi, kteří nenaplnili život, ale i na lidi čisté a dobré a na lidi v plném rozletu sil. Když jsme asi za měsíc už oba dva mohli jít do kostela, šli jsme sem. Bylo krásné slunečné ráno, jako v pohádce; jako epištola četla se 13. kapitola [epištoly] Korintským. Nepamatujeme se jinak na nic, protože jsme se rozplývali v dících. Na to jitro nikdy nezapomeneme. Šli jsme po mši za panem farářem do zákristie, abychom mu poděkovali za jeho modlitby. Ovšem jen jsme se uvedli a představili a potom už jsme se k řeči nedostali. Kněz nás zaplavil svými myšlenkami o Teilhardovi de Chardin, o vykopávkách, o knihách, které nám nabízel ke čtení a tak jsme se po chvíli rozloučili. Potom jsme začali navštěvovat jiné pražské kostely a kázání sem jsme si přišli poslechnout až zas 4. 9. [19]66. Kněz živě a vitálně a trochu protahovaně četl z Písma: Nepečujte o to, co byste jedli a čím se odívali... ale kázání bylo z nějakého cyklu, a byla to chvála lidské činnosti, práce, povolání, zaměstnání. Pěkné bylo, když ukazoval, že snídaně, kterou připravuje matka, je stejně významná jako činnost vědce či architekta a pěkné bylo i zanícení, s nímž prohlásil za svaté i některé herečky a chválil jako Bohu milého každého, kdo pracuje poctivě. V kázání bylo mnoho sporného, ale nebylo možno necítit spontánnost podání a množství myšlenek.

84. *Kostel sv. Jindřicha na Novém Městě, Jindřišská ul.*

24. 7. 66 přítomno asi 45 lidí

Kostel je ponurý, ale s pěknou a udržovanou květinovou výzdobou na oltáři. Červené kosatce u zlatých ozdob. Jsou tu dobré varhany ba i varhaník. Mimo Němců byli přítomni i tři černoši a nějací domorodci. Text čtení byl o správci, který měl vydat počet a kázání také začalo rozvedením tohoto textu, oživeným silným hlasem a způsobem podání. Pak mluvil kazatel o zpytování svědomí a vyvinul celý systém o počtu stupňů, jak sám sebe zlepšit. Citoval při tom celou spoustu autorů. A podal tak úplný návrh, či předpis, jak zpytovat svědomí a jak se zbavit zlých návyků. První, co člověk má udělat je, že zjistí, že vůbec je zlostný. Druhý stupeň je, když dá zlosti průchod a vzápětí si uvědomí, že to neměl dělat. Třetí stupeň, když se člověk ovládne už v průběhu zlosti a čtvrtý, když zlost pocítíme, ale nenecháme ji vůbec vybuchnout atd.

85. Kostel sv. Jiří v Hloubětíně, Hloubětínská ul.

11. 6. 67 přítomno asi 65 lidí

Zpozčila jsem se asi jen o dvě minuty, proto mne udivilo, že už z dálky slyším zpěv. Začali tedy přesně. Kazatel, mladý kněz, kolem 30 let, po přečtení textu na tuto neděli (Luk[ášovo evangelium] 5, 1–11), hovořil asi takto: Dnes si něco řekneme o mši svaté. Za těch pár neděl, co jsem tady, jsem si všiml, že chodíte pozdě na mši svatou, trusíte se po celé bohoslužby a nejvíc vás je na konci. Jak je tohle možné? Kdyby vás náhodou pozval ředitel podniku, kde pracujete na devátou hodinu do své kanceláře, vím, že byste již nejméně 10 minut přešlapovali netrpělivě přede dveřmi. Sem do kostela vás pozval Bůh jako Pán pánů i jako Pán vašich šéfů a ředitel, jako bytost nejvyšší, a vy – přijdete pozdě! (Jenže ti, kteří toto měli slyšet, přišli až za chvíli.) Další věc, kterou bych vám chtěl říct, se týká žen. Je dobře, že chodíte přirozeně oblékány, ale prosím vás, berte si přes své letní šaty svetry, nebo něco podobného. Myslete na muže, před které si pak stoupnete, jak se mají soustředit, když před sebou vidí mladou, nepříliš zakrytou ženu? (Zde nastalo mírné oživení mezi věřícími a dívání se po sousedech, co tomu kdo říká. Já se k tomu vyrušení přidávám a tiše se ptám, není-li toto takový nevyslovený souhlas s „jediným možným“ pohledem na ženu?) Tak to byly věci vnější, ale nyní přijdou vnitřní věci, které jsou důležitější. Projdeme si mši. Úklona při začátku, moje úklona, znamená, že jsem přišel pokorný před tvář Boží, stejně tak úklona ministrantů znamená, že i oni jsou pokorní a vy, kteří se na nás díváte, se máte s námi ztotožnit. Kdo vejde do chrámu, musí být smířen se svými bližními, nesmí mít v srdci nenávisť. Ta úklona znamená, že jsme si zde všichni rovni u vědomí svých hříchů. Potom, když čtu epištolu a evangelium, myslíte v pokoře na sebe, co vám to osobně říká. Ne jak je běžné „– tak teď to Konopásková slyší na vlastní uši, heč–.“ Mnozí sem chodíte dlouho, třeba i dvacet let a víc, já vím, že už ledacos znáte nazpaměť a asi si říkáte: tohle už jsem slyšel nejmíň stokrát, a zeslabíte svou pozornost. Ale já vám říkám: Pokaždé musí být pro vás evangelium novinkou, ne svým obsahem, ale konfrontací textu s vašimi skutky. Nebo myslíte, že všechno je v pořádku? Pak přijde kázání, to je to, co dělám teď, ale nejdůležitější část mše je obětování a přijímání, ale především proměňování. Tento vrchol mše vyžaduje celou naši osobnost, naši ochotu a upřímnost. My máme sami sebe přinést v oběť, protože nic jiného nemáme. Na naší ochotě záleží, jak velká bude naše oběť. Naším cílem je dát se Bohu cele a umět říct: buď vůle Tvá, i při pomýšlení na nemoce a všelijaké nesnáze. Tato nejvyšší část mše by měla ústit potom v radost ze setkání s Kristem, která je

trvalá. Sotva vyjdete z kostela, začnete myslet na všední věci, na věci všeobecné a Kristus se vám ztrácí a ztrácí a přijdete domů a nevíte ze svého setkání s ním vůbec nic. Zatím co byste měli mít radost, aby na vás každý viděl, že jste prožili něco neobvyklého. Vaše radost má být svědectvím pro vaše nevěřící manžely nebo manželky. Až se vás někdo zeptá, proč máte stále radost, tak jim můžete říct o původu svého štěstí, o setkání s Ježíšem. Je to tak jednoduché, musíte však být ochotni a upřímní.

Kněz mluvil rychle, s úsměvem, vysokým hlasem. Je vidět, že zde není dlouho, a že lidé jsou jím překvapeni. Je to kněz, podle mého soudu, velice dobrý, protože dovede strhnout, ne snad řečí, ale svým upřímným projevem. Když se ukloní, tak se skutečně ukloní, ne náhodou, nebo ze zvyku, nebo proti svému přesvědčení, ale vědomě. Když se modlí, tak opravdu cítíme, že mluví s Bohem. A lidé to vědí a tak tam nebyl nikdo, kdo by neklečel, když se klečat má. Tento kněz prostě strhne svou opravdovostí a já si myslím, že o nic jiného nejde, než právě o to, mít tak velkou víru, která se pak projeví i v hlase, i v pohybech a slova přijdou už samy. Lidé, kteří ho slyší pod kazatelnou (tento kněz mluvil od oltáře), mu potom věří a on je může lehce vést a může i leccos požadovat.

86. Kostel sv. Josefa na Malé Straně, Josefská ul.

22. 1. 67 přítomno asi 80 lidí

Je neděle Devítník,¹⁸ fialová mešní barva oznamuje začátek postu. Přes to je kázání radostné. Není zde starý pán, kterého pamatujeme, mši slouží mladý, nebo dost mladý kněz s hlubokým hlasem. Z evangelia se čte podobenství o stejné mzdě dělníků, najatých ráno, v poledne a večer (Mat[ouš] 20, 1–6). Je to jistě text, který dává mnoho podnětů k promluvě, kněz si vybírá ten nejpřirozenější: „Zdaliž mi nepřísluší v mém učiniti, co chci? Či oko tvé je nešlechtné, že já dobrý jsem?“ Jen člověk malé víry může Bohu vyčítat. Zde se objevuje rozdíl, mezi věřícím a nevěřícím: křesťan se dívá k Bohu s důvěrou, protože to, co nám On dává, to není jen spravedlivá mzda, to je láska, to je milost. Láska je víc než spravedlnost. Je jak vítr, kam chce, věje. Bůh, Boží Duch, to je láska. Spravedlnost je přesně dojednaná odměna, láska to je dar. Jestliže jsou chvíle, v nichž ztrácíme se zřetele jeho milost, jsou chvíle, kdy nám sesílá utrpení. To

¹⁸ Předpostní neděle, začínající třítýdenní předpostní období (*empus Septuagesimae*). Slavení předpostního období zrušila reforma druhého vatikánského koncilu, uplatňovaná od roku 1969.

je buď trest – a to nás chce přivést zpátky, nebo je to zkouška, a zkouška to je pro nás vyznamenání. Zkouší se jen to nejlepší. A Bůh má právo nás zkoušet. Má právo, co chce s námi dělat, koupil si nás svou krví. To všechno křesťan ví a raduje se i v nepříjemných chvílích. To nejhorší co by mohl udělat, nejtěžší hřích, je rouhat se Bohu. Neuznat jeho lásku, s níž dělá to, co dělá.

87. *Kostel sv. Josefa na Novém Městě, nám. Republiky*

5. 2. 67 přítomno asi 210 lidí

Potemnělý, uvnitř zašlý kostel, kam spěchá vždy dost lidí, u vchodu ne jen dnes na předjarním sluníčku, ale i v zimní nepohodě stojí slepá paní a prodává Katolické noviny. Kněz se zastřeným, trochu mečivým hlasem je týž, jako u sv. Kříže. Krátké kázání opřel o evangelium (Luk[áš] 18, 35–43). Postní doba, která přichází, je pro nás příležitostí ne jen pro pokání, ale pro konkrétní předsevzetí. Nestačí jen nehřešit, je třeba se zlepšovat a usilovat o dokonalost. To jistě závisí na Kristu, je to jen jeho zásluha, tak jako slepého uzdravil; ale slepec před tím volal k němu, věřil v něj. Ne že by Kristus to nemohl udělat bez něj, ale my se máme ke Kristu obracet s plnou vírou a důvěrou.

18. 3. 67 postní mše Otce biskupa

V šest večer zde byla poslední mše biskupa [Františka] Tomáška, kostel byl nabitý, pět, ale spíš šest set lidí, možná víc. Průběh byl podobný jako minulou neděli či vlastně čtvrtek u sv. Václava v Nuslích. Kázání mělo podobný charakter, biskup stál na kazatelně až v temnu pod stropem a hřímal odtamtud, bylo vidět jen siluetu jeho rozpřažených rukou proti oknu. Je svátek sv. Josefa, dnes teď přichází na řadu další z osob kolem Krista (na které je asi celý cyklus zaměřen) – pěstoun Josef. Poslušný, pracovitý, nesoucí všední útrapy dne; i v tom je vzorem pro nás. Kazatel pak postupně přechází na myšlenky z minula: člověk, my všichni jsme před Bohem nepatrní, nemůžeme se protivit Jeho zákonu. Jestliže nás učinil svými adoptivními dětmi, nejsme zdaleka jemu rovni. To co svět hledá, to je hlubší základ života, to nám ukázal Kristus. Zde je cesta ne jen pro jednotlivce, ale i pro společnost a tudy vede jediná cesta k míru ve spravedlnosti a lásce.

Venku stála černá volha s vlajkou.

88. Kaple sv. Karla Boromejského v Karlíně, Vítkova ul.

6. 8. 67 přítomno asi 45 lidí

Takto nějak by si mohl člověk představit svatého Jana: velký, starý, s dlouhými vlasy a zcela bílým plnovousem a promluvu začíná oslovením: Miláčkové! Pak začne hledat v papírech a kázání čte. To zas spíš připomíná mikuláše, jenž čte z notýsku, co které dítě provedlo, aby ho mohl vševědoucně kárat. Ale ne: kázání ne ucelené, pěkné, pronesené vyrovnaným hlasem beze spěchu. Hovoří se v něm o záplavě radosti, kterou jistě mnohý prožil. Takovou uchvacující radost jakou měl Jákob, když se shledal se svým synem Josefem a když řekl: Teď již mohu spokojeně zemřít. Jakou prožil Mojžíš na hoře Sinaj nebo kněz Samuel, když držel na rukou narozeného Ježíška. Takovou radost prožije duše z blízkosti Boží. Víra je ten zvláštní dar a víra je cennější, čím je prostší. Víra se nedá naučit, někteří teologové víru neměli. Co je k ní třeba? Spravedlivý poctivý život a trochu pokory. Právě tu opravdovou pokoru mnozí učení neměli. Je to dar; nemůže slepý chápat krásu barev a hluchý krásu básně. Je potřeba vyjít z nízkosti slzavého údolí a starostí ulice na vysoké hory, plné čistého vzduchu a rozhledu. Víra přichází a zaplavuje radostí srdce – a otvírá člověku cestu k činění dobrých skutků.

Kaple je jednoduchá klenutá místnost v bývalém ústavu sester, uvnitř pěkně zdobená. Harmonium je vlevo vpředu mezi lavicemi.

89. Kostel sv. Klementa¹⁹ v Holešovicích [, Skalecká ulice]

22. 10. 67, 9.30 hod. přítomno asi 100 lidí

Nejmladší ze čtveřice kněží u sv. Antonína odskočí si ze zповědnice tohoto velkokostela na živé křižovatce do malého kostelíčka v tichém parčíku. Čeká ho tam jeho posluchačstvo, lidé, toužící po intimní a láskyplné chvíli, kterou v rušném chrámu nemohou prožít. Důstojný pán má měkký hlas a otevřený projev, je jako beránek, trochu civilní a trochu bez pathosu. Při kázání zpočátku trochu vážne a dívá se na poznámky, ale lidé ho poslouchají tiše a s napětím a on za chvíli už nekáže, ale mluví k nim. – Stojí za to, připomenout si tuto neděli jednu trochu ztracenou prosbu z menší liturgie: při obětování se kněz modlí: ať tato oběť slouží ke spáse celého světa. Dnes je misijní neděle, připomeňme si tedy, za co se opravdu máme takto modlit. Vzpomeňme na tuto Popelku mezi modlitbami i mezi našimi křesťanskými povinnostmi. Kristus řekl: jděte do celého světa...

¹⁹ Zaslavení je dnes přednostně uváděno sv. Klimenta.

On dokázal zmrtvýchvstáním svou božskost, jeho učení a jeho přikázání jsou pro nás závazné. On založil církev jako pokračovatelku svého díla a jedním z úkolů, kterými ji pověřil, je úkol misijní. Když se církev stará o staré památky nebo pěstuje chrámovou hudbu, to je nepodstatný úkol, ale misie, to je bytostná součást činnosti církve. Když jsem minulý týden zastupoval faráře od Týna, který byl nemocen, přišel ke mně jeden černoch pokřtít své dítě. Nemám nejlepší zkušenosti s těmito hosty a není to asi typický příklad, co vám vylíčím, ale je to zajímavé. Tento černoušek tady vystudoval medicínu, byl tady biřmován, oženil se tady s nějakou dívkou z Moravy a teď žije v Norsku. Člověk by předpokládal, že to děvče ho obrátilo ke křesťanství, ale naopak! Ona byla bez víry, to on ji měl k tomu, aby chodila do kostela, aby dala dítě pokřtít, aby si alespoň přečetla katechismus. A teď mi řekněte, kde je misijní území? V Africe? Ne, na tradiční katolické Moravě. Jistě i tam, ale i tady. V okolí každého z vás. Každý jste misionářem u některého člověka, není to věc řádových bratří a sestřiček tam v Africe. Musíte pracovat vytrvale a takticky, musíte přesvědčovat hlavně křesťanskou láskou. Musíme se zbavit povýšenosti, s níž náš tradiční křesťan sedí u televize, dívá se na vraždění v Africe, hryzá čokoládu a říká: chudáci černouškové!

Po mši četl kněz modlitbu, kterou pan biskup zasvěcoval diecézi Panně Marii. Všichni klečeli a pak zpívali mariánskou píseň. Kněz přidal pár slov o smyslu tohoto zasvěcení. Na samý konec četl oznámení a také upozorňoval na „výborný film Becket²⁰ o tom anglickém světci, je zde poslední týdný, měli byste ho vidět“. Podivil jsem se, právě tento týden jsme se ptali jednoho evangelického faráře, proč nemůže z kazatelny upozornit třeba na dobrý film, proč je to u nich nemyslitelné. Dlužno připomenout, že film je sice výborný, ale Becket je velmi nevýrazná a velmi nesvatá postava, zato O'Toole, hrající Jindřicha II. je nádherně ďábelský. Ale tím spíš, že je tam světec podaný realisticky, je dobrý film vidět.

90. Svatyně Krista Krále ve Vysočanech, Fučíkova²¹ ul.

9. 4. 67 přítomno asi 110 lidí, mši sloužil administrátor P. Bejček

Honosnější název než Svatyně Krista Krále se v Praze už nenajde. Zvenku jde o obyčejný dům s více méně nezřetelným nápisem. Zato vlastní místnost uvnitř je prostě modrobílá báseň. Velká, prostorná, moderně upravená, vymalovaná,

²⁰ Becket (1964), režie Peter Glenville.

²¹ Dnes Kolbenova ulice.

vše s vkusem. Nikdo by nevěřil, jak je vnitřek krásný, kdyby se šel podívat do dvora zezadu na tuto bohoslužebnou místnost. Ale k vlastní bohoslužbě. Má začínat v 10 hod. To se zvenku vrátil kněz a vlétl do zповědnice. Bleskem byl hotov asi se čtyřmi lidmi, kteří mu svěřili svoje hřichy. Potom co nejrychleji přešel celý kostel a vešel do zákristie, odkud se vrátil pomalý, důstojný, beze spěchu, s vládnými pohyby a začal sloužit mši. Také kázání na nás nepůsobilo pěkně. Šlo v něm o to – a jen o to – sdělit přítomnému shromáždění, že je velká potřeba kněží, a že přítomní rodiče mají vést své syny k tomuto povolání. Námět pro kázání je příkazem (nebo snad doporučením), jak bylo předřčeno, z vyšších míst. Ovšem hovořit o něm tak středověce snad nemohlo být doporučeno. Kněz se snažil nasládlým trochu vtíravým hlasem obměňovat tuto myšlenku o naléhavé potřebě kněží ze všech sil, ovšem přesvědčovat přítomné babičky a dědečky by bylo marné i jiným tónem. I jejich děti už jsou dávno zaměstnané a jejich vnuci si zvolí povolání sami, rozhodně alespoň toto povolání by si zvolili jen sami. Zvolí si je podle vzoru někoho, kdo jim bude ideálem a ne proto, že národ potřebuje, aby určitý počet jeho synů pozdvihoval ruce k nebesům. Tento kněz zdál se svým způsobem spíš ideálem v přetvářce.

91. Kostel sv. Kříže na Novém Městě, ul. Na Příkopech

21. 5. 67, 19 hod., přítomno asi 190 lidí

Zde je mše již o půl šesté ráno, stydím se, ale asi se tak brzy sem nikdy nedostanu. Kostel má společného duchovního se sv. Josefem na nám. Republiky a oba kostely mají i jiné společné znaky: Zvenku nenápadnost mezi velkými domy, s nimiž stojí na živé ulici a také to, že stále otevřenými dveřmi do nich stále přicházejí lidé na krátkou modlitbu. I zde je večerní mše dost průchozí.

Epištolu čte asi patnáctiletý ministrant, nebojácně a důstojně, a stejně mladě pronáší důstojný pán charakteristickým hlasem své kázání. Je svátek Nejsvětější Trojice, tedy o Trojici. Kázání je improvizované, ale jasné a překvapivě pěkné; počítám, že kněz jej pronáší dnes nejméně počtvrté. – Církev nám nepředkládá v učení o Trojici nepochopitelný rébus, tlumočí nám jen, co nám Bůh dal ze své plnosti o sobě poznat. Otec – dárce života, Syn – jeho dokonalý obraz, jenž má s ním plné společenství, a vanutí lásky mezi nimi – Duch, to jsou tak nějak naše představy. Kristus nám o Otci a Duchu hovořil tak, že mluvil o jejich díle. Nedokonalost lidského chápání a konkrétně pak nejstarší církevní otcové, kteří mysleli v pojmech řecké filosofie, představují nám Boha jako osoby. Zatím je to spíš nekonečný, nepostižitelný oceán, jenž se v nás

projevuje příbojem lásky. Když myslíme na Boha, máme vidět právě to jeho působení. Máme vidět, že on se obrací k nám, že si nás zamiloval, a že očekává naši odezvu. Že od nás nechce, abychom pečlivě plnili jeho příkazy, nedotčeni a nezaujati jeho láskou. Naopak, záleží na tom, jak pochopíme, že on má k nám vztah a jak se mu otevřeme.

92. Kostel sv. Ludmily na Vinohradech, nám. Míru

29. 5. 66 přítomno asi 200 lidí, 9 hod.

Svatodušní svátky – a zde je „jen“ zpívaná mše.²² Začíná úděsně prozaicky, zkouškou hlasitosti mikrofonu: jedna, dvě, tři. Tento kostel potřebuje vnější, ale i vnitřní opravu; barva opadáva. A také vnitřní obnovu. Zpívaná mše má být snad důstojnější oslavou Boží než obyčejná, zvlášť zde se nezdála ani důstojná, ani nutná, ani pěkná, ba místy, hlavně při epištoly a evangeliu, působí liturgický zpěv do mikrofonu směšně. Chci věřit, že to je hlavně vinou osoby, to je hlasem, nebo výškou zpěvu. Ale asi též formalismem, jenž vládne. Kázání nebylo.

14. 5. 67, 11 hod., přítomno přes 200 lidí

Zkrátka velkokostel. Mše jsou zde jako na běžícím pásu. Slavná je od půl desáté, sloužili ji tři kněží, končí právě v 11, a to už začíná nová mše. Lidé chodí stále dovnitř a ven a nikde jinde mě to nepřipadá tak málo náboženské jít do kostela, jako zde. Stavit se tady u Ludmily, to je kus normálního života, další z povinnosti (nebo výsad) vinohradského života spíš než vytržení z něj. Ludmila je jednou z těchto továren na zbožnost.

V krátkém kázání hovořil kněz o darech Ducha svatého, o něž máme prosit. Je to především pravé štěstí a útěcha ve všech chvílích, jež věřícím dává Duch svatý; také útěcha v posledních věcech, kterou člověk přijímá skrze svátost posledního pomazání a pod. Hlas přenášený amplionem je silný a důrazný, kněz, který hovořil, je starší, s krátkými šedivými vlasy a s brýlemi.

²² *Missa cantata* – jednodušší forma mešní liturgie bez účasti jáhna, zrušená liturgickou reformou druhého vatikánského koncilu.

93. Kostel sv. Markéty na Břevnově

16. 7. 67, 9 hod., přítomno asi 120 lidí

Památný kostel. Srdce Čecha, zvláště katolíka, se jistě neopomine dmouti v těchto místech. Pod kněžištěm právě archeologové odkrývají první stavby zdejšího kláštera, oltář je provisorně před velkou plentou, ale i tak je prostor obrovský.

Čtyři mše za neděli zde má důstojný pán, někdy i 20 ministrantů a je prý k neudolání. Jistě byste to do něj neřekli, je poměrně mladý, menší, černými vlasy pokryta malá hlava a s těkavými očima za brýlemi. Žádná velká osobnost, zato obětavá služba katolické víře. Důstojně tu reprezentuje dlouhou mnišskou tradici.

Za hodinu měla začít poutní slavnost, ale v 9 hodin pravidelná mše (hlavně pro děti) nebyla vynechána. Asistoval při ní jako host nějaký kněz z Ostrahomí, byli přítomni nějací hosté prý z Iraku [= Iráku]. Kázání je krátké, kněz hovořil o sv. Markétě a o úctě k ní u nás. Mučednice ze třetího století, dívka ze vznešeného rodu, vychovaná křesťanskou otrokyní. V ponížení i na mučení nezapřela. Roku 1260, když v předvečer svátku sv. Markéty Otakar II. porazil Uhry na Moravském poli, dostal od papeže Alexandra IV. některé ostatky této mučednice a když za velikého sucha roku 1262 byly nesený od sv. Víta sem do Břevnova, spustil se hojný déšť a od té doby lid uctíval sv. Markétu a chodil jí předkládat své časné prosby. My dnes prosíme ji hlavně o duchovní dary a o takovou vytrvalost v protivenstvích, jakou projevila ona.

Připomínám, že v 10 hodin, kdy začínala poutní slavnost, spustil se obrovský liják a tak nás napadlo, že někdo prosil přece jen asi ne jen o ty duchovní dary. – Klášter je dnes zpustlý, kus zdi se už provalil, sady jsou jako všude v Praze. Při tom je stále velký dojem vstoupit sem a tak mne napadá, že až jednou bude někdo obnovovat první klášter, bude to zde...²³

Rádi bychom se zmínili o tom, že do tohoto kostela neděli co neděli poctivě dochází náš přítel ze zaměstnání, ing. K. Kubza. Je daleko široko jediným příslušníkem katolické církve, o kterém víme, že přes svou velikou inteligenci, nebo právě pro ni, je opravdu hluboce věřící, že zná výborně Bibli a že na každý den svádí se svou přirozeností boj o dokonalost.

²³ Klášter byl samozřejmě obnoven po roce 1989, postupně probíhají opravy a revitalizace celého areálu; k jeho dějinám Royt – Koupil 2002.

94. Kostel sv. Matěje v Horní Šárce [v Dejvicích, ulice U Matěje]

4. 6. 67, 10 hod., přítomno téměř 100 lidí

Je k nevíře, že takový pěkný kostel, umístěný na vyjimečně hezkém místě – s pohledem na Šárecké údolí – může existovat v Praze. Kostel, k němuž vede hrbolatá cesta, která se sem otočila od dejvických vilek. Cesta s rozbořenou kamenitou zídou, kde u vchodu do hřbitova stojí starší člověk a jen něm ukazuje prstem na své květiny v lahvích od okurek a kompotů, které by rád prodal. Hřbitov obepíná kostel jako nedovřená ruka. Útulný kostelík je uvnitř maličký, světlý, a plný lidí nejrůznějšího stáří. Zůstáváme stát téměř u vchodu, před námi stojí dědeček a babička s vnoučkem, který je neposedný a živý a veškeré pokusy utišit jej končí tím, že mu dovolují, aby si hrál se zámekem pokladničky nad klekátkem. Rachotí tedy s novou hračkou a my obdivujeme jeho prarodiče, proč i za cenu tak vzbuzené pozornosti chtějí vyslechnout alespoň kázání. Kněz je starší pán s venkovskou tváří a má ještě staršího ministranta. Kázání je na Luk[ášovo evangelium] 15, 4–9. Na tomto knězi si znovu (i když ne často) ověřujeme, jak je lhostejné, čte-li kazatel svou promluvu z papíru, nebo mluví-li spatra. Důstojný pán velmi často nahlížel do svých poznámek. Mluvil vřele, s prožitkem a dávno před tím, než něco řekl, všechno promyslel: kdyby se nás někdo zeptal, kterou vlastnost máme na Ježíši osobně nejraději, jistě by nikdo neváhal a řekl by, že jeho lásku. Lásku Ježíšovu a především jeho milosrdenství. Pro nás hříšníky jsou tyto jeho vlastnosti až příliš důležité. Na nich závisíme. A až příliš zapomínáme na Ježíše přísného, na toho, který dovedl vyhnat překupníky z chrámu, na toho, jenž nás bude soudit. Kdybychom tak uměli skloubit své obavy ze soudce a svou závislost na lásce Ježíše! Kdybychom se tak uměli chovat jako děti a bez nenávisti, bez problémů dovedli vzhlížet ke svému Otci, který nás má rád! Zůstat dětmi až do konce života a zůstat v péči Otce, to je předpoklad a při něm se nemusíme ničeho bát. – Při opětovém přečtení tohoto výkladu, tohoto výtažku kázání by mnohý jistě řekl, co je na něm vlastně zvláštního. Je to to, co se pozná zpravidla už na první pohled a co nejde písemně předat: upřímnost, soulad mezi tím, co je čteno a mezi tím, čím se žije. Rozzářené oči, upřímný výklad. My oba přítomní na té mši jsme viděli, že tento kněz je dítětem Božím i přes své stáří, že neví, co je to strach ze stárnutí nebo ze smrti, a že chce tyto své pocity a především svou víru, předat přítomným posluchačům. Vyznáváme, že při nás se mu předání podařilo. My dva se cítíme být Božími dětmi a dalšího života se nebojíme, ať přinese cokoli.

95. Kostel Matky Boží před Týnem, Staré Město

11. 6. 67, 11.30 hod., přítomno asi 180 lidí

Slavný Týnský chrám zní zas britkým slovem – dobré znamení! Sice až téměř v hodině dvanácté, začátek mše je opravdu opožděn až na tři čtvrtě, zato obřad má pak rychlý spád. Introit, Kyrie a Gloria, to jsou skutečná volání, úsečná a z plných plic. Epištolu čte mladý ministrant, ale i pro něj je to obřad. Tak soustředěně recitovat je možno jen zde a pak při přijímacích zkouškách na AMU [= Akademie múzických umění]. A kázání: člověk se ani nestačí začít těšit a šlachovitý kněz s energickým nosem a bohatými, prosedlými vlnitými vlasy (jenž ráno slouží u sv. Havla a kterého jsme slyšeli také u [sv.] Jana na Skalce) je už na kazatelně: „Nedáte si říct,“ začíná. Za pět století se opravdu nic nezměnilo, stejně dnes by mohl říct Karel IV. k Buškovi z Velhartic: ... „a kdyby je snad přišli učit všichni svatí, snad vyženou je Češi paličatí. Buď svatý rád, že nejsi bit!“ Já vím, včera byl nějaký fotbal, podle vlajek, se kterými chodili kluci po ulicích, hrála Sparta, ale tak moc jste se všichni vykřičet nemuseli, abyste tady dnes takhle kníkali tu naši píseň. Když fotbal, tak jako trenink na neděli. Tu píseň tady už tak kníkáme rok a pořád si nedáte říct (Nebyla to valná píseň, pravda. To je hlavní důvod, neboť lidí je tu dost a usmívají se, jistě to nejsou jen přítomní ale účastníci, pravidelní účastníci bohoslužeb.) Tak od příště! Sami si stěžujete, že mě není slyšet, ale nedivte se, ochraptím vždycky tím zpěvem, když se snažím, aby tady alespoň někdo zpíval. – V epištole jsme slyšeli významná slova (Řím[anům] 8, 18–23). Za prvé: „marnosti zajisté poddáni jsou všichni tvorové,“ to nás zaráží. Pamatujeme se všichni na smutek nad něnou tvář, kterou buď sami z dětství známe, nebo vidíme na dětech, když umře ptáček, když na ulici přejedou psa. Děti jsou obdivuhodně citlivé, ale jen v něčem. V něčem dovedou být kruté. Divíme se, proč je tomu tak, proč dítě trpí – a ono opravdu cítí, jinak by nemělo význam bít psa. Ale ještě víc trpí člověk, „sami sobě lkáme, očekávající vykoupení těla svého“. Člověk tady, to je tělo a duše a tělo stejně jako tvorstvo, jako hmota; nebylo vykoupeno od strádání. To duše: „máme prvotiny ducha“. A jejím prostřednictvím je vykoupen jednak celý člověk, jednak všechno tvorstvo. To je ta třetí myšlenka epištoly: „všechno stvoření očekává zjevení synů Božích“. To je jen tak pár myšlenek, neboť ta epištola je krásná a hluboká, jedna z nejzávažnějších vůbec. A teď ještě nějakou poznámku k obnově liturgie. Budeme teď zavádět ještě nějaké změny a tak abyste se nedívali jen jako na formalismus. Obnova je nutná vždy a všude. A tady nejde o vnějšek: jestli se kněz ukloní nejdřív, a nebo až pak, jestli políbí oltář jednou nebo dvakrát.

A nejde taky o to, něco odstranit. Tím, že se odstraní vedlejší věci, jež odváděly pozornost, tím se zdůrazní to hlavní. Jde tedy o upřímnost. Ovšem ne takovou upřímnost, která by nám byla záminkou, abychom nedělali to, na co nemáme zrovna chuť. Kdybyste přišli domů a řekli manželce: já ti dneska nepomůžu s prádlem, to by ode mne nebylo upřímné, já mám pěknou detektivku, nebo já dnes nepůjdu do kostela, mě se upřímně řečeno nechce – tak to ne! Církev nás nevede jen k upřímnosti, ale k opravdovosti, v níž je i přemáhání sebe. – Konec. Kněz odchází z kazatelny v nejlepším. Tváře jsou ještě rozesmáté, náhodní návštěvníci se pomalu rozhlížejí, neboť při kázání Češi, Němci, Rusové, nikdo se neodvážil pohnout.

96. Kostel Matky Boží²⁴ pod řetězem na Malé Straně, Lázeňská ul.

29. 1. 67 přítomno asi 50 lidí

Epištola: II. Kor[intským] 11, 21–12,10; evangelium Mat[oušovo] 13, 3–23. Vysoký nahrblý kněz, který se přidržuje oltáře, čte zprvu tiše, stísněný hlas je do poloviny kostela sotva slyšet. Epištola je ale dlouhá, hlas se během ní zpevňuje a sílí a kázání je už proneseno s plným soustředěním. Vrací se k epištole: Tak jako Pavel má milosti od Boha, máme je i my; nestačí ale jen na ně spoléhat, musíme spolupůsobit s nimi. Hlavně je obnovovat tím, že na sebe necháme působit slovo Boží. To je největší dar pro nás. Mnozí lidé se diví, proč Kristus nic nenapsal a jen učil slovem. Také apoštolové hlavně kázali. Vždyť byli poslání: Učte všechny národy, kázíce jim... Kázání je osobní projev, který nic nemůže nahradit. Také matka, když učí dítě, vypráví mu, učí slovem. Ve mši je teď kázání uprostřed, ne jako přívěsek až po skončení. Je na něj kladen důraz. Každý potřebuje slyšet evangelium a promluvu, protože to je skutečné slovo Boží a každý potřebuje obnovovat milost. Co dodat k dnešnímu evangeliu? Podobenství vyložil sám Kristus a my víme, že od nás žádá, abychom byli stále ve střehu, byli dobrou půdou pro jeho slovo. Jestliže někdo slyší a neuvěří, není chyba ve slovu ale v půdě, v tom, kdo poslouchá.

Po kázání a po „Věřím v Boha“ je modlitba a jako častokrát, je pěkná, a jednou zvlášť podmanivou formulací: „... abys ty, jež se z nedostatku naší lásky odloučili od církve, k sobě zpátky přivedl... prosíme Tě, vyslyš nás!“

²⁴ V kostelních zasvěceních – tomtu i dalších – je dnes upřednostňováno jméno Panna Maria.

97. Kostel Matky Boží Sněžné na Novém Městě, Jungmannovo nám.

27. 8. 67, 9 hod., přítomno asi 140 lidí

Kázání je rozvedením příběhu z evangelia (Luk[áš] 7, 11–16) o vzkříšení mládence z Naim. V příběhu jsou tři postavy k našemu zamyšlení, říká důstojný pán, když text dvakrát svými slovy zopakoval. Mládenec nám připomíná smrt, jež čeká na každého, jak je to hezky napsáno na bráně kteréhosi hřbitova: Dnes mne, zítra tebe. Matka nám připomíná beznaděj člověka, neznajícího Krista, tváří v tvář smrti. Proto matky, vychovávejte zbožně své děti, ať když sami odcházíte, nebo když vám ono odejde, ať si nezoufáte a můžete věřit ve shledání s ním. A Kristus nám připomíná svou moc, kterou projeví nad námi, pokud se k Němu budeme obracet. Vzkřísí nás jako mládence z Naim.

Důstojný pán silnější postavy a pomalejších pohybů kázání četl a to spisovně a jaksi opatrně. Jeho obličej činí dojem člověka uzavřeného za svými brýlemi do duchovních věcí a také hlas je mdlý a přichází jaksi zdaleka. Je unavený a opatrný. Epištolu četl ministrant a modlitbu před evangeliem jeden muž z lavice. Mše není v hlavním kostele (který je ostatně jenom kněžištěm rozestavěného kdysi chrámu), ale v jižní kapli. Tedy tam, kde jsou hned u vchodu dvě klekátká s modlitbou k svatému Judovi-Tadeáši, a jeho sochami a s temným jícnem pokladniček pod nimi. Tolik ústupků modloslužbě církev nikdy neměla dělat. Na nádvoří se zde téměř stále krčí žebrák. Zbožné ženy prožívají rozpor, mají-li svou ušetřenou korunku dát Judovi-Tadeáši nebo žebrákovi. Myslím, že je to jedno. Ony jsou svaté už i tak.

98. Kostel sv. Michaela archanděla v Podolí, ul. Pod Vyšehradem

26. 2. 67, 8.30 hod., přítomno asi 300 lidí, mši sloužil administrátor Josef Hermach

Pro tuto neděli jsme se původně domluvili na návštěvě československého sboru v Podolské ulici. Během doby, než jsem se dočkala svého partnera, jsem viděla mířit takové davy do tohoto kostelíka, že jsme upustili od svého záměru a změnili program na kostel katolický. Co jsme viděli, předčilo naši zvědavost. Do kostela jsme se těžší vešli. Mši sloužil kněz, kterého Jenda znal, protože kázával kdysi v Bubenči. Asi před osmi měsíci jsme zde byli, a v kostele, kromě nás a starého důstojného pána, byli na farní mši jen – tři lidé. A dnes takové zástupy. Kdo vystoupil z tramvaje a z autobusu, tak mířil sem. Je jasné, že sem lidí dojíždějí. Důstojný pán má velmi zřetelný hlas, modulovaný v tajemných hloubkách, není

možné něco přeslechnout. A přece nevím, jaké bylo čtení na tuto neděli, ne že bychom neslyšeli, byli jsme vyvedeni z míry. Jenda byl ostatně velice neklidný.

Ano, moje srdce začalo tlouct trochu hlasitěji, přiznám se. Pro mne to znamená vrchol náboženské svobody. Je to hmatatelný důkaz konce té ateistické politiky, jež používala moci a řídila se heslem: Církev nezakážeme, ale zkažíme ji. Snad jsem si také připomněl dobu, kdy se utvářel můj životní pohled a kdy jsem cítil Boží milost z toho, že mohu poslouchat výborná a naléhavá kázání. I když jsem to tenkrát nebral jako milost, ale jako výzvu. V příštích minutách jsem mohl zjišťovat jak to, co jsem považoval za svou individuální filosofii, za svůj speciální postoj a pohled není často než kopírování myšlenek a životních pocitů tohoto kazatele. – Kostel se ztišil, kněz vystoupil na nízkou kazatelnu a pro nás se schoval za sloup. Na lidech bylo znát napětí a u nás vzadu nastal neurvalý nápor těch, jež se už nevešli dovnitř, a já jsem začal mít dojem, že jedu v tramvaji. Jedna paní, která seděla úplně v rohu, si zapisovala kázání; mělo stručně asi takovýto obsah. – Člověk mění, Pán Bůh mění. Začal jsem předminule kázat morální cyklus, ke kterému jsem se odhodlal ve svém desetiletém působení poprvé. Ale v týdnu byla konference, na které nám Jeho Svatost (a ostatní přívlasky) Tomášek řekl, že začne sedmiletá příprava na rok 1973, kdy budeme slavít milénium biskupství v Praze. Kázání mají být v roce 67 a 68 zaměřena na věrouku, 69 a 70 na (já nevím co), 71 a 72 na morálku a 73 na světlé hvězdy na křesťanském nebi. A já se ani nezlobím, budu kázat, jako jsem to dělal vlastně vždycky, věrouku. Snad mi řeknete: Důstojný pane, vy jste tady přece od toho, abyste nám říkal, jak máme žít! Ano, ale skutečná morálka to je jako živá květina, která musí vyrůstat ze zdravé půdy, z víry.

Naše věrouka je shrnuta ve vyznání víry, v modlitbě „Věřím v Boha“. Znáte ji, každou neděli ji říkáme, ale povězte, kdy jste se ji naposledy opravdu modlili? To znamená prožít ji! Když slyšíte dnes lidi, tak hovoří jen o sobě. Svět je tu sice pro člověka, ale plnost člověka je v Bohu a to ne nějak abstraktně, ale v Ježíši Kristu. Tato modlitba nemluví o nás, ale o Bohu. O té zvláštní plnosti Otce, Syna a Ducha. Vždycky osoba a její činy: Otec Stvořitel, ... a v Ježíše, Syna Jeho, který sem byl poslán, narodil se tady, (– začíná ta epopéj –) trpěl, byl ukřižován, ale vstal z mrtvých a vstoupil k Otci a poslal nám Ducha; a jeho plody: t. j. církev, obcování svatých... Velikost této epopéje nám často uniká. A církev ji spíš skrývá, než aby ji rozdávala lidem. Katolická církev je přímo mistrem ve skrývání pokladů. Teologové až do II. Vatikánského koncilu se domnívali, že mají klíče k pravdě. Pravda byla pro ně neživá, jednou daná. Teď se situace mění. Kristus řekl: Já jsem ta cesta, pravda, život. Mezi pravdu a život položil rovnítko.

To je dobře vědět. Lidé neznají mnoho z víry. Ano, řeknou ti starší, ale my jsme se přece učili katechismus. Učili. Odříkávat. Z toho vůbec nemám radost. Dnes na mládež jsou různé názory, ale jedno je jasné. Mladí lidé dnes nesnášejí povrchnost. Poznají hned opravdovost víry a názoru. Pravda, kterou jim my všichni zvěstujeme, není nic strnulého, musí být životem těch, jež s nimi hovoří. Prál bych si, aby všechny tváře v tomto kostelíku se podobali slunečnicovému poli, jež se otáčí za sluncem pravdy, natahuje se k němu a žije z něj. – Kázání bylo bohatější [!] a tím delší. Nezapomněl na jednu literární citaci a na dvě vzpomínky z dětství. Gesta zprvu jakoby nejistá, hlas přechází do silných poloh trochu násilně, je vidět, že je zvyklý vést spíš vnitřní monolog, ale po chvíli je již jistý, důrazný a jaksí nazlobený. Kazatel má svou látku pak už plně v moci, je jí přeplněn, je to příval komplexního pohledu, který je předán suverenně, až příliš suverenně. Gesta směřují k lidem, lidé poslouchají a nedýchají, snad také proto, že v té tlačenici nemohou. Kázání trvalo přes půl hodiny a to je vůči těm stojícím na jedné noze nemilosrdné. Mě opravdu nebylo dobře při myšlenkách na Zorku, která – a jistě není sama, i když má asi větší potíže – těžko snese i jen stání v plné místnosti a nedovedu si představit, že tito lidé sem přišli skutečně na *Boho*-službu. Myslel jsem si, trochu jízlivě, taky se rád poslouchá; díval se sice často na hodinky, ale spíš jako gesto: nikdy neodolal možnosti pokračovat.

Největší dojem: je to osobnost, strhující osobnost se vším, co k ní patří: pathosem vnitřního pohledu, upřímností, inteligencí, sebekázní. Jeho život je v myšlení, jako snaha po obejmutí světa a tedy zatraceně plný život! Snaží se o vnitřní pokoru a o láskyplný pohled, (snad to není jen moje snaha, snaha někoho, kdo má jen stín, tedy špatnou stránku těch shora uvedených vlastností) – o pochopení vlastní nicotnosti, a objev těch konkrétních maličkostí které jsou v mých možnostech, v mých úkolech.

Děkujeme ze srdce Pánu.

99. Kostel sv. Mikuláše na Malé Straně, Malostranské nám.

11. 6. 67, 8. hod., přítomno asi 50 lidí

V mohutné barokní prostoře, kde se celý den rozléhají kroky turistů, začíná mše již ráno, aby nerušila hlavní nápor výprav, které se ostatně ke konci bohoslužeb již valí dovnitř plnými proudy. Oltář je od lavic daleko, dříve bývala proto mše u jednoho postranního oltáře, dnes je ale vše krásně vyřešeno. Mše je čelem k lidu u prostého stolu hned u lavic. Na obřad, na oběť je vidět, věřící je skutečně spoluúčastný, vidí kněží do tváře, vidí mu na ústa a modlí se s ním (vřele, neboť

i on se zde modlí vřele), pokleká s ním, líbá s ním oltář. Ví, kdy je proměňování a kdy kněz jen utírá kalich.

Důstojný pán středních let, ale dost plešatý, příjemného hlasu. Mluví do mikrofonu, ale ten nefunguje. Kázání je rozvedením evangelia (Luk[áš] 5, 1–11). Pán připravuje Petra pro jeho službu rybáře lidí, vstupuje do života tohoto prostého člověka silně a mocně a požaduje od něj jasné rozhodnutí. Petr je uchvácen a skutečně opouští všechno. Ta jeho oběť není bez odměny, on i ostatní apoštolové, jako šířitelé Boží pravdy, září v nebi, coby jasné hvězdy (a jejich sláva, kterou jim prokazujeme na zemi je jen odleskem této slávy od Boha). Tak i my máme přijmout Krista a v svém okolí být šířiteli pravdy a sláva v nebesích nás nemine.

100. *Kostel sv. Mikuláše ve Vršovcích, Vršovické nám.*

6. 8. 67, 18 hod., přítomno asi 90 lidí, mši sloužil administrátor Josef Vajdiš

Poznala jsem jej. Slyšela jsem ho totiž už kázat u sv. Václava. Zde pravděpodobně kázání nikdy nebývá, ani dnes nebylo. Byl jen přečten příběh z Písma o milosrdném samaritánu. Nevím, ale dnes by se člověk asi těžko v tomto kostele soustředil na kázání. Vedle mne stála stará žena, šedivá, s bolavýma nohama. Za ruku držela asi sedmi až osmiletou vnučku. Děvčátko nebylo normální, stále se pro sebe usmívalo. Bavilo se tím, že jukalo na jednu starší paní, která si jí nevšímala. Všechno jí bylo k drobnému tichému smíchu. Také to, jak si její babička těžce klekala a jak, když vstávala, musela se oběma rukama opřít o zem a pak rychle uchopit vnučku znovu za ruku, aby jí neutekla. Také tam byl jeden starší pán, který měl taky své vlastní zvláštní představy o světě. Přinesl květinu a podal ji paní, která nabízela listy ke zpívání. Nespustil z ní potom oči. Při závěrečné latinské modlitbě se vkleče tak hluboce poklonil, že ležel na zemi. Pak tam byla ani ne tak stará, jako zubožená paní s holí. Neovládala ústa, stále vyplazovala jazyk. Potom tam byly dvě ženy, které přijímaly s namalovanými rty. Pak tam byli mladí rodiče, jediní mladí a zdraví s dcerkou ve věku nenormální holčičky. Otec se nudil a tak brzy odešli. Jejich hezká dcerka šla poslední a zálibně se dívala na svou sukénku, jak se jí vzadu při chůzi hází.

A tak mne napadá, kvůli komu vlastně kněz slouží mši? Pochopitelně, je to především oběť Bohu. Obětuje i za přítomné, nebo jen za církev? Je přítomnost lidí vůbec důležitá? Zná kněz ty, kteří přicházejí a sledují ho a poslouchají? Nebo je vidí jen před zpovědní mřížkou a pak už jen na smrtelné posteli? Je-li to takto, je to dobré? Je-li to tak, nikdy asi nechytne kněze děs a třas z toho, že některého

člověka vidí dnes naposledy, a že mu nikdy už on sám za svou osobu nebude moct projevit, jak mu na něm záleží.

101. Kostel Nanebevzetí Panny Marie na Strahově

20. 8. 67, 8 hod., přítomno asi 60 lidí

Kostel je tak veliký (a temný), že se člověk marně snaží dohlédnout až k oltáři, kde je snad tělo sv. Norberta, a i kněze u oltáře je možno spíš jen tušit. Jestli už ve 12. století při založení měl kostel tyto rozměry, pak to musel být skutečný div. Slyšel jsem tady jednou číst dlouhý pastýřský list k vyhlášení Roku víry jako památky 1900 let od smrti apoštolů Petra a Pavla, v němž se dle tradice hovořilo o utrpení a smrti svatých apoštolů, jejich významu pro církve a jejich odkazu nám, zvláště na základě rozboru I. ep. Petrovi. Dnes měl ale pan farář kázání, a sice na Mat[oušovo evangelium] 6, 24–33, tedy na poučení Kristovo, že dvěma pánům nelze sloužit. Mezi přítomnými přímo pod kazatelnou sedí jedna dívka v minisukni a s černochem. Kněz se zamýšlí nad tím, co přinese služba Bohu a služba mamonu člověka v životě a smrti. Říká přesně to, co byste čekali, že řekne. Jednotlivé noviny uvádí lidovými rčeními a příslovími; nestydí se podívat se na ně do papírku a stejně se nestydí vzrušit se v klíčových bodech kázání, jako na př. při této myšlence: Když se každý den modlíme Otče náš! bude pro nás snadné říci s Kristem ve chvíli smrti: Jdu k Otci, a tak se nebojím. Hlasem, ale i bodrostí projevu připomíná pan farář herce Vojtu.²⁵ Má jeho dikci s hlubokými a protáhlými slabikami, na nichž je důraz.

102. Kostel Narození Panny Marie v Michli, Baarova ul.

30. 4. 67, přítomno asi 70 lidí

Pěkný domácký kostel, umístěný přímo na souběhu několika cest. Vnitřek byl docela zaplněn, ještě než začala mše. Epištolu četl mladý ministrant.

Kněz začal promluvu historkou o jakémisi misionáři, který zavedl Eskymáka do velkoměsta. Ten byl velmi udiven spoustou věcí a rychlostí dopravy. Když se ho misionář zeptal, jak se mu ve městě líbí, řekl Eskymák, že ano, ale jednu věc že postrádá – a sice šťastné lidi. Co dělá štěstí? Čím více věcí máme, tím více jich chceme, v tomto úsilí není štěstí. Štěstí nedělá něco, žádné věci, ale někdo. Štěstí

²⁵ Jaroslav Vojta, herec Národního divadla, ztvárnil i řadu filmových rolí.

dělá Bůh. My křesťané máme o štěstí usilovat správnou cestou. Nestačí přijít do kostela, opsat rukou kříž, dotknout se svícené vody. Toto všechno jsou jen symboly náboženského života. My musíme žít v konkrétním náboženství. Kdo si nechodí do kostela pro posilu do příštích dnů, ten ani do kostela chodit nemusí. Věřícím bohoslužba nahrazuje všechny světské instituce, jako jsou poradny, jako jsou přátelé. Bůh je ten, jemuž my se svěřujeme, s nímž mluvíme. My bychom neměli žít jen vnějším náboženstvím, které je vidět a hlavně musíme pomáhat, kde se dá. O vdovách, o sirotcích se jen píše! Co je do křesťana, když ho jeho souseď požádá o pomoc a on řekne – nemám čas? Co je do něj, když nemá čas jít do nemocnice? I pohané i jinověrci nás zahanbují. Před 14 dny jsem byl v Alexandrii. Je tam 93 % mohamedánů, jinověrec nemá přístup k bohoslužbám, ale já jsem se přece jen dostal. Viděl jsem lidi, kteří opravdu žijí svou vírou. Takové soustředění při modlitbě je v Evropě neznámé. Pětkrát denně se takto modlí. Na druhé straně je zase nepochopitelná jejich krutost k jinověrcům. Budou teď májové pobožnosti, jichž se zúčastní i lidé, kteří jinak do kostela nechodí. Ukažme jim už přístupem k obřadům, že chápeme, co pro nás znamenají, a že už takto dáváme najevo svou opravdovou víru. – Kněz mluvil ze srdce, jasně a upřímně. Je menší postavy středních let.

103. Kostel Narození Panny Marie v Záběhlicích, ul. K prádelně

6. 8. 67, 10 hod., přítomno asi 80 lidí

Na kněze jsem neviděla a tak jsem si všimla až po chvíli, že je týž, který sloužil mši v kostele Stětí sv. Jana Křtitele v Hostivaři v 8 hod. Mluvil jinými slovy na stejný námět, na text z 17. kapitoly ev[angelia] Matoušova a 1. kap. II. epištoly Petrov[y]. Mluvil o hoře Proměnění, tak jak je přibližně v zápise z Hostivaře. Viděla jsem, že jsem ráno o mnoho nepřišla, zmínka o městě Tábor byla první myšlenkou kázání. Katoličtí kněží to v neděli jistě nemají lehké. Slouží tři, někde i čtyři mše za den s promluvou. A ve všední dny je to prakticky totéž. V ostatních církvích a denominacích by stěží sehnali vůbec nějaké věřící, kdyby se shromažďovali tak hustě jako katolíci.

104. Kostel sv. Norberta ve Střešovicích, Norbertská ul.²⁶

30. 7. 67, 9 hod., přítomno asi 90 lidí

Stejně jako před lety pan farář čte promluvu z papírů. Jestli chce svá kázání později vydat, bude mít, tuším, asi takový úspěch, jako my s těmito zápisy! Nikdo je nebude číst. Je to statný a starší pán plný důstojnosti. Kázal o odpustcích (nikoliv proti nim, je již svým temperamentem asi pravý opak Husa) a to u příležitosti papežského listu, jímž se upravuje udělování odpustků, a který se „jako všechny, dostal k nám půl roku později, až teď“. Začal sv. Františkem, kterému se podle legendy zjevil Kristus a vyzval jej, aby si u papeže Honoria vyprosil odpustky pro svou porciunkulovou kapli. Pokračoval příběhem z gymnasia, v němž sám napravoval nesprávné porozumění odpustkům u profesora dějepisu a divil se, jak je možné, že Lut[h]er, Kalvín a Zwingli, jinak chytrí lidé, nepochopili právo církve udílet těm, kteří jsou ve stavu milosti, tedy kterým Bůh prostřednictvím církve odpustil věčné tresty, udílet tedy i odpuštění trestů dočasných, pykaných zde nebo v očištění. Skončil výňatkem z nového řádu o udílení odpustků. Podmínkou pro to, aby se člověk mohl pokusit o získání odpustků je bezhříšný stav, přijetí Těla Páně, modlitba na úmysl sv. Otce, určitý den a určité místo (na př. farní kostel o svátek patrona) a v něm určitý skutek, více méně duchovní povahy – modlitba. Kázání bylo dlouhé; přes půl hodiny. Rád bych se alespoň takovouto řečnickou otázkou zeptal svatého Otce v Římě, jenž udílí odpustky jako úlevu česných trestů, jestli může z duchovního bohatství církve ulevit své mamince, která bude po infarktu, její bolestné, zoufalé stání a umírání. To je v rukou Božích. Já věřím, že pokorou i v utrpení tvoří člověk skutečné hodnoty, jež může nabídnout Bohu; malé, drobné, na nichž stojí církev. Ten, jenž jest vyvolený a jenž se poddá Bohu, je jím veden osobně a to často přes utrpení. Je jím veden k reálným dobrým skutkům, jimiž získává pro sebe i pro druhé plný život tady i na věčnosti. – Pro sebe rozhodně nechci úlevy a pro druhé, jestliže jsou to lidé Boží, pak je Pán vede jistě lépe, nežli bych jim mohl úlevy zařídit já. Já budu žít pro ně podle schopností, jež mi Pán ve svém plánu dal.

²⁶ Ulice se dnes jmenuje Norbertov.

105. Kostel sv. Pankráce v Nuslích, Sinkulova ul.

27. 8. 67, 9 hod., přítomno asi 230 lidí

Čtení pro dnešní kázání je zapsáno u Lukáše 7, 11–16. Kostel je docela naplněný lidmi, starými i mladými. Začínají poslouchat kázání svého faráře: Příběh dnešního čtení nás má naučit lítosti. Účinné lítosti, jako projevil náš Pán nad naimskou vdovou, když šla na pohřeb svého jediného syna. My křesťané bychom měli těšit hlavně nemocné a to jak jen máme příležitost. Tento týden jsem měl dva smutné pohřby. Jedněm rodičům zemřela třicetiletá dcera – sluníčko. Druhým pětiletá holčička – když s ní rodiče byli na vycházce, vytrhla se jim z rukou a vběhla rovnou pod nákladní auto. Co já mohu zoufalým rodičům říct? Čím je mohu utěšit? On, s velkým O, ten jediný může lidi utěšit. Nedávno mě zavolal můj těžce nemocný švagr. Václave, řekl, utěš mě nějak, ty přece musíš vědět jak. Pomodlil jsem se s ním, všechno možné jsem mu říkal, ale co mohu já? Až když jsem za několik dní přišel a přinesl mu Spasitele v posledním pomazání. Viděl jsem, jak se mu postupně rozjasňuje tvář. Měli byste pomáhat nemocným lidem, protože nemoc je přípravou na smrt, ale nezapomeňte se zmínit o Ježíši, který jediný umí pomoci každému smutku.

To je v hrubých rysech obsah jistě dobrého kázání. Kněz je starší člověk s pleší vroubenou věnečkem vlasů a s brýlemi. Jeho projev je trochu afektovaný, ne příliš vzrušující a zdál se mi nepřesvědčivý. Přesto sem chodí hodně lidí. Asi před rokem se nám stalo, že jsme sem přišli trochu později a vůbec jsme se do kostela nevešli.

106. Kostel Panny Marie ve Strašnicích, Starostrašnická ul.²⁷

14. 5. 67, 9 hod., přítomno asi 140 lidí

Je to spíše kaple, ačkoliv velice hezká, moderní a vkusně vyhlížející zvenku i zevnitř. Zcela neobvyklé je, že jsou zde lavice v nejvlastnějším slova smyslu, takže se lidé nemohou opřít. Varhany tu také nejsou, jen harmonium, jehož hráč je v každé slavnostnější chvíli zapojen zpěvem, recitací a samozřejmě i hrou. Osvětlení je zářivkové a je zajímavě řešeno. A potom – není zde oltář. Jen prostý vysoký stůl, pokrytý ubrusem, na každé straně tři svíce, uprostřed

²⁷ Dnes v oddělené, nově zřízené ulici Ke Strašnické. Provizorní kaple byla součástí fary postavené v meziválečném období, vlastní kostel Neposkvrněného početí Panny Marie u ní mohl být postaven teprve v letech 1992–94.

Strašnická fara s provizorní kaplí Panny Marie z roku 1930, modernizovaná v roce 1966.
Foto J. David, asi 1967.

malý kříž a kalich. Druhý stůl je v uličce vzadu, tam kde končí lavice a na něm zase kalich, košíček s penězi (sbírka je zde formou opravdové dobrovolnosti) a nádobka s vínem a s vodou. Mše dnes byla zřejmě slavnostnější, díky Svato-dušním svátkům. Mnoho ministrantů, spousta zpěvu, dokonce i píseň, kterou zpívalo shromáždění, recitoval ještě dvakrát ten, který hrál ha harmonium. Knězi je asi 40 let, působí velmi mladě. Celé jeho kázání trvalo asi 10 minut, ale kdyby nebylo vůbec, tak je to stejné. Co o tom mám napsat? Bylo důsledně čtené. Bylo to pár vět, které kdyby se přeházeli, daly by zas pár vět. Apoštolové chodili s Ježíšem tři roky. Jeho odchodu se nebáli, neboť získali moc Ducha svatého. Bez tohoto daru je všechno bezvýznamné. Nepomůže nám žádný tisk, televize, jen naše prosba o Ducha svatého. Víc si vyloženě nepamatuji. Kněz

Původně plánovaný kostel Neposkvrněného početí Panny Marie ve Strašnicích nebyl postaven ani ve třicátých letech, ani v letech šedesátých, kdy se stavba znovu začala diskutovat. Kostel podle nového projektu Jindřicha Synka byl postaven teprve v letech 1992–94. Foto Z. R. Nešpor, 2022.

má typicky katolický rytmus a spád vět, začátek věty je rychlý až skoro splývá, konec zpomalený ve dvou, třech slabikách.

Mnoho věcí v tomto kostele je určeno na vnější efekt. Před kázáním pozval kněz lidi víc kupředu a chvíli čekal, než se srovnali. Vypadalo to hezky, ale to, co pak měli slyšet, nestálo za těch pár kroků. Velice nezvyklou formu mělo přijímání: ministranti šli pro nádoby ke stolu, který je až vzadu atd. Nevím. Tento den, dnes jsem cítila, že všechna ta snaha vycházet vstříc tomuto světu, ty mše pro rekreanty, mírnění postů, úkony určené pro oko, hudba pro sluch (ne tak pro účast) a v neposlední řadě i ta naše osobní snaha vycházet s lidmi úplně odlišných názorů, základních názorů – na život a na smrt – vycházet s nimi dobře a v pokoji, to všechno že je vlastně nedobré, že je to podbízení a politika.

Kde zůstala hluboká víra, projevená soustředěním? Když si v kostele klekáme, jak to, že stačíme pomyslet na to, že si máme alespoň letným pohybem otřít od prachu kolena? Kde zůstala odvaha věřící osobnosti, která, když se střetne s nepřijatelnými, cizími názory, klesne do měkce vyhloubené brázdy vlastního pojetí křesťanské dobroty a pod tímto heslem ustoupí a dá cizím názorům přednost? Kéž by v této zemi existovalo úplně malé společenství věřících, které by opustilo tradice a jejich vavříny, které by nebylo jen vykladačem Bible, ale jejichž členové by byli činiteli.

106a. *Kostel Panny Marie a sv. Karla Velikého na Karlově*

10. 9. 67, 8.30 hod., přítomno asi 55 lidí

Je to moje vina. Suverenně jsem prohlásil: Kostel se opravuje a bude se opravovat nejméně dva roky a vyškrtl jsem ho z našeho seznamu kostelů. Předčasně. Teď ho sem musíme pašovat pod podivným pořadovým číslem 106a, které je visitkou mé povrchnosti.

V kostele se tedy už slouží mše. Starý kněz stojí mezi dvěma ministranty a čtyřmi trubkami lešení u postranního oltáře, který jediný je zatím opravený. Zdá se, že důstojný pán je již v pensí, že zde však žije jako poslední poustevník a koná svou službu Bohu každodenní mší.

Kázat jsme jej neslyšeli, četl se pastýřský list o obnově člověka, která spočívá v obrácení. Její zdroj je v naší lásce ke Kristu jako k Bohu a člověku. Naše snaha o obnovu církve musí začít zrozením nového člověka v nás a to z lásky, jinak by to nebyla obnova, ale jen záplatování. Text listu měl hojné příklady z dnešního evangelia. Jinak mše byla latinská s lidovým zpěvem – dost chabým – doprovázeným nepřesně varhanami. K přijímání přistoupila celá polovina přítomných.

107. *Kostel Panny Marie Andělské na Hradčanech, Loretánské nám.*

21. 5. 67, 8 hod., přítomno asi 100 lidí

16 ministrantů – no to tu ještě nebylo. Každý z nich má knížečku a pěkně zpívá. Ostatně všichni lidé zpívají, je to jeden sbor. Nevalný sice, ale co chcete: zpívají latinsky, je to latinská zpívaná mše. Něco, co bylo ještě nedávno samozřejmostí, totiž celý obřad v nesrozumitelné latině, nám dnes, řekněme po roce, připadá cizí. Zvláště když provedení nemůže konkurovat ranní mši u sv. Havla. Snad je zde latinská mše jen v tento svátek, vždyť toto byl snad první kostel v Praze, kde

se slouží čelem k lidu, energický pan farář jistě vítá každou možnost přiblížit se k věřícím.

Dnes je svátek Nejsvětější Trojice, – připomíná v promluvě – a ten jaksí uzavírá dobu Vánoc, Velikonoc a svátky Svatodušní. O Vánocích vzpomínáme na lásku Boží, jenž nám dal Syna, o Velikonocích na lásku a poslušnost Syna, který za nás zemřel, před týdnem jsme vzpomínali na Ducha svatého a dnes jaksí na celou Trojici. Bůh Otec, jemuž my připisujeme stvoření, i když ne jen on sám bez Syna a Ducha (jak je také psáno: učiňme člověka k obrazu svému), je láska a z lásky taky, totiž proto, abychom i my měli účast na jeho radosti, nás stvořil. Syn, jehož láska byla tak veliká, že jak sám řekl: větší lásky nikdo nemá, než aby položil život za své přátele, a Duch svatý, jenž nás v lásce udržuje a posvěcuje. Dnes je tedy vlastně svátek lásky, jak vidíme, připomínka Boží lásky k nám, probouzející a posilující lásku naši. Chvalme Boha a budme mu vděční za život, neboť nás stvořil dokonalé. Usilujme o tuto dokonalost, pokud jsme ji ztratili. A budme ho poslušni. Ten, kdo poslouchá a nechá se vést, dostává mnoho pokynů, co má dělat. V dnešní době jsou lidé plni zmatků, budme jim příkladem v poslušnosti ke Stvořiteli, jenž nám dává radost zde i na věčnosti. – Kněz má stíhlou asketickou tvář, výrazné oči, kratince ostříhané prošedlé vlasy. Mluvil vážně, spíš trochu smutně a zcela z hlavy. Pro nás byla zde neobyčejně příznačná ona slova: Ten kdo naslouchá a nechá se vést, dostává mnoho pokynů. Jako bychom právě za nimi sem šli. Ta slova jistě nejsou frází pro kazatele a nejsou frází pro nás. Odcházeli jsme odtud šťastni.

Prožili jsme v tomto kostele zvláštní chvíli. Bylo to v poslední den v roce [19]65, kdy jsme se rozhodli předložit všechny naše starosti Pánu Ježíši. Nebyly to starosti nijak malé. Týkaly se našeho společného života a byly tak složité, že jsme normálně nemohli najít východisko a nebo sílu na jejich řešení. Poklekli jsme tedy v ten den na tomto místě a s největší vírou, opravdovostí a upřímností, jaké jsme jen byli schopni, jsme společně prosili o to, aby nám Bůh jasně a srozumitelně ukázal, co máme dělat, aby vzal do svých rukou naši budoucnost, aby nám jasně naznačil cestu, kterou bychom měli jít, a dal k ní sílu. Do deseti dnů Zorka těžce onemocněla. Bylo to tak náhlé a byli jsme tak zoufalí, že jsme chodili od doktora k lékaři a na všechno ostatní jsme zapomněli. Teprve o několik dní později jsme pochopili, že tato nemoc byla Boží odpovědí na naše prosby. Ta nemoc vyřešila všechny naše problémy, osobní i vzájemné. Touto nemocí nás Pán Bůh přímo utvrdil, že patříme jeden druhému, navždy. Je jistě nemožné psát sem všechny podrobnosti. Chceme zde jen říct, jak hluboce jsme si uvědomili, že nic z toho co člověk má, nic není jeho zásluhou, ať už zdraví, krása,

chytrost, moc, nebo jiné věci. Proto za nejsamozřejmější postoj považujeme pokoru vůči Bohu a rovnost vůči lidem. My oba pevně věříme v Boha a v to, že k nám takto promluvil a Jemu děkujeme za sílu, kterou nám dal do budoucího života a budeme věřit i tehdy, budete-li mít vy, kteří to čtete – docela opačný nebo odlišný názor.

108. Kostel Panny Marie Bolestné na Novém Městě, ul. Na Slupi

27. 8. 67, 8 hod., přítomno asi 40 lidí

Na vývěsce hned za dveřmi tohoto kostela visely dlouho krásné fotografie Michelangelovy Piety. Byly tak půvabné, že Zorka, když je objevila, chodila den co den do práce pěšky, aby se na ně mohla ráno podívat – a vždycky vám přišla svěží. Fotografie tam již nejsou, na vývěsce je dlouhý výňatek z encykliky „Pokrok národů“.

Mše je zde latinská, všichni přítomní se liturgii skutečně latinsky modlí. Slouží kněz od sv. Trojice, ten, který tak špatně chodí. Tady je mu dobře vidět do tváře, protože svatyně je malá, je to bývalá ústavní kaple, od oltáře k dveřím snad tak dvanáct metrů dlouhá. Tvář důstojného pána není již mladá – a je smutná. Je na ní vidět sebekázeň a obětavost. Od něj člověk nemůže žádat, tak jako by si to přál u ostatních kněží, konkrétní fysickou pomoc chudým ve své farnosti; od něj je obětí každá mše a každý krok při ní, zvláště proto, že on ji skutečně s plnou obětavostí prožívá.

Kázání bylo, jak řekl, závěrem a shrnutím úvah o víře. Ta je nejdůležitější v životě křesťana, jak je vidět z Kristových slov, že každý, kdo měl možnost a neuvěřil v něho, bude zavržen. Ti lidé, kteří nevědí nic o Kristu, pokud žijí podle svého svědomí, jež je zákonem Božím v nich, mohou snad být spasení. My se však nesmíme spokojit s názorem, že hlavní je, bych byl dobrý a věřit mohu, čemu chci. K spasení to nestačí. K spasení je nám potřeba věřit v Ježíše Krista. To, alespoň to jediné. Víra je kořenem našeho života v Bohu, dovršením růstu tohoto duchovního života jsou nám pak dobré skutky, jež činíme z víry. Takový život nám otevře nebe. – Na příště ohlásil kněz začátek úvah o vyznání víry. Větší část kázání četl a to dost suše, když však rozváděl myšlenky po svém, jeho tvář najednou změkla a zjihla. I zde při přijímání lidé přicházejí v dvojstupu ke knězi a odcházejí pak jeden vpravo, jeden vlevo.

Autoři *Povstání z pokleku* brali svůj úkol vážně, tomu odpovídal i vzosný charakter ilustračních fotografií k textu (vedle mnohonásobně většího množství fotografií čistě informativních). Přesto si pár žertů do rukopisu cestu našlo – zde s titulkem „Hefaiostos v Praze, aneb zbožný pan vedoucí“.

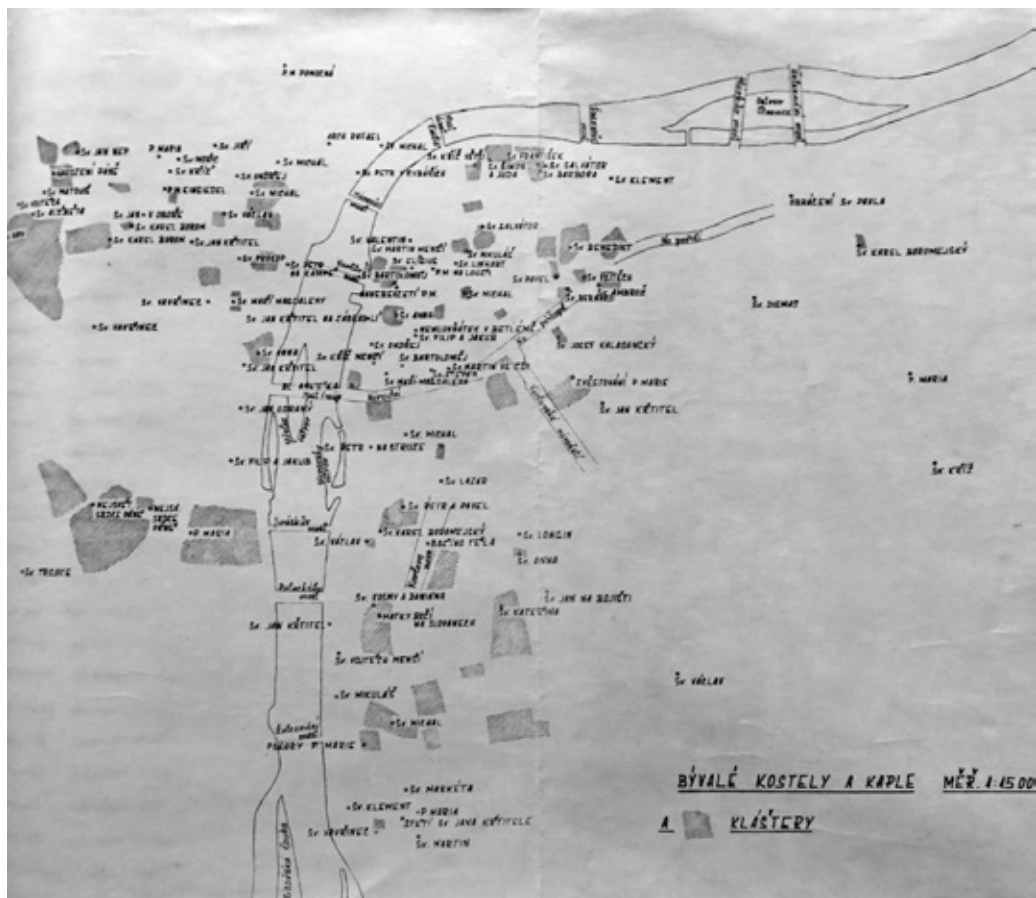
109. Kostel Panny Marie Královny míru na Lhotce, Mariánská ul.

1. 1. 67, 7.30 hod., přítomno asi 100 lidí

I tento rok zde začaly bohoslužby s obligátním zpožděním. Lidé si přivykli a chodí až v 8 hodin, slavná mše však začíná až ve čtvrt na devět a s místním farářem ji slouží ještě jeden kněz. Bez veliké slavnostnosti a spíš s netrpělivostí sledují oba vlekoucí se zpěv a houslové sólo. I kázání je krátké. S lapidárností a dikcí, která trochu připomíná Dalimila Klapku,²⁸ když právě napodobuje Pivce.²⁹ Vítá nás do nového roku a ujišťuje, že co začínáme s Bohem, dobře začínáme, že se nemusíme bát. Ujišťuje nás také, že to se světem, s národem i jednotlivci, s námi, není tak zlé, zvláště jestliže budeme důvěřovat Pánu a jestli budeme dobře plnit své katolické povinnosti. V ohláškách oznamuje, že od letoška je již dovolena pro katolickou mládež taneční zábava i v postě.

²⁸ Herec tehdejšího Realistického divadla Zdeňka Nejedlého (dnes Švandovo divadlo) na Smíchově.

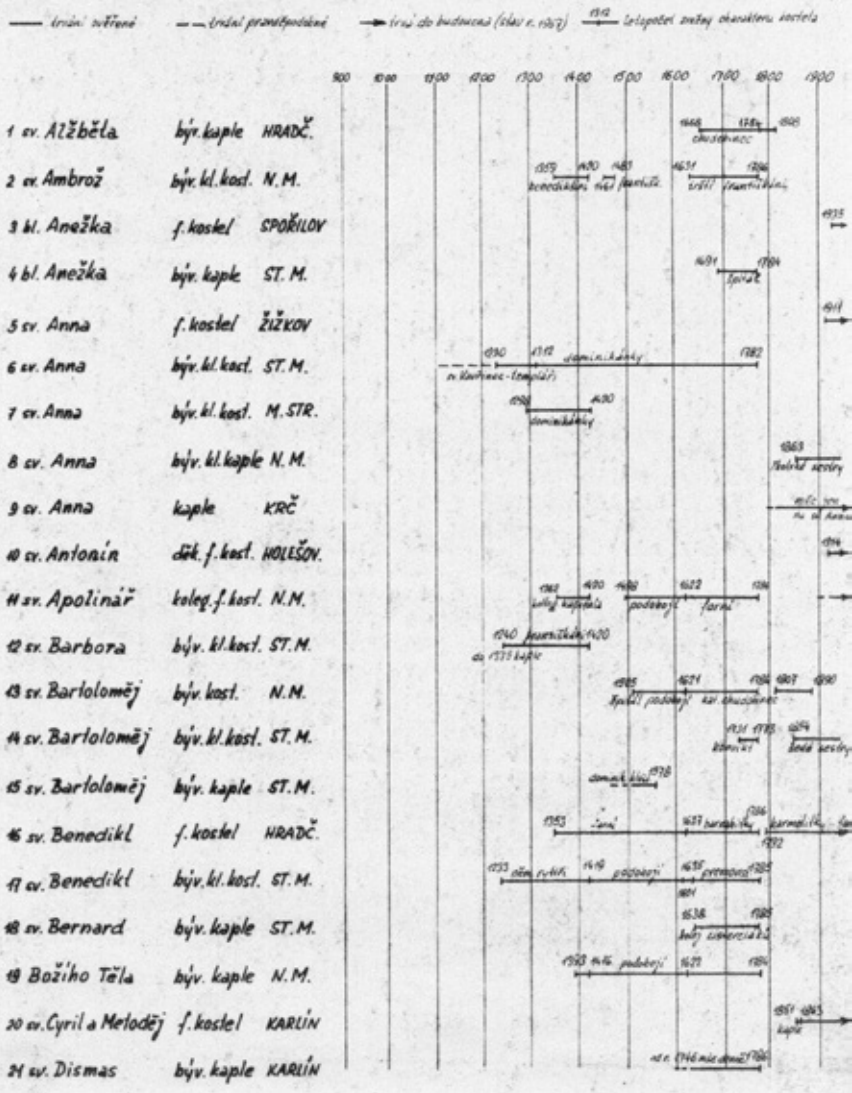
²⁹ Jan Pivec – herec Národního divadla, řada filmových rolí.

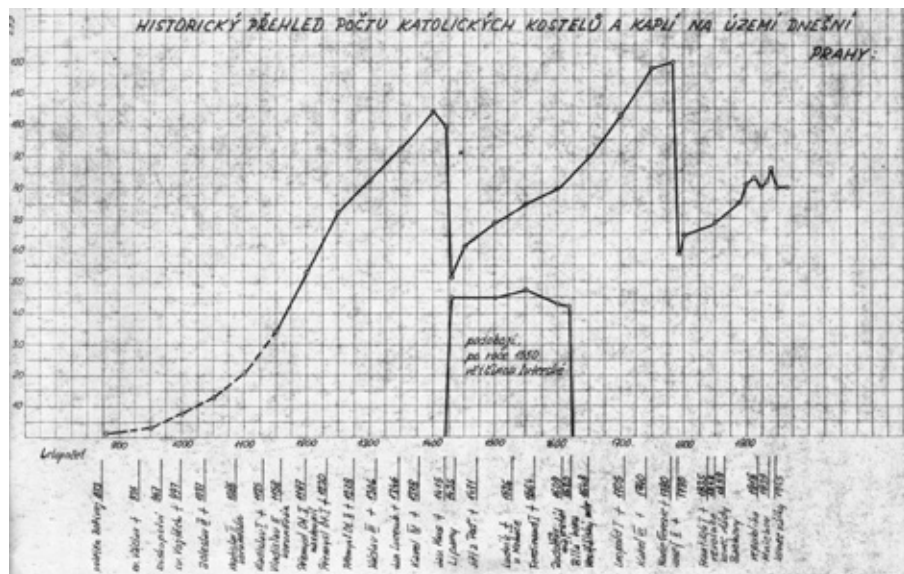

Součástí rukopisu byl i plán zaniklých pražských římskokatolických kostelů, kaplí a klášterů.

Na plán zaniklých chrámů navazoval tabelární přehled provozu jednotlivých bohoslužebných míst (začátek).

PŘEHLED SOUČASNÝCH I BÝVALÝCH KATOLICKÝCH KOSTELŮ A KAPLÍ
NA ÚZEMÍ DNESNÍ PRAHY, V NICHŽ SE KONALY ČI KONAJÍ PRAVIDELNÉ
VEŘEJNÉ BOHOSLUŽBY

Grafické znázornění předpokládaného počtu pražských římskokatolických (v období po husitské revoluci i utrakvistických) chrámů, ukazující zásadní zlomy za husitství a josefinské sekularizace, stejně jako skutečnost, že moderní doba tyto ztráty již nedokázala nahradit. Byly by přitom ještě větší, kdyby autoři zároveň zohlednili růst počtu obyvatel (území tehdejší) Prahy.

110. Kostel Panny Marie pomocné na Malé Straně, Nerudova ul.

30. 7. 67, 7 hod., přítomno asi 50 lidí

Mší svatou zde současně končil výstav Nejsvětější svátosti, tak epištola i evangelium nebylo z dnešní neděle, ale I. Kor[intským] 11, 23–29 a Jan[ovo evangelium] 6, 48–58 a také promluva byla k této příležitosti.

Již jsme se tu zabývali mnohými nepochopitelnými otázkami víry a k nim také patří milost Boží. Co to je? Tedy jistě, je to dar. Sami si ho ničím nemůžeme zasloužit, nic nemůžeme Bohu proti tomu, co On nám dává, nabídnout, máme ji jen díky oběti Kristově. Je obtížné, jak si představit, že se v Bohu můžeme snoubit nejvyšší spravedlnost, kterou – jak věříme – spravuje svět, s milosrdenstvím. Spravedlivý Bůh dává sám sobě za nás utrpení svého milovaného syna. Tak snad trochu můžeme chápat Boží spravedlnost a současně milosrdenství. Velikost milosti, která se nám dává, záleží při tom na našem vztahu k Bohu,

na tom, jak k Němu voláme, jak jej očekáváme a tedy také jak se připravujeme poslušností k Jeho příkázáním. Milost, která se nám pak od něj dostane, nám umožní na jedné straně být dobrými, milovat (tedy ani to není naše zásluha), na druhé straně nám zprostředkuje blízkost Boží. Této milosti dostalo se nám obětí Kristovou, křtem jsme se stali jejími účastníky, obnovujeme ji a víc a víc se jí otvíráme pokáním a ostatními svátostmi, zvláště účastí na mši svaté a přijímáním Těla Páně. Musí už skončit pocit, že nedělní mše je povinnost – to slovo je přímo hrozné, to nemá smysl. Na neděli a na mši svatou se musíme těšit, musíme se naučit udělat z neděle den Boží, učinit z něj zdroj radosti a milosti do dalších dnů. Málokdo je v kostele tak často, jako kněz, tak se sem musíte těšit. Ať už se na svátost oltářní díváme jako na symbol, jako na předmět uctívání nebo jako na zdroj milosti, mše je nám připomínkou Kristovi smrti a darů, jež z toho máme. Milostí Boží jsme, co jsme, modleme se, aby milost ta nebyla v nás nadarmo.

Výborný kazatel. Je to už starší pán, ale mluví jako dítě k dítěti, posloucháte ho a od počátku mu věříte; ale máte chuť odporovat, aby mluvil dál. Káže k prvním lavicím. Nejraději by chodil a ukazoval lidem tu jistou jasnou pravdu, tak ji drží mezi prsty a podává ji v měkkých gestech. Jak se dovede vzrušit, když hovoří o patření na Boha! – Přijďte si jej poslechnout.

111. *Kostel Panny Marie vítězné na Bílé hoře*

30. 7. 67, 8 hod., přítomno asi 90 lidí

V třech útlých prostorách, jež se sbíhají až před oltářem, se lidé značně tísnili. Kněz je zval blíže, aby nemuseli stát až venku, ale v pravdě bylo dnes příjemněji venku než v dusné tísní. Pan farář je holé tváře, z níž mu trochu visí kulatý nos i brada, a holé hlavy a vypadá jako nemluvnátko. Ale to je jen zdání. Káže plynně a rád. Začíná zprávou z novin, že někdo našel čtyřkilový valoun zlata. Lidé, když to čtou, tak se zasní, co všechno by si mohli koupit! Alespoň tak vyhrát ve Sportce či v Matesu.³⁰ Takovým pokladem, jenomže duchovním a proto bohužel často skrytým, je však pro nás mše svatá. Mše je jednak chvála Boží, nevýslovně převyšující i nádheru přírody. Někdy si myslím, že krásný zpěv ptáků, který sem teď v létě zaléhá (skutečně ptáci zrovna zpívali o sto šest), je lepší než naše písně a naše varhany, ale jestliže zpíváme ze srdce, pak nikoliv. K oltáři máme přinášet celý náš život, máme se zde před Bohem ukázat, jací

³⁰ Sportka a Mates (= Malé televizní sázení) byly dobové loterie.

jsme, nemáme se ho bát, musíme mu důvěřovat. Mše svatá je taková příležitost pro naše očistění: když přinášíme Bohu své prosby a vyznáváme se mu ze svých vin, Kristus se za nás přimlouvá, on stojí před Otcem a říká: nehleď na jejich špatnost, pohleď na mé rány; a proto nám Bůh odpouští. My ovšem nemáme prosit jen za sebe, ale za své bližní a za celý svět. Kázání bylo barokní, stejně jako barokní je celá oáza tohoto místa. Pan farář často cituje světce a jeho oči často bloudí ve výšinách.

Dlužno pro pořádek dodat, že kostel sám není již na území Prahy. Katastrální hranice tvoří zde zub, jímž je toto poutní místo vykousnuto z města. Vesnice sama však větším dílem k Praze náleží.

112. Kostel Panny Marie vítězné na Malé Straně, Karmelitská ul.

6. 11. 66, 9 hod., přítomno asi 180 lidí

Kostel je víc známý jako „U Jezulátka“. Vosková figurka, darovaná kdysi karmelitánům paní Polyxenou z Lobkovic, je v širokém katolickém světě známá a také turistům se hojně ukazuje. Mše je sloužena právě u ní, na postranním oltáři.

Chodí sem mnoho lidí, kněz středních let je umí zaujmout pokorným, bezprostředním projevem. Neměl kázání ve vlastním slova smyslu, hovořil u příležitosti památky ostatků svatých, uchovávaných v kostelích. Mluvil víc prakticky, na příklad o hygieně věřících, kdy jeden po druhém líbali ostatky. Dnes víme, že nestačí otřít šátkem, a právě takovýto hygienický důvod změny uctívání je ukázkou přizpůsobení církve moderním poznatkům. Kněz se má na příklad snažit, aby se při přijímání nedotkl rtů či zubů věřícího a tak podobně.

Důstojný pán mluvil nezvyklou intonací: několik slov v rychlém sledu a před zakončením věty zaváhal nad jedním ze slov, na nichž měl být důraz, udělal přestávku, než jej našel, a pak teprve pokračoval dál. Byl to docela milý rytmus řeči.

[Poslední díl edice přinese zbývající část popisu bohoslužeb římskokatolické církve a celkový závěr díla].

Literatura

- Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří. 2007. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Čerňušák, Tomáš a kol. 2017. *Papežství a české země v tisíciletých dějinách*. Praha: Academia.
- Fiala, Petr – Hanuš, Jiří (eds.). 2000. *Koncil a česká společnost. Historické, politické a teologické aspekty přijímání II. vatikánského koncilu v Čechách a na Moravě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Hanuš, Jiří. 2005. *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s antologií textů*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Novotný, Vojtěch. 2007. *Katolická teologická fakulta 1939–1990. Prolegomena k dějinám české katolické teologie druhé poloviny 20. století*. Praha: Karolinum.
- Opatrný, Aleš. 2002. *Kardinál Tomášek a pokoncilní proměna pražské arcidiecéze*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- Polc, Jaroslav V. – Svoboda, Bohumil. 2008. *Kardinál Josef Beran. Životní příběh velkého vyhnance*. Praha: Vyšehrad.
- Reinsberg, Jiří – Vyšohlíd, Zdeněk. 1997. *Rozhovory před věčností*. Praha: Český spisovatel.
- Royt, Jan – Koupil, Ondřej. 2002. *Břevnovský klášter. Historie kláštera, průvodce, benediktinský život*. Praha: Benediktinské arcioptství sv. Vojtěcha a sv. Markéty.

SOCIÁLNÍ STUDIA

 SOCIÁLNÍ STUDIA
SOCIAL STUDIES

**Climate Action:
Transforming
Infrastructure,
Cultivating
Attentiveness,
Practicing
Solidarity**

1/2022
volume XXI

EDITORIAL — **Dagmar Lorenz-Meyer, Josephine Taylor:** Climate Action: Transforming Infrastructure, Cultivating Attentiveness, Practicing Solidarity

THEMATIC BLOC — **Arnošt Novák:** Bodies in Action: Corporeal Enactments of Political Activism in the Czech Climate Movement • **Sheena Wilson:** Hacking the Techno-Transition: The Possibilities of Deep Energy Literacy • **Bob Kuřík:** Towards an Anthropology of More-Than-Human Resistance: New Challenges for Noticing Conflicts in the Plantationocene • **Josephine Taylor:** Roadkill Encounters and Affective Solidarity: Exploring Multispecies Fellowship through Disgust, Pain, and Mourning • **Dagmar Lorenz-Meyer:** Technoecologies of Solar Commoning: Activating the Immanent Potentials of Solar Infrastructure, Practices and Affect

ARTICLES — **Tihana Brkljačić, Ines Sučić, Ljiljana Kaliterna Lipovčan, Zvezdana Prizmić Larsen, Ivan Balabanić:** Deconstructing Lay Definitions of Happiness: Sources, Emotions, Rationale, Essence • **Anna Ševčíková, Dana Seryjová Juhová, Adam Ťápal, Lukas Blinka, Jaroslav Gottfried:** Opting for Living-Apart-Together and Cohabitation Relationships in people 50+: A Longitudinal Analysis • **Jakub Machek:** "Get Your Teeth Fixed Before You Go on TV": Online Discussions of Reality Television as the Hegemonic Gaze Pointed at Socially Unacceptable "Others"

**Nikolas Rose – Des Fitzgerald:
*The Urban Brain. Mental
 Health in the Vital City***

Princeton University Press,
 Princeton – Oxford 2022, 266 s.

Rose a Fitzgerald ve své knize zkoumají vztah člověka a prostředí, ve kterém žije. Konkrétně se zabývají městským prostředím a jeho vlivem na duševní zdraví, přičemž navazují na bio-psycho-sociální přístup a vitalistickou tradici ve filosofii a vědách o člověku. K člověku tak přistupují na prvním místě v jeho živosti, charakterizované neutuchající proměnou a plynutím. Zároveň zpochybňují binaritu vnitřního a vnějšího a narušují představu organismu a prostředí jako od sebe oddělených. Poukazují na to, že mezi živými bytostmi a prostředím probíhá mohutné obousměrné působení, jehož složitému systému, zahrnujícímu nepřehledné množství biologických i sociálních faktorů, teprve začínáme rozumět. Při zkoumání těchto vztahů se autoři zaměřují na *městský mozek*, který charakterizuje právě pobývání člověka ve městě. Město nahlíží jako specifickou ekologickou niku, jíž se lidští i nelidští obyvatelé neustále přizpůsobují a sami ji také neustále tvoří a přetvářejí. To vše je pak východiskem k formulaci nového biopolitického programu, o němž Rose a Fitzgerald předpokládají, že může vést k větší rovnosti, lepšímu zdraví a obecně lepšímu životu ve velkoměstech.

Autoři se zaměřují na městské prostředí, protože právě moderní město se podle nich stává primárním životním prostředím lidí vzhledem k tomu, že většina světové populace v současnosti žije ve městech.

Klíčovou figurou knihy, jejíž potýkání se s městem Rose a Fitzgerald zachycují, je člověk v pohybu, migrant. Tuto volbu autoři vysvětlují tím, že právě migrace stála u zrodu moderních velkoměst – transnacionální migrace v Severní Americe, migrace z venkovských oblastí v případě evropských měst. Největší městské aglomerace globálního Jihu se v posledních desetiletích potýkají s velkými nárůsty počtu obyvatel, a to také v souvislosti s migrací obyvatel z venkovských oblastí. Zároveň jsou to právě migranti, kteří ve velkých městech žijí v nejméně přívětivých oblastech, typických extrémní hustotou osídlení, omezeným přístupem k lékařské péči a velkou mírou znečištění. Na pracovním trhu se tito lidé často potýkají s vykořisťováním a jejich život bývá prostoupen rasovou a jinou diskriminací.

Vitalistické myšlení bylo podle autorů přítomné v sociologickém studiu měst od samého začátku. Nové objevy v přírodních vědách o člověku (především v neurovědách a genetice) i v sociálních vědách (například feministická studia embodimentu) umožňují chápat člověka jako bio-sociální bytost. Na základě toho je možné myslet sociální fenomény, jako jsou chudoba, diskriminace, vykořisťování či útlak na základě třídy, genderu nebo rasy, jako zásadně propojené s biologickou stránkou života, skrze níž je také možné se k nim aktivně vztahovat. Masivní migrace do měst spojená s extrémní mírou škodlivého stresu pak podle autorů zásadně mění situaci, v níž potíže s duševním zdravím byly otázkou pouze menšiny lidské populace. Duševní zdraví se zdá být přímo spojeno s životním prostředím lidí, které je podle autorů možné a také nutné smyslně změnit.

Kniha je rozdělena do šesti kapitol, které tuto argumentační linii rozvíjejí. První kapitola se zabývá migrací jakožto klíčovým prvkem ustavení moderních velkoměst. Autoři navazují na klasické sociologické práce zabývající se městem a mapují vitalistické myšlenky u autorů jako Georg Simmel, Seebohm Rowntree, Charles Booth či W. E. B. Du Bois. Druhá kapitola se podrobněji věnuje duševnímu zdraví a rizikovým faktorům života ve slumových oblastech velkoměst globálního Jihu. Témata migrace a duševního zdraví se podle autorů v urbánních studiích často objevují, ale málokdy se dosud zkoumaly jejich souvislosti. Třetí kapitola se zabývá čínskými velkoměsty, která se podle autorů liší od většiny velkoměst globálního Jihu nepřítomností klasických slumových oblastí, proto o nich pojednávají samostatně. Na základě vlastních terénních výzkumů podrobněji zkoumají příklad Šanghaj a zkušenost lidí přicházejících sem z venkovských oblastí. Jejich příchod do města je rámován řadou stresujících okolností: špatný přístup ke službám, separace od vlastní rodiny, hostilita úřadů (například skrze nástroje spojené s povolením k pobytu).

Migrace do města a život v nevhodných podmínkách se vepisují do lidského organismu prostřednictvím stresu, jehož dopady na lidské zdraví zkoumá čtvrtá kapitola. Pátá kapitola je těžištěm knihy, pokud jde o obraz městského mozku, coby vědeckého objektu na pomezí sociálních a přírodních věd. Na základě studií epigenetiky (vzájemného působení genů a prostředí), neuroplasticity včetně nedávno objevených možností neurogeneze po dobu celého života a tak zvaného expozomu (souhrn všech sensorických zkušeností

i jiného působení, kterému je živá bytost vystavena) zde vykreslují onu zásadní propojenost městského člověka s prostředím. Díky adaptabilní a neustále se vyvíjející nervové soustavě může člověk přežít v prostředí mnohdy přeplněném nejrůznějšími toxickými vlivy. Prohlubující se porozumění těmto možnostem však podle autorů musí směřovat k cílené a promyšlené změně městského prostředí, jejíž vizi představují v šesté kapitole. Jednalo by se o biopolitiku „v níž by jednotlivci neměli pouze legální, politické a sociální právo na město (ať už by to v praxi znamenalo cokoli), ale také právo na vitalitu spolu se všemi možnostmi, které by této vitalitě umožnily se rozvinout“ (s. 177). V závěru knihy pak autoři formulují program sociologie obydlí a zabydlenosti. Anglickým termínem *inhabitation* se snaží postihnout propojení ekologických a biopolitických procesů, kterým se v knize věnují. Taková sociologie by měla začít u důkladného studia lidského expozomu. Navrhují také aplikovat a rozvinout metody neurovědního výzkumu, jako je například sensorické mapování, na sociální život v městském prostředí.

Autoři v úvodu recenzované knihy tvrdí, že jejich text není manifestem záměrů. Čtení knihy nicméně vyvolává dojem, že o určitý programový manifest přeci jen jde. Duševní zdraví, na které se chtějí zaměřit především, propojují se zdravím obecně a s životními podmínkami. Odkazují k velkému množství výzkumné i teoretické literatury z oblasti sociologie města, neurověd a sociální psychologie, kterou efektivně využívají k formulaci vitalistických závěrů o životě člověka ve městě. Můj dojem manifestu při čtení sílil až do závěru, kde jsem už v myšlenkách vedl živý dialog s autory navrženým programem. Záměr budovat

města umožňující větší rovnost obyvatel a bio-eko-sociální intervence směřující k podpoře duševního zdraví, spíše než individualistické intervence založené na předpokladu duševní nemoci, je sympatický. Životní prostředí, které by spíše eliminovalo, než vytvářelo překérní situace, by bylo jistě zdravější.

Zároveň jsem však měl dojem jakési vzletné naivity. Jako by se autoři nechávali unést novým věděním a teoretickými možnostmi, které otevírá. S důvěrou, že musí vést ke změnám v každodenní politické praxi. Živoucí realita, kterou zamýšlejí popisovat, ale také proměňovat, se v některých momentech zdá vzdálená. Lze se obávat například toho, že intervence do veřejného prostoru ve vyloučených lokalitách, které autoři popisují, opět poslouží zájmu privilegovaných a povedou k odsunu již znevýhodněných obyvatel k novým a vzdálenějším okrajům. Nabízí se také otázka, zda je opravdu využití neurovědních metod a technologií k ovlivňování sociálních procesů tak nové. Například praktiky, které Bauman a Lyon popisují jako tekutý dohled, pracují dnes s podobnými nástroji, ovšem nikoli v zájmu lepšího života pro všechny, ale spíše v zájmu kapitálu a profitu menšiny. Jak tedy zabránit zneužití bio-sociálního výzkumu těmi, kdo jej budou s to financovat? Těto a příbuzným otázkám se text naneštěstí v zásadě vyhýbá.

Martin Novák
ma.novak@zoho.com

**Lenka Jakubková Budilová
– Thomas Hylland Eriksen –
Gunnar Haaland – Miroslav
Hroch – Marek Jakoubek:
*Etnické skupiny, hranice
a identity***

Centrum pro studium demokracie
a kultury (CDK), Brno 2020, 155 s.

Etnicita rezonuje napříč vědeckovýzkumným diskursem i našimi všedními životy. Když se v dnešní době řekne pověstný název *Ethnic Group and Boundaries*, takřka automaticky si jej spojíme s Fredrikem Barthem. Recenzovaná kniha *Etnické skupiny, hranice a identity* však poodkrývá další perspektivy tohoto díla, úlohu spolupodílejících se autorů a diskutuje populární koncept etnicity nejen skrze pohled antropologů a etnologů.

Autoři publikace se zhostili výkladu vývoje sociálněvědního studia etnicity i aktuálních podob tohoto konceptu. Jejich záměrem je snaha o kultivaci tuzemské odborné i laické diskuse o etnicitě a její přiblížení standardům běžným v západním světě. Jistou návaznost lze spatřit ve vztahu k Eriksenovu dílu *Etnicita a nacionalismus: Antropologické perspektivy* (2011), či k Jakubkově knize *Teorie etnicity: Čítanka textů* (2016), která zprostředkovala překlad 24 klíčových textů předních autorů majících zásadní podíl na utváření antropologického diskursu o etnicitě na západ od našich hranic. Kniha *Etnické skupiny, hranice a identity* cílí na širší odbornou i laickou veřejnost, zejména pak může být přínosná pro studenty a příznivce etnologie, kulturní antropologie a příbuzných oborů.

Kniha je členěna do pěti kapitol, které svým obsahem neustále směřují ke středobodu, k Barthovu dílu *Ethnic Groups and Boundaries* (1969). V první části knihy přibližuje Jakoubek základy studia etnicity a nesnadnosti na poli tuzemského diskursu, v němž ani po roce 1989 nedošlo k zásadnímu rozvoji v recepci daného konceptu. Akcentované dílo Fredrika Bartha přitom lze pokládat za hlavní pilíř moderního konceptu etnicity. Další část publikace se proto věnuje nejen Barthově stěžejní předmluvě, ale také méně známým kapitolám a zasažení celé knihy do širšího kontextu antropologického a společenskovědního diskursu šedesátých let minulého století. Pozornost je však upřena i ke změnám, které nastaly po vydání *Ethnic Groups and Boundaries*, včetně nových témat a přístupů k etnickým vztahům posledních let. Není překvapivé, že v knize *Ethnic Groups and Boundaries* nenalezneme akcentaci postkolonialismu, xenofobie či politiky uznání, jelikož se tato témata teprve rodila. Stejně tak je správně poukázáno na to, že postupně přibývají další diskursy, které lze v souvislosti s etnicitou prezentovat, neboť na ni mohou mít velký vliv, mohou ji měnit či reflektovat.

Velkou pozornost přitahuje kapitola založená na rozhovoru s Gunnarem Haalandem. Jakoubek a Jakoubková Budilová s ním zde diskutují místo etnicity v současném světě plném globálních, politických, ekonomických a kulturních změn. Z rozhovoru se dozvíme, jak se samotný autor vůbec dostal ke studiu antropologie a etnicity, v čem spočíval úspěch reflektované publikace, co autory po vydání překvapilo a proč, stejně jako úvahu o použitelnosti konceptu etnicity pro interpretaci dnešního světa. Díky tomu si můžeme vytvořit zcela nový obraz o tom, co vlastně toto

stěžejní dílo představuje a jak k němu přistupuje jedna z klíčových osobností autorského týmu. Inspirací pro uspořádání bergenského sympozia a následnou tvorbu *Ethnic Groups and Boundaries* byl právě výzkum G. Haalanda, který přišel s myšlenkou překračování a udržování hranic, tedy „toku osob“ přes etnické hranice. Díky Haalandovi si Barth uvědomil, že etnické hranice jsou mnohem propustnější a vyjednatelnější, než tomu bylo dříve.

Přístup k etnicitě a etnickým skupinám pohledem historika poskytuje Miroslav Hroch. Poukazuje na rozdílné chápání stejných termínů v rámci antropologie (resp. etnologie) a historie, neboť obě disciplíny zaujímají odlišný pohled, rozdílně formulují své cíle i problémy k řešení a mají také odlišný vztah k současnosti: „Antropologie pracuje se současnou realitou a má díky tomu možnost uchopit a sledovat problémy a procesy přímou metodou, může tedy objekty výzkumu bezprostředně kontaktovat, pozorovat, popisovat“ (s. 100). Naproti tomu historik musí postupovat poznáváním minulosti prostřednictvím pramenů. Historikové etnickou skupinu vnímali jako sociální a kulturní formaci, avšak nezajímali se o otázku, jaký je rozdíl mezi etnickou skupinou a národem; otázkou, co je potřeba změnit, aby se taková skupina mohla transformovat v národ. Hroch se rozpomíná na to, kterak přišel do kontaktu s Barthem a jeho pojetím *boundary*, včetně faktu, že se nepočítalo s vývojem etnické pospolitosti ani s její transformací v moderní národ. Rovněž popisuje, jak jej ovlivnili Ernest Gellner, A. D. Smith a další, jak se snažil vymezit rozdíly mezi určujícími charakteristikami národa a „ethnie“, přičemž mu šlo zejména o základní orientaci a vlastně i vymezení oněch pomyslných

hranic mezi těmito pojmy, nikoliv o vytvoření nové teorie etnicity. K Barthovi však má i výhrady, například fakt, že jeho teorie je založená na studiu mimoevropských společností, které jsou na úrovni předmoderních vztahů, společností převážně neliterárních a postrádajících historické vědomí. Barth podle něj opomíjel vývojovou perspektivu, což je pro historika stěžejní. Protože Barth zkoumal současnost, nemohl studovat změny, které by případně mohly nastat v budoucnu. Hroch vedle toho poukazuje na absenci etnický motivovaného konfliktu v *Ethnic Groups and Boundaries*.

Kniha paradoxně končí tím, jak vše začalo, jak dílo *Ethnic Groups and Boundaries* vystavělo základy pro rozvoj moderní teorie etnicity. Autoři upozorňují na to, že se Barth neinspiroval pouze u Haalanda a jeho popisu změn etnické příslušnosti mezi Fúry a Baggary. Pro svůj zvací dopis účastníkům sympozia, ze kterého posléze vzešly *Ethnic Groups and Boundaries*, získal motivy i jinde, například u Edmunda Leache či Ervinga Goffmana. Přeložený a přepsaný zvací dopis je zde k nahlédnutí díky spolupráci s dcerou Helge Kleivana, někdejšího účastníka bergenského sympozia v roce 1967. Podnětné k diskusi je uvědomění, že styl, jakým byla kniha napsána, by možná neodpovídal dnešním požadavkům a nárokům na odborný text. Dnes totiž stále častěji klademe nároky na formu, avšak právě zde máme jasný důkaz, že obsah vítězí nad formou.

Etnické skupiny, hranice a identity lze doporučit všem avizovaným cílovým skupinám, neboť poskytují zcela nový a ojedinělý přínos do studia etnicity.

Kateřina Krupková
krupkova.k@email.cz

Legault-Laberge, Raphaël Mathieu : *Quatre Essais d'anthropologie des Religions*

Les Presses de l'Université Laval,
Quebec 2022, 294 s.

Publikace kanadského antropologa působícího na univerzitě v quebeckém Sherbrooke přináší čtyři eseje zabývající se různými problematikami antropologie náboženství. Po úvodu věnovaném obecné historii antropologie jako disciplíny a pojednání o různých přístupech k definici náboženství autor předkládá v první části knihy dva eseje praktičtějšího rázu založené na vlastním etnologickém terénním výzkumu u konkrétní náboženské komunity a studii projevů synkretismu v Severní Americe. V druhé části se pak zabývá obecnějšími metodologickými výzvami, souvisejícími se všemi etapami etnografického výzkumu náboženských komunit, a také smyslem antropologického výzkumu v naší „post-“ době. Legault-Laberge tak postupuje od konkrétní případové studie (vliv protestantské komunity na integraci imigrantů) k obecnějším úvahám o metodologii a vztahu antropologického výzkumu k vědění, moci a víře, které dokresluje také psychoanalytickým přístupem k podstatě bádání. Ač mají tyto eseje velmi rozdílná témata, uspořádání knihy je zdařilé, protože se jednotlivé části vzájemně doplňují a první dva eseje do jisté míry uvádí a ilustrují teoreticko-metodologické úvahy, kterým se věnuje druhá polovina publikace.

Legault-Laberge odkazuje na další autory, ať už notoricky známé zakladatele disciplíny jako Edward Evan Evans-Pritchard a Claude Lévi-Strauss, nebo na současníky věnující se tématům spojeným

s antropologií náboženství (Martin Stringer, Pierre Gisel). V části věnované epistemologii pak nejčastěji staví na pracích Rolanda Barthesa.

První esej *Etnografická studie o roli náboženské skupiny v integraci imigrantů* dochází k závěru, že mezi aspekty pozitivně ovlivňujícími integraci imigrantů v Quebecu se jako nejdůležitější ukazují jazyk a společenská podpora. Proto i protestantská církev v původně katolickém Quebecu může napomáhat zdárné integraci imigrantů, pokud jsou bohoslužby a další společné aktivity vedeny převážně ve francouzštině a pokud vytvářejí funkční síť společenské podpory. Kromě zhodnocení jednotlivých domén integrace, definovaných na základě literatury, autor poukazuje také na roli tří psychologických vektorů: emočního, kognitivního a relačního, které prostupují všemi doménami majícími vliv na výsledek integrace. Například v doméně jazyka vystupuje na prvním místě vektor relační, následovaný vektorem kognitivním a emočním. Co se týče domény zaměstnání, náboženská komunita v ní hrála roli založenou především na emočním vektoru: nalezení zaměstnání se přikládala důležitost v kázáních duchovního a v modlitbách, ale konkrétní praktické kroky, které by ukazovaly na přítomnost kognitivního vektoru, chyběly. V mnoha doménách tak vliv náboženské komunity spočíval především v napomáhání symbolické integraci migrantů. Podle autora jsou však emoční povzbuzení poskytovaná komunitou a vytváření podpůrných sociálních sítí stejně důležité pro úspěšnou integraci, jako praktická výpomoc.

Následující esej *Synkretismus a kulturní inovace: dva příklady z domorodých*

a křesťanských tradic staví na kybernetno-grafickém přístupu. Prostřednictvím studia videí a dostupných historických materiálů se autor snaží osvětlit synkretismus mezi křesťanstvím a tradicemi původních obyvatel Ameriky na příkladu kontroverzní praxe známé jako *snake-handling*, při které účastníci manipulují s jedovatými hady, a rituálu *peyotl*, praktikovaném Domorodou americkou církví, v průběhu kterého se konzumuje halucinogenní kaktus *Lophophora williamsii*. Zatímco v případě *snake-handlingu* šlo o převzetí rituálu indiánů kmene Hopi některými komunitami pentekostalistů usazenými na původním teritoriu Hopiů, rituál *peyotl* se na začátku 20. století pravděpodobně vlivem panindianismu rozšířil i mezi domorodé kmeny, které jej neznaly, a to i z toho důvodu, že kaktus na jejich území nebyl rozšířen. Autor nahlíží na tyto projevy synkretismu jako na propojení přístupů difuzionismu a evolucionismu. Praktiky, které byly převzaty a teritoriálně se rozšířily v dalších komunitách, se následně vyvíjely a transformovaly v kontextu různých forem křesťanství. Přestože pentekostalisté praktikující *snake-handling* většinou odmítají inspiraci v domorodých indiánských rituálech a odkazují na úryvky z bible, podoba s rituálem Hopiů je nepopíratelná. Křesťanský aspekt *peyotlu* je o poznání slabší, avšak ani zde nechybí zcela. Oba jevy navíc svým charakterem přesahují také do antropologie práva a zdraví. Navzdory podnětnému obsahu esaje je ovšem možné namítnout, že metodologie založená výhradně na studiu audiovizuálních materiálů má svá omezení a měla by být doplněna přímým kontaktem se studovanou komunitou.

V pořadí třetí esej, *Studium religiozity pomocí etnografického přístupu: několik*

metodologických výzev, poukazuje na výzvy plynoucí jednak z dvojího charakteru etnografického výzkumu, který je zároveň objektivní a subjektivní, ale také z konkrétních sociodemografických a psychologických profilů badatele i studovaných osob. V neposlední řadě zmiňuje i výzvy spojené s omezeními vlastního výzkumu. Všechny tyto výzvy spojuje jejich identitární podstata, která je obzvlášť příznačná pro antropologii náboženství. V průběhu etnografického výzkumu se odhaluje a vyvíjí nejen identita členů studované komunity, ale také identita samotného badatele. Legault-Laberge poukazuje na to, že si etnograf musí položit otázku, kam až je schopen během svého výzkumu zajít a nakolik je ochoten splynout se studovanou komunitou. Také podotýká, že snaha o oddělování subjektivního a objektivního musí být přítomna po celou dobu výzkumu, od výběru tématu a formulování hypotéz až k fázi publikace a šíření závěrů.

V závěrečném eseji *Antropologický výzkum: postoje a úvahy* se autor zamýšlí nad antropologickým výzkumem, který definuje poněkud vzletně jako „projev vůle, tvoření, pohyb, hledání, konstrukci, askezi a lov“, ale také, společně s Rolandem Barthesem, jako jakousi cestu k Textu a vztah s ním. V praxi to znamená nejen nutnost

publikovat výsledky bádání, ale také otevřít se novým obzorům a inovacím v uchopování studovaných problémů i ve způsobu sdílení závěrů. Antropologický výzkum nevyhnutelně směřuje k interdisciplinaritě pojmávané jako objevování nových předmětů k hloubání, má vycházet z touhy a vést od jedné otázky k mnoha novým dalším, a tak rozšiřovat horizonty. Kvůli nutnosti použít induktivní přístup zůstávají všechny závěry hypotézami a otvírají dveře dalším výzkumům. Tato část knihy může ovšem působit jako idealizace výzkumu a rozhodně v ní převládá subjektivní aspekt antropologického bádání, což se zdá být v rozporu s předchozím esejem, v němž autor nabádal k vědomému oddělování subjektivního a objektivního.

Monografie jako celek přináší pestrou mozaikou problematik antropologie náboženství a může být inspirativní především pro začínající výzkumníky, kteří zde najdou praktické příklady terénní práce, ale také povedené shrnutí metodologických přístupů a jejich možných úskalí. Díky dialogu s dalšími antropology a sociology kniha nabízí také zamyšlení nad definicemi a epistemologií antropologického výzkumu.

Anežka Miková

anezkamichal@gmail.com

časopis pro etnologii a příbuzné obory indexovaný v databázi SCOPUS, jeho plné texty (od roku 1892) jsou dostupné v digitální knihovně JSTOR.

Vydává

Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.

Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

Vychází 4× ročně, cena jednoho čísla je 75 Kč, celoroční předplatné 280 Kč.

Časopis je v **open access** režimu dostupný on-line na <https://ceskylid.avcr.cz/>.

Obsah čísla 3 ročníku 109/2022

Role sborů pro občanské záležitosti v rozšiřování občanských pohřebních obřadů

(Olga Nešporová)

Self-Made Men – Architects of the Self: the New Houses and New Landscapes of the Western Balkans (Radan Haluzík)

Proměna hlavních stabilizačních prvků jezidského náboženství v odlišných geografických oblastech (Petr Kokaisl / Ivo Budil)

Ukrainian Beaded Artwork in the František Řehoř Collection: the Scientific and Artistic Value (Olena Fedorchuk / Jan Pohunek / Monika Tauberová)

Religio: Revue pro religionistiku

- mezinárodní recenzovaný časopis publikující příspěvky z oblasti akademického studia náboženství
- nejstarší religionistické periodikum v ČR vydávané nepřetržitě od r. 1993
- zařazeno v databázích Scopus a ERIH PLUS
- vychází dvakrát ročně; přijímá příspěvky v angličtině, češtině a slovenštině
- režim otevřeného přístupu; obsah časopisu je volně přístupný v Digitální knihovně FF MU
- vydavatel: Česká společnost pro religionistiku ve spolupráci s Ústavem religionistiky FF MU

<http://www.casr.cz/religio.php>
religio@phil.muni.cz

Karel Altman	Etnologický ústav AV ČR, Praha
Josephine Beoku-Betts	Florida Atlantic University, Boca Raton, USA
Dominic Bryan	Queen's University, Belfast, United Kingdom
Lenka J. Budilová	Filosofická fakulta UK, Praha
Sinan Çankaya	Vrije Universiteit, Amsterdam, Nederland
Darcie DeAngelo	University of Oklahoma, Norman, USA
David Doubek	Pedagogická fakulta UK, Praha
Judit Frigyesi	Bar Ilan University, Ramat Gan, Israel
Nataša Gregorič Bon	Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, Slovenija
Milan Hanyš	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Cassandra Hartblay	University of Toronto, Canada
Helena Haškovcová	Praha
Tomáš Hirt	Fakulta filozofická ZU, Plzeň
Sylva Höhne	Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha
Martina Hrušková	Zdravotně sociální fakulta JU, České Budějovice
Luděk Jirka	Pedagogická fakulta UHK, Hradec Králové
Dana Johnson	University of Illinois, Urbana-Champaign, USA
Peter Wynn Kirby	University of Oxford, United Kingdom
Marta Kolářová	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Milena Komarova	Queen's University, Belfast, United Kingdom
Anouk de Koning	Universiteit Leiden, Nederland
Tabita Landová	Evangelická teologická fakulta UK, Praha
Adam Liebman	DePauw University, Greencastle, USA
William Kenneth Little	York University, United Kingdom
Petr Lupač	Filosofická fakulta UK, Praha
Hana Maříková	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Jaroslav Miller	Filosofická fakulta UP, Olomouc
Rajko Muršič	Univerza v Ljubljani, Slovenija
Zdeněk R. Nešpor	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Olga Nešporová	Etnologický ústav AV ČR, Praha
Wairimu Ngaruiya Njambi	Florida Atlantic University, Boca Raton, USA
Andrea Průchová Hružová	Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha
Ivan Rajković	Universität Wien, Österreich
Ivan Rynda	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Ondřej Skripnik	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Věra Sokolová	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Maria Sonyevitsky	Bard College, Annendale on Hudson, USA
Clara Wenz	Julius-Maximilians-Universität, Würzburg, Deutschland
Ludmila M. Wladyniak	Fakulta humanitních studií UK, Praha

Lidé města | *Urban People* jsou předním českým recenzovaným časopisem v sociální antropologii. Časopis byl založen v roce 1999 a vychází v tištěné verzi a on-line ve formátu otevřeného přístupu (open access). Jeho cílem je podpořit vysoce kvalitní a eticky odpovědný akademický výzkum v sociální antropologii a příbuzných oborech, maximalizovat otevřenou a bezplatnou výměnu vědeckých poznatků. Časopis vydává Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy a je veden nezávislými redakčními radami složenými z mezinárodně uznávaných odborníků.

Časopis přijímá originální, dosud nepublikované texty do rubrik statí, recenzních statí, esejů, materiálů, knižních recenzí a zpráv. České a slovenské texty jsou zařazovány do českých čísel, anglické do anglických čísel časopisu.

Lidé města | *Urban People* poskytují otevřený přístup k celému obsahu bezprostředně po vydání. Elektronický archiv je trvale veřejně přístupný a je nezávislý na existenci časopisu. Časopis je dostupný v rámci licence Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0). Publikace je pro autory zdarma, nevybírá se žádný poplatek za redakční práci, ani jiný publikační či autorský poplatek. Autor zůstává držitelem autorských práv ke svému dílu.

Jako nejvýznamnější české oborové periodikum je časopis *Lidé města* | *Urban People* vázán dodržováním nejvyšších etických standardů, a to ve všech fázích publikačního procesu. Editoři časopisu, vydavatel, autoři a recenzenti se řídí Etickým řádem a dalšími pravidly Committee for Publication Ethics (COPE) a doporučením Publishing Ethics Resource Kit (PERK) nakladatelství Elsevier.

Časopis *Lidé města* | *Urban People* je řádně indexován v České národní bibliografii, v Bibliografii dějin českých zemí a v databázi Central and Eastern European Online Library (CEEOL). Je zařazen na Evropský referenční index humanitních věd (European Reference Index for the Humanities, ERIH Plus).

Více informací na internetových stránkách časopisu: www.lidemesta.cuni.cz

Urban People | *Lidé města* is a leading peer-reviewed Czech journal in social anthropology established in 1999, and published in a print version and on-line in an open access format. The journal's goal is to foster high-standard and ethically responsible academic research in social anthropology and related disciplines by maximizing the free exchange of scholarly knowledge. It is issued by Charles University's Faculty of Humanities, and is governed by independent Editorial Boards whose members are internationally recognized scholars.

The journal accepts original, as yet unpublished academic texts in the form of articles, review articles, essays, academic editions, book reviews, and short reports. Czech or Slovak texts are published in the Czech editions, while English contributions are issued in the English editions of the journal.

Urban People | *Lidé města* provides open access to all of its content immediately after publication. The electronic archive is permanently open to the public, and it is independent on the journal's existence. The journal is available under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0). There is no article processing charge, nor any other fee for authors or for article submission. The author remains to be the copyright owner of their work.

As a leading national journal in the field, *Urban People* | *Lidé města* is committed to meeting high standards of ethical behaviour at all stages of the publication process. Journal editors, the publisher, authors, and reviewers all follow the Committee of Publication Ethics' (COPE) Code of Conduct and other guidelines, as well as the recommendations of Elsevier's Publishing Ethics Resource Kit (PERK).

The journal *Urban People* | *Lidé města* is regularly indexed in the Czech National Bibliography, in the Historical Bibliography of the Czech Lands, and in the database of the Central and Eastern European Online Library (CEEOL). It is included in the European Reference Index for the Humanities (ERIH Plus).

More information on the journal's website: www.urbanpeople.cuni.cz

Asistentka redakce / Secretary: **Karolína Šedivcová** karolina.sedivcova@fhs.cuni.cz

Jazykové korektury / Czech language editor: **Martina Vavřínková**

Obálka / Cover design: **Aleš Svoboda**

Sazba / Text design: **Robert Konopásek**

Tisk / Printed by: **ERMAT Praha, s.r.o.**

ISSN 1212-8112